

ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ

Μια ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ Του ΧΩΡΟΥ Ως ΕΠΙΤΕΛΕΣΤΙΚΟΥ ΠΕΔΙΟΥ

ΚΑΤΟΙΚΗΣΗΣ

Νοέμβριος 2024

ΕΘΝΙΚΟ ΜΕΤΣΟΒΙΟ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ

Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών

Διατμηματικό Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών

“Έρευνα στην Αρχιτεκτονική: Σχεδιασμός - Χώρος - Πολιτισμός”

ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ ΚΑΤΟΙΚΗΣΗΣ.

Μια ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ Του ΧΩΡΟΥ Ως ΕΠΙΤΕΛΕΣΤΙΚΟΥ ΠΕΔΙΟΥ

ΒΑΣΙΛΙΝΑ ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΥ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Επιβλέπων Καθηγητής: ΓΙΩΡΓΟΣ ΠΑΡΜΕΝΙΔΗΣ

Νοέμβριος 2024

Η παρούσα εργασία πραγματοποιήθηκε στα πλαίσια του Διατμηματικού Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών “Έρευνα στην Αρχιτεκτονική: Σχεδιασμός - Χώρος - Πολιτισμός” της Σχολής Αρχιτεκτόνων Μηχανικών του Ε.Μ.Π. και αποτελεί την Διπλωματική Εργασία για την απόκτηση του Μεταπτυχιακού Διπλώματος στην Κατεύθυνση Α “Γνωσιολογία της Αρχιτεκτονικής”. Ολοκληρώθηκε στον Βόλο τον Νοέμβριο του 2024. Επιθυμώ και οφείλω να ευχαριστήσω τον επιβλέποντά καθηγητή μου Γιώργο Παρμενίδη, που με την διακριτική του καθοδήγηση μού άφησε ελευθερία αυτοσχεδιασμού και μού προσέφερε κατεύθυνση εκεί που χρειαζόμουν, και τον καθηγητή μου Ζήση Κοτιώνη για τις εύστοχες παρατηρήσεις του πάνω στη μελέτη μου. Ευχαριστώ πολύ τον Έκτορα που ήταν δίπλα μου και πίστεψε στην εργασία μου πριν το κάνω εγώ, τον Γιάννη για την πολύτιμη βοήθειά του, την Μαρία για τις συζητήσεις μας, την οικογένεια και τους φίλους μου για την στήριξή τους.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΥΠΟΘΕΣΗ ΕΡΓΑΣΙΑΣ	6
------------------	---

ΕΙΣΑΓΩΓΗ. Η έρευνα ως συνθήκη επιτέλεσης

Εισαγωγή του όρου.....	9
Το επιχείρημα για την εφαρμογή της έννοιας.....	11
Η ομπρέλα της επιτέλεσης.....	13
Λειτουργία/επίδραση.....	14
Εργαλεία/μηχανισμοί.....	15
Ο κινηματογράφος της παρατήρησης.....	16
Επιλογή ντοκιμαντέρ.....	18

1ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ. Η χωρική επιτελεστικότητα των πρακτικών κατοίκησης

ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΜΕΡΟΣ

Η πρακτική.....	21
Ο σωματικός χώρος.....	24
Η επιτελεστικότητα.....	27
Μορφή στα σκαριά.....	31

ΠΡΑΚΤΙΚΟ ΜΕΡΟΣ

Οι συγκάτοικοι.....	34
Ανίχνευση πρακτικών και ανάλυση.....	35
Σωτήρης.....	36
Ναπολέων.....	44
Θοδωρής.....	52
Πέτρος.....	56

2ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ. Από τη πρακτική στο αντικείμενο και πίσω

ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΜΕΡΟΣ

Το υπάρχον υλικό απόθεμα.....	61
Για μια αντιστροφή.....	64
Το σχήμα της υπόρρητης γνώσης.....	66
Λειτουργική διάσταση.....	69
Φαινομενική διάσταση.....	70
Σημασιολογική διάσταση.....	71
Οντολογική διάσταση.....	72

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΑΚΤΙΚΟ ΜΕΡΟΣ	
Απομόνωση αντικειμένων, ανάλυση και αναπαράσταση.....	74
Σωτήρης.....	75
Ναπολέων.....	80
Θοδωρής.....	83
Πέτρος.....	84
3ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ.Ο βρόχος της κατοίκησης	
Η αντιστροφή της αντιστροφής.....	87
Πλέξη πρακτικής και αντικειμένων.....	89
Σωτήρης.....	90
Ναπολέων.....	94
Θοδωρής.....	98
Πέτρος.....	100
ΚΑΤΑΛΗΞΗ.Το επιτελεστικό πεδίο	
Εργαλεία περιγραφής.....	103
Επίλογος.....	105
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	107
ΔΙΑΔΙΚΤΥΑΚΕΣ ΠΗΓΕΣ	109

ΥΠΟΘΕΣΗ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Η παρούσα έρευνα αφορά την πρόθεσή μου να προσεγγίσω το κατοικώ μέσα από το πλαίσιο της επιτέλεσης (performance) για τη μελέτη της χωρικοποιητικής του ικανότητας. Βασική επιδίωξη είναι ο καθορισμός των πρακτικών κατοίκησης ως χωρικά επιτελεστικών και η διερεύνηση της σχέσης υποκειμένου/σώματος και αντικειμένου/υλικού κόσμου. Εισάγω την επιτέλεση ως τη δεδομένη συνθήκη που ενυπάρχει στις πρακτικές που διερευνώνται. Ταυτόχρονα, αποτελεί το μέσο προσέγγισης και φανέρωσής τους. Το μέσο ανάδειξης των πρακτικών κατοίκησης για τη καταγραφή και μελέτη τους. Ως πρακτική εννοώ ένα σύστημα ενεργειών ενταγμένο στο χρόνο με στοιχεία ρυθμού και συγκροτημένο από σωματοποιημένες προδιαθέσεις και αυτοματισμούς, όπως την έχει ορίσει ο Pierre Bourdieu.

Στην εισαγωγή, οριοθετείται η έννοια της επιτέλεσης ως είδος συμπεριφοράς σε ένα ευρύ πλαίσιο ανθρώπινης δραστηριότητας. Η πρόθεση εστίασης στον κάτοικο για την γνώση που μπορεί να παρέχει ως προς τη χωρικότητα της κατοίκησης του μέσω της πρακτικής, καθοδηγεί για την ένταξη της επιτέλεσης στην προσέγγισή του. Καθορίζεται η βασική θεωρητική εργαλειοθήκη, ως λειτουργίες και εργαλεία της επιτέλεσης. Ως μέσο προσέγγισης των πρακτικών κατοίκησης επιλέγεται το ντοκιμαντέρ παρατήρησης, το οποίο ως είδος αναλύεται, και συγκεκριμένα η πρακτική μελέτη εστιάζει στο ντοκιμαντέρ «Συγκάτοικοι» της Εύας Στεφανή.

Στο θεωρητικό μέρος του πρώτου κεφαλαίου, ορίζεται η πρακτική και στήνεται το βασικό σχήμα ανατροφοδότησης που ενεργοποιεί η πρακτική και αφορά το habitus σε σχέση με την εμπειρία. Το σώμα που παρέχει τη δυνατότητα της εμπειρίας, μελετάται ως προς τη χωρικότητά του. Ο σωματικός χώρος προβάλλει ως σκοπός της πρακτικής. Για τη μετάβαση στη χωρικοποίηση ορίζεται η έννοια της επιτελεστικότητας και μέσω αυτής οι πρακτικές κατοίκησης ορίζονται ως χωρικά επιτελεστικές. Διερευνάται η χωρική υλοποίηση ως μορφή στη διαδικασία. Στο πρακτικό μέρος, ανιχνεύονται πρακτικές στο ντοκιμαντέρ, οι οποίες αναλύονται με βάση τις λειτουργίες της επιτέλεσης. Παράγονται χρονοδιαγράμματα και χωρικές αναπαραστάσεις στην προσπάθεια να περιγραφεί η πρακτική σε σχέση με την επιτελεστικότητά της.

Στο δεύτερο κεφάλαιο και θεωρητικό μέρος, ορίζονται τα τεχνητά αντικείμενα ως το υπάρχον υλικό απόθεμα που αποτελεί μέρος του πλαισίου της πρακτικής. Διερευνάται ο δυναμικός ρόλος που μπορεί να αναλάβει το αντικείμενο σε σχέση με την πρακτική. Το διμερές σχήμα της υπόρρητης γνώσης επιλέγεται για τη μελέτη της διαμορφωτικής κατεύθυνσης του αντικειμένου. Αναδεικνύονται τέσσερις βασικές κατηγορίες αντικειμένων ως προς τον δυναμικό τους ρόλο προς την πρακτική. Στο πρακτικό μέρος, στις υπό μελέτη πρακτικές του ντοκιμαντέρ μελετώνται επιλεγμένα αντικείμενα ως προς τις κατηγορίες που προέκυψαν.

Στην κατάληξη, αναδεικνύεται η ανάγκη επαναφοράς της

παρατήρησης στην δυναμικότητα της πρακτικής, ιδωμένης συνολικά και με τα διαμορφωτικά αντικείμενα. Επιστρέφοντας στο ντοκιμαντέρ, γίνεται συνδυαστική μελέτη πρακτικής και αντικειμένων, παράγοντας εκ νέου χρονοδιαγράμματα και χωρικές αναπαραστάσεις. Αυτή η εργασία παρέχει ένα λεξιλόγιο περιγραφής των χωρικοτήτων της πρακτικής, καθώς και έναν οδηγό των μορφικών κατευθύνσεων των δυναμικών αντικειμένων. Πρακτική και αντικείμενα προβάλλουν ως τα συστατικά ενός βρόχου συνεχούς ανατροφοδότησης. Ο χώρος προβάλλει ως επιτελεστικό πεδίο.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.

Η ΕΡΕΥΝΑ ΩΣ
ΣΥΝΘΗΚΗ ΕΠΙΤΕΛΕΣΗΣ

Εισαγωγή του όρου

Η επιτέλεση, της οποίας ο αγγλικός όρος «performance» μάς βάζει ίσως καλύτερα στο κλίμα, αποτελεί ένα είδος συμπεριφοράς που παραπέμπει τυπικά, σαν πρώτη συσχέτιση, στο θέατρο, σε δράσεις παραστασιακής τέχνης γενικότερα. Σε αυτές τις περιπτώσεις, αυτή η συμπεριφορά αποτελεί αντικείμενο ενδιαφέροντος και προσοχής για κάποιο κοινό. Συνήθως λέμε πως αυτή η συμπεριφορά χαρακτηρίζεται από θεατρικότητα. Η θεατρικότητα αποτελεί στοιχείο της συμπεριφοράς που δίνει τις πρώτες αφορμές για σκέψεις περί της πολύ πιο γενικής φύσης και εφαρμογής της έννοιας της επιτέλεσης. Ο Σταύρος Σταυρίδης χειρίζεται τη θεατρικότητα ως μηχανισμό κοινωνικής αλληλεπίδρασης, που αντιμετωπίζει τον άλλον, την ετερότητα (το κοινό).¹ Η ιδιαίτερη σημασία αυτής της συμπεριφοράς έγκειται στη καλλιέργεια μιας συνθήκης γόνιμης προσέγγισης του άλλου, μια «επίσκεψη ετεροτήτων».² Αναδύεται και συντηρείται-αναπαράγεται σε συνθήκες κοινωνικών συμβάντων, ως τρόπος χειρισμού του προσωπικού σε σχέση με το εξωτερικό και το ξένο/ άγνωστο, με τρόπο που αυτά τα δυο να έρθουν σε επαφή και δημιουργική συνομιλία.

Ο τρόπος που προσλαμβάνεται το έτερο, το ξένο στη διάρκεια μιας έρευνας, αλλά και γενικότερα στη καθημερινή ζωή νομίζω πως ανοίγει μια συζήτηση για τη φύση και εφαρμογή της έννοιας της επιτέλεσης και το πώς αυτή εντοπίζεται στο καθημερινό. Η θεωρία της επιτέλεσης (performance theory) ξεκινά από τους κόλπους του θεάτρου και της τελετουργίας, και μέσω των διαφόρων προσεγγίσεων μπορεί να εντοπιστεί και να «εμποτίσει» ενέργειες σε ένα ελεύθερο εύρος ανθρώπινων δραστηριοτήτων.³ Η ανάδειξη του καθημερινού και της καθημερινής ζωής ως πεδίο πλούσιο σε επιτελέσεις ή περιεχόμενο που μπορεί να χρησιμοποιηθεί και να πυροδοτήσει επιτελέσεις οφείλεται σε σημαντικό βαθμό και στην διαμόρφωση της «performance art», τις επιτελεστικές τέχνες. Οι βάσεις της θέτονται από τη δεκαετία του 1960 με την καλλιτεχνική ομάδα «fluxus», και στις δεκαετίες 1970-1980 καθιερώνεται ως καλλιτεχνικό ρεύμα με τα «happenings», την body art και καλλιτεχνικές δράσεις-«performances» διαφόρων καλλιτεχνών όπως ο Joseph Beuys, η Marina Abramović.⁴ Μέσω τέτοιων καλλιτεχνικών αναζητήσεων γίνεται έντονο το «πλέξιμο» της τέχνης και επιτέλεσης με την καθημερινή ζωή σε βαθμό που τα όριά τους να είναι ρευστά. Η έννοια της επιτέλεσης φαίνεται να περιέχεται και στον καλλιτεχνικό-πολιτισμικό κόσμο και στον κοινωνικό-καθημερινό κόσμο.

Πάνω στη προβληματική του περιεχομένου της επιτέλεσης, επιλέγεται η μελέτη θεωριών που την τοποθετούν σε ένα ευρύ κοινωνικό-πολιτισμικό πλαίσιο. Ο Erving Goffman αρχικά αποτελεί θεωρητικό με παραδειγματική προσπάθεια σε αυτή τη κατεύθυνση. Χρησιμοποιεί τη γλώσσα του θεάτρου και τη δραματουργική προσέγγιση για να περιγράψει τις καθημερινές κοινωνικές σχέσεις.⁵ Ενώ η γλώσσα του θεάτρου μάλλον εντέλει περιορίζει στην απελευθέρωση της έννοιας της επιτέλεσης, η θεωρία του Goffman είναι ιδιαίτερα σημαντική στην ανίχνευση της επιτέλεσης στη καθημερινή ζωή. Με τις παρατηρήσεις του

1. «Η θεατρικότητα συνιστά ένα χειρισμό της όψης και, μ' αυτή την έννοια, της εικόνας που ένα άτομο προσφέρει στους άλλους.» Σταύρος Σταυρίδης, *Από την πόλη οθόνη στην πόλη σκηνή* (Αθήνα: νήσος, 2018), σελ.126

2. Σταυρίδης, *Από την πόλη οθόνη στην πόλη σκηνή*, σελ.184-185

3. Richard Schechner, *Performance studies: An introduction*, 2002 (New York: Routledge, 2013), σελ.2

4. L.S. Wainwright, "performance art." *Encyclopedia Britannica*, April 15, 2011. <https://www.britannica.com/art/performance-art> (τελευταία πρόσβαση 22/10/2024)

5. Erving Goffman, *The Presentation of Self in Everyday Life* (Edinburgh: University of Edinburgh Social Sciences Research Center, 1956)

η έννοια αρχίζει να αποκτά θεωρητικό σώμα ως συνθήκη επικοινωνίας και εκφραστικότητα, προετοιμασίας και προβολής, ανάληψης ρόλων.⁶ Περιορίζεται ωστόσο σε μια λογική δίπολου ηθοποιού-κοινού. Στις θεωρίες των Richard Schechner και Victor Turner από την άλλη μπορεί να δομηθεί μια πληρέστερη και ευρύτερη περιγραφή της έννοιας.

Ο Richard Schechner, βασικός θεωρητικός και ιδρυτής των «performance studies», συνοπτικά αναγνωρίζει την επιτέλεση ως οποιαδήποτε πράξη η οποία ενσαρκώνεται, παρουσιάζεται, τονίζεται, εκτίθεται.⁷ Θέλοντας να διανοίξει τον όρο στο εύρος κάθε πράξης, κάνει τον διαχωρισμό του κάτι είναι επιτέλεση και κάτι το μελετώ ως επιτέλεση. Το τί μπορεί να μελετηθεί ως επιτέλεση δεν έχει κανέναν περιορισμό, αφού η συνθήκη τίθεται από την επιλογή να την αναγνωρίσουμε. Στο κομμάτι όμως της ταυτότητας της επιτέλεσης παραδέχεται το βάρος του ιστορικού και κοινωνικού πλαισίου, των συμβάσεων, της χρήσης και παράδοσης.⁸ Επιμένει πως η διάκριση μεταξύ των δύο συνθηκών είναι ρευστή.⁹ Στα πλαίσια της παρούσας εργασίας, απομονώνονται συγκεκριμένες πτυχές της θεωρίας του που χαρακτηρίζουν την επιτέλεση και θα χρησιμεύσουν για την υποστήριξη του επιχειρήματος.

Αρχικά, ο Schechner δίνει βάρος τόσο στο διαδικαστικό στοιχείο ως ενέργεια που επιτελείται, αλλά και στο σχεσιακό, καθώς θέτει και την αλληλεπίδραση ως όρο της.¹⁰ Αυτό το είδαμε ήδη στον Goffman που μιλάει για κοινωνικές σχέσεις. Το σημαντικό εδώ είναι ότι αυτή η αλληλεπίδραση δεν είναι απαραίτητο να αφορά σχέσεις με κάποιον άλλον, την ύπαρξη του κοινού. Η αλληλεπίδραση μπορεί να αφορά τη σχέση με ένα αντικείμενο, μια μνήμη, ένα φανταστικό κοινό, τον ίδιο τον εαυτό. Σημείο κλειδί αποτελεί η συνθήκη που ονομάζω συνειδητότητα, «self-consciousness» σύμφωνα με τον Schechner¹¹. Η συνειδητότητα, το κάνω κάτι και έχω συνείδηση του τί κάνω, αποτελεί χαρακτηριστικό και βασικό στοιχείο που μπορεί να προσδώσει σε μια πράξη τον χαρακτήρα της επιτέλεσης. Διευκρινιστικό παράδειγμα, με αφορμή τις σκέψεις του καλλιτέχνη Kaprow¹² πάνω στη τέχνη της καθημερινής ζωής, είναι η αναπνοή. Αναπνέω συνεχώς και είναι μια λειτουργία απαραίτητη και αδιαίρετη από την ύπαρξή μου. Γίνεται ασυναίσθητα. Όταν όμως για κάποιο λόγο (π.χ. παρατηρώ την αναπνοή κάποιου και συγκρίνω με τη δική μου, προσπαθώ να την κοντρολάρω για να ηρεμήσω, απολαμβάνω μυρωδιές ή τον καθαρό αέρα) την σκέφτομαι, αντιλαμβάνομαι ξαφνικά ότι αναπνέω και πώς αναπνέω. Η αναπνοή γίνεται αμέσως μια συνειδητή λειτουργία, επιτελώ την αναπνοή.¹³ Αυτή η θέση νομίζω λύνει τη δυσλειτουργική υπόθεση ύπαρξης ενός κοινού. Μια επιτέλεση μπορεί να αποτελεί και μια καθαρά προσωπική συνθήκη, χωρίς την ύπαρξη ενός εξωτερικού κοινού. Ουσιαστικά το κοινό να είναι εσωτερικευμένο, να είναι ο ίδιος ο εκτελεστής. Τέλος, σημαντική από τη θεωρία του Schechner είναι η σύλληψη του όρου «restored behavior».¹⁴ Η συμπεριφορά που συνιστά την επιτέλεση είναι εξασκημένη, σαν να έχει προβαριστεί, διδαχθεί. Δεν μιλάμε για αυθορμητισμό, αλλά για πράξεις που φέρουν ένα βάρος πλαισίου, μέσα στο οποίο pláθονται αυτές οι συμπεριφορές.

Δεύτερος θεωρητικός ο οποίος ασχολήθηκε με την επιτέλεση είναι ο Victor Turner. Ως ανθρωπολόγος, ενώ οι βασικές του μελέτες

6. Goffman, *The Presentation of Self in Everyday Life*, σελ.43

7. Schechner, *Performance studies: An introduction*, σελ.2

8. Ό.π. σελ.38

9. Ό.π. σελ.49

10. «a performance takes place as action, interaction and relation.» Ό.π. σελ.30

11. Richard Schechner, *Performance Theory*, 1988 (Taylor & Francis e-Library, 2004), σελ.98

12. Ο Allan Kaprow αποτελεί βασικό εκπρόσωπο των επιτελεστικών τεχνών, με την επινοήση και οργάνωση των καλλιτεχνικών δράσεων που ονομάζονται «happenings».

13. Allan Kaprow, *Essays on the Blurring of Art and Life* (California: University of California Press, 1993), σελ. 196

14. Richard Schechner, *Between Theater and Anthropology* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1985), σελ.36

προσανατολίζονται στη τελετουργία και τη συμβολολογία, στο τελευταίο έργο του¹⁵ κάνει το βήμα να αναγνωρίσει τις μετεξελίξεις της τελετουργίας στις σύγχρονες κοινωνίες. Την τέχνη, το θέατρο και γενικότερα την καλλιτεχνική επιτέλεση τις κατανοεί ως εκφράσεις της επιτέλεσης, που προέκυψαν ως παράγωγα της τελετουργίας. Μια τέτοια αναζήτηση αναδεικνύει τη κοινή βάση «μήτρα» από την οποία οι διάφορες μορφές της επιτέλεσης καλλιεργούνται και προκύπτουν. Αυτή για τον Turner είναι το κοινωνικό δράμα.¹⁶ Το κοινωνικό δράμα αφορά μια σειρά σταδίων, η οποία αφορά τις συνθήκες κρίσης της κοινωνικής ζωής με αποτέλεσμα τις επανορθωτικές διαδικασίες που οδηγούν είτε σε επανένταξη είτε σε σχίσμα. Σε αυτή την ακολουθία ανιχνεύει τις συνθήκες που παράγουν συμπεριφορές που μπορούν να αναγνωριστούν ως επιτελέσεις. Μέσα σε αυτή την οπτική της επιτέλεσης επιλέγω ξανά να εστιάσω σε κάποια σημεία με χρησιμότητα για την οριοθέτηση του όρου.

Στη περίπτωση του Turner, η εστίαση στην ετυμολογία και τη προέλευση των λέξεων «perform» και «performance» αποκαλύπτει μια ανοιχτή ιδέα για την επιτέλεση ως προς το σκοπό της. Ο όρος της επιτέλεσης χρησιμοποιείται και για το κάνω-ολοκληρώνω κάτι και για το υποδύομαι.¹⁷ Ο Turner αναδεικνύει το διπλό χαρακτήρα του όρου με την αντίθεση ειλικρίνεια - προσποίηση.¹⁸ Με αυτόν τον τρόπο απαλλάσσει την επιτέλεση από ερωτήματα-παγίδες περί προσποιητού και αληθινού, καθώς η φύση της είναι ρευστή μέσα σε αυτό το δίπολο. Ανάλογα με τις συνθήκες και τη πρόθεση κινείται ανάμεσα στην ειλικρίνεια και την προσποίηση, με ένα λίγο-πολύ πάντα αμφίσημο χαρακτήρα. Έπειτα, ξανά και εδώ εστιάζω στην διευκρίνιση του Turner σχετικά με τον διαδικαστικό χαρακτήρα της επιτέλεσης, η οποία δεν αποτελεί μια μεμονωμένη πράξη, αλλά μια διαδικασία.¹⁹ Είναι σημαντική θέση αναφορικά με τον δικό μου σκοπό να μελετήσω πρακτικές κατοίκησης και γενικότερα στην επικέντρωσή μου στη πρακτική. Ακόμα, ο Turner συνδέει την επιτέλεση με την μετάδοση γνώσης. Και ως γνώση αναφέρεται στην μετάδοση μιας εμπειρίας, επομένως μιλάμε για μια εμπειρική γνώση.²⁰ Χρησιμοποιώντας τον όρο «reflexive»²¹ για τη συνθήκη της επιτέλεσης, φανεώνει τον αποκαλυπτικό και εκφραστικό χαρακτήρα της, ο οποίος έχει και εξωστρεφή και εσωστρεφή διάσταση. Από τη μια, μέσω της αυτοαναφοράς ο εκτελεστής μπορεί να «καθρεπτιστεί», διερευνήσει τον εαυτό του και από την άλλη να κοινοποιήσει και να μεταδώσει στο κοινό-συμμετέχοντα ένα βίωμα. Εδώ εντάσσεται η μετάδοση της εμπειρικής γνώσης.

Το επιχείρημα για την εφαρμογή της έννοιας

Σε συνέχεια με το ζήτημα της εμπειρικής γνώσης, το ερευνητικό ερώτημα είναι το πώς οι ίδιες οι πρακτικές κατοίκησης μπορούν να αποτελέσουν πηγή γνώσης ως προς την αναζήτηση της μορφής τους. Ποια είναι η μορφή της κάθε πρακτικής του εκάστοτε κατοίκου. Με βάση αυτό το αρχικό ερώτημα ξεκινώ να σκέφτομαι επικεντρώνοντας στον κάτοικο και τί σημαίνει να αναζητώ τη μορφή της πρακτικής του.

15. Victor Turner, *Από την Τελετουργία στο Θέατρο*, 1982 (Αθήνα: Ηριδανός, 2015)

16. Ο.π., σελ.161

17. Ο.π. σελ.31-32

18. Ο.π. σελ.209

19. «Η επιτέλεση δεν έχει καθόλου τη στρουκτουραλιστική συνδύλωση της μορφής (form) αλλά μάλλον τη διαδικαστική έννοια της «ολοκλήρωσης» ή «επίτευξης». Επιτελώ λοιπόν σημαίνει ολοκληρώνω μια περισσότερο ή λιγότερο περίπλοκη διαδικασία και όχι τόσο εκτελώ μια μεμονωμένη πράξης.» Ο.π. σελ.187

20. Ο.π. σελ.32

21. Victor Turner, *The Anthropology of Performance* (New York: PAJ Publications, 1986), σελ.13

Ο κάτοικος κινείται και πράττει μέσα σε και με χώρους και αντικείμενα. Μια πρώτη προσέγγιση είναι το να εστιάσω σε αυτούς τους χώρους και τα αντικείμενα όταν αυτά προκύπτουν από τον ίδιο το κάτοικο. Σε αυτά να αναζητήσω τη μορφή της πρακτικής, αντιστοιχίζοντάς τα στη πρακτική από την οποία προέκυψαν. Ο κάτοικος και οι χωρικοποιητικές του πρακτικές έχουν μελετηθεί κυρίως στο πλαίσιο της ανώνυμης αρχιτεκτονικής. Σε αυτές τις περιπτώσεις, αντικείμενο μελέτης αποτελεί το χωρικό αποτέλεσμα πρακτικών του κατοίκου που αντιστοιχούν στην κατασκευή, την οικοδόμηση, την επισκευή. Όχι δηλαδή σε πρακτικές κατοίκησης. Ο Άρης Κωνσταντινίδης θεωρούσε την ανώνυμη λαϊκή αρχιτεκτονική και τις εφημέρες κατασκευές της άξιες άντλησης γνώσης, κυρίως για την ένταξη στο τοπίο, την αλληλένδετη σχέση ανθρωπογενούς περιβάλλοντος και φύσης.²² Στο πλαίσιο της ανώνυμης αρχιτεκτονικής, μπορούμε να παρατηρήσουμε και δείγματα χωρικοποίησης που εντάσσονται λίγο ή πολύ και στις ίδιες τις πρακτικές κατοίκησης. Χαρακτηριστικό παράδειγμα που έχει αποτελέσει αντικείμενο έρευνας πολλών αρχιτεκτόνων και φοιτητών αρχιτεκτονικής είναι το σπίτι του Ροδάκη στην Αίγινα. Ένα δείγμα κατοικίας που πλάστηκε από τα χέρια του κατοίκου, στο χρόνο της κατοίκησης του. Αυτό σημαίνει ότι ο κάτοικος (ο Ροδάκης), ενώ κατοικούσε, ενέτασσε στις πρακτικές της κατοίκησης του ασχολίες που επηρέαζαν και μετέλλασαν τον χώρο του, με τρόπο ώστε το σπίτι να θεωρείται συνεχώς «ενεργό» χωρικά.²³ Αυτό που με ενδιαφέρει σε αυτή τη περίπτωση δεν είναι μόνο ότι ο χώρος προέκυψε από τον ίδιο τον κάτοικο, αλλά και ότι οι χωρικοποιητικές πρακτικές εντάχθηκαν στις πρακτικές κατοίκησης. Από την άλλη, ο κοινωνιολόγος Richard Sennet μιλάει για τον αυτοσχεδιασμό του χρήστη, ο οποίος μέσα από τις συνήθειες και τις καθημερινές ανάγκες δημιουργεί χωρικούς μετασχηματισμούς της πρότυπης μορφής.²⁴ Σε αυτή τη περίπτωση, οι πρακτικές κατευθύνονται περισσότερο σε καθαρά κατοίκησης, που το αποτέλεσμά τους δεν είναι δομικό αλλά διαχειριστικό της υπάρχουσας κατάστασης. Οι επεμβάσεις προκύπτουν με μικροεπισκευαστικές επεμβάσεις («μερεμέτια») και αλλαγών σε σχέση με τη χρήση των υπάρχοντων χώρων και αντικειμένων με αυτοσχεδιασμούς.

Με τους σύγχρονους ρυθμούς και απαιτήσεις-πρότυπα στην ανοικοδόμηση και στέγαση, οι περιπτώσεις ανώνυμης αρχιτεκτονικής είναι αρκετά περιορισμένες. Ο κάτοικος απομακρύνεται από πρακτικές κατασκευής και κατοικεί σε χώρους ήδη σχεδιασμένους και χτισμένους. Όταν ο ρόλος της χωρικοποίησης τίθεται στον αρχιτέκτονα, με δεδομένο το επιχείρημά μου για τη μελέτη των πρακτικών κατοίκησης, βρίσκομαι μπροστά σε ένα αντιθετικό δίπολο. Από τη μία ο αρχιτέκτονας είναι και ο ίδιος κάτοικος, έχων την ειλικρίνεια. Από την άλλη, είναι ο χωροπλάστης που αναλαμβάνει να σχεδιάσει για τον άλλον στο μέλλον.

Ο σχεδιασμός για τον άλλον ενέχει το στοιχείο της προσποίησης, από την άποψη ότι ο αρχιτέκτονας δεν μπορεί να γνωρίζει τί θα συμβεί στη πραγματικότητα, αλλά φαντάζεται-προορίζει χώρους για μελλοντική χρήση από κάποιους κατοίκους, εξωτερικούς από τον ίδιο. Πριν υλοποιήσει, σχεδιάζει αναπαριστώντας τους χώρους που επρόκειτο δυνητικά να κατασκευαστούν. Σκέφτεται και υποθέτει για άλλους. Κατά μια έννοια,

22. Άρης Κωνσταντινίδης, *Για την Αρχιτεκτονική*, 1987 (Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2011), σελ.188-194

23. Ζωή Γεωργιάδου & Παναγιώτης Ηλίας, *Ψηφιακή Μνήμη και Ιδιωτική Πολιτιστική Κληρονομιά: Η Περίπτωση του Σπιτιού του Ροδάκη στην Αίγινα. Digital Memory and Private Cultural Heritage: Rodakis House Case in Aegina Island.* (2017)

24. Richard Sennett, *Ο Τεχνίτης*, 2008 (Θεσσαλονίκη: Νησίδες, 2011), σελ.234

προσεγγίζει το έτερο με τρόπο που η συνθήκη της επιτέλεσης του επιτρέπει.

Η ειλικρίνεια την οποία αναφέρω αντιπαραθετικά στη προσποίηση, αντιστοιχεί στη γνώση της κατοίκησης που ο αρχιτέκτονας, όπως κάθε κάτοικος, διαθέτει. Αναφέρομαι στην ικανότητα του ατόμου να κατοικεί μέσα από εγνωσμένες πρακτικές, στάσεις και αυτοματισμούς.²⁵ Αυτή είναι μια εμπειρική γνώση, υπόρρητη. Δεν μεταδίδεται λεκτικά, είναι η δια της πράξεως γνώση. Αυτή που ο Michael Polanyi ονομάζει «tacit knowledge».²⁶ Όταν λέω ότι ο αρχιτέκτονας διαθέτει την ειλικρίνεια, εννοώ ότι κατέχει τη γνώση του κατοικείν. Αυτή η γνώση είναι προσωπική. Με τη λογική ότι η κατοίκησης του είναι εγνωσμένη, αυτό σημαίνει ότι δομήθηκε μέσα στο κοινωνικό-πολιτισμικό πλαίσιο στο οποίο βρέθηκε ο ίδιος, καθώς και τις εμπειρίες που απέκτησε σε αυτό. Με ενδιαφέρει η εστίαση στο προσωπικό χαρακτήρα της γνώσης του κατοικείν για να μεταβώ στην ανάγκη εφαρμογής του πλαισίου της επιτέλεσης. Η γνώση του κατοικείν είναι προσωπική για κάθε κάτοικο. Ο αρχιτέκτονας καλείται να σχεδιάσει για κάποιον άλλον. Ο σχεδιασμός του θα μπορούσε να τροφοδοτηθεί και από τη προσωπική γνώση του κατοικείν του άλλου. Το ερευνητικό αρχικό ερώτημα για τη μορφή της πρακτικής μεταλλάσσεται στη μελέτη των καθημερινών πρακτικών κατοίκησης και τη προσέγγιση της γνώσης του κατοικείν με χωρικούς όρους.

Η ομπρέλα της επιτέλεσης

Η πρόθεση για τη μελέτη των πρακτικών κατοίκησης μου καθιστά αναγκαία την εφαρμογή της έννοιας της επιτέλεσης ως το πλαίσιο μέσα στο οποίο έχει νόημα να προχωρήσω. Είτε αφορά τον εαυτό είτε τον άλλον, όλες οι προϋποθέσεις-ιδιότητες που τέθηκαν παραπάνω με οδηγούν στο να θεωρήσω τη συνθήκη της επιτέλεσης αυτονόητη, εγγενή και πανταχού παρούσα σε όλο το εύρος μιας έρευνας, πόσο μάλλον μιας έρευνας που σκοπεύει στη προσέγγιση του άλλου, του ξένου. Η συνθήκη μελέτης οδηγεί συνακόλουθα σε μια εστίαση, προβολή και καδράρισμα του αντικειμένου της. Ακολουθως δημιουργεί και μια επαυξημένη συνείδηση επί του περιεχομένου της μελέτης, τόσο για τον μελετητή όσο και γι' αυτόν που μελετάται. Χαρακτηριστικά που εντοπίστηκαν στη συνθήκη της επιτέλεσης για τον Schechner παραπάνω. Ακόμα, ο ρόλος της επιτέλεσης κατά Turner ως προς τη μετάδοση της εμπειρικής γνώσης την καθιστά ιδανική για τον σκοπό της μελέτης της εμπειρικής γνώσης της κατοίκησης. Οπτικοποιώντας τη πρόθεσή μου, η έρευνα, η πρόσληψη των στοιχείων και η κατανόησή μου βρίσκεται κάτω από την «ομπρέλα» της επιτέλεσης. Αυτή τη συνθήκη τη θεωρώ δεδομένη στις πρακτικές κατοίκησης και υπό τους όρους της στοχεύω να τις ερευνήσω.

Εδώ θα θέσω ένα βασικό λεξιλόγιο-θεωρητική εργαλειοθήκη που σύμφωνα με αυτά και στα όρια-πλαίσιο αυτών όλη η έρευνα θα κινηθεί. Θεωρώ πως είναι βασικό ως σύνταξη της θεωρίας μου, τόσο για την εγκαθίδρυση της συνθήκης της επιτέλεσης ως δεδομένης, όσο και για τους τρόπους πρόσληψης, κατανόησης και ερμηνείας των υπό έρευνα

25. Αυτοί οι αυτοματισμοί και στάσεις και η σχέση τους με την προσωπική εμπειρία στηρίζονται στην ανάλυση του Pierre Bourdieu για την πρακτική και το habitus και θα αναλυθούν εκτενώς στο 1ο κεφάλαιο.

26. Το θεωρητικό σχήμα της υπόρρητης γνώσης του Michael Polanyi θα αναλυθεί εκτενώς στο 2ο κεφάλαιο.

πρακτικών και κατεύθυνσης του ερωτήματος ως προς τη χωρικοποιητική τους διάσταση.

Πρώτα απαντάω στο ερώτημα του τί κάνει, τί προσδίδει η επιτέλεση στις πρακτικές κατοίκησης που θα ερευνηθούν. Την ερώτηση αυτή την κατευθύνω στα πλαίσια της παρούσας έρευνας σε ότι αφορά τον εκτελεστή της επιτέλεσης, δηλαδή τον κάτοικο.

Λειτουργία/Επίδραση

συνείδηση/συνειδητοποίηση: «The more self-conscious a person is, the more one constructs behavior for those watching and/or listening, the more such behavior is "performing".»²⁷ Η συνθήκη της επιτέλεσης προσθέτει στην πρακτική μια συνειδητοποίηση της ίδιας της εκτέλεσης της πρακτικής. Ο εκτελεστής κάνει και έχει συνείδηση αυτού που κάνει, πράττει "διπλά". Σε καθημερινό επίπεδο που μια πρακτική θα μπορούσε να γίνεται αυτόματα, χωρίς σκέψη επί της ίδιας της πρακτικής, τώρα αποκτάται μια επαυξημένη συνείδηση. Το παράδειγμα της αναπνοής του Kargow που αναφέρθηκε παραπάνω είναι εδώ χαρακτηριστικό.

αναστοχασμός/αυτοανασκόπηση: Οι επιτελέσεις είναι «αυτοανασκοπικές με την έννοια ότι φανερώνουν τον εαυτό μας στον εαυτό μας. Έχουν επίσης την ικανότητα να είναι αυτοαναστοχαστικές, να γεννούν συνείδηση του εαυτού μας την ώρα που παρατηρούμε τον εαυτό μας.»²⁸ Διαμορφώνεται η συνθήκη μιας ανατροφοδότησης. Οι πρακτικές γίνονται αποκαλυπτικές, φανερώνουν στον εκτελεστή τον ίδιο τον εαυτό του, μέσω της πρακτικής και σε ό,τι αφορά αυτήν. Η αποκάλυψη αυτή θα μπορούσε να οδηγήσει σε επανεξέταση, αλλαγή, προσαρμογή σε κατά τα άλλα τυπικές πρακτικές. Ο Turner επιμένει σε αυτή την απόδοση νοήματος, ακόμα και αν αυτός ο αναστοχασμός επιφέρει ότι δεν υπάρχει κάποιο νόημα.²⁹ Σημασία έχει η πρόθεση και διαδικασία απόδοσης νοήματος.

συμβολική/φαντασιακή φόρτιση: «Restored behavior is symbolic and reflexive.»³⁰ Η επιτέλεση μπορεί να φορτίσει μια πρακτική με φαντασιακή ή συμβολική αξία. Όπως είδαμε για αυτού του είδους τις συμπεριφορές που είναι εξασκημένες, αποθηκεύονται και επανέρχονται, αποτελούν αποτέλεσμα ενός πλαισίου μέσα στο οποίο δημιουργήθηκαν. Φέρουν συμβολικό βάρος, αυτό του πλαισίου τους. Ακόμα, σε συσχέτιση με την μνήμη μπορούν επίσης να έχουν συμβολική ή/και φαντασιακή φόρτιση. Επαναφέρεται στο παρόν μια εμπειρία-ανάμνηση του παρελθόντος, αναδιατυπωμένη πια, ικανοποιώντας μέσα από την ίδια τη διαδικασία της.³¹ Επαναφέρεται ως επιτέλεση μιας πρακτικής που έχει επαναληφθεί.

αποτελεσματικότητα/ολοκλήρωση/καθορισμός: «Εδώ η ετυμολογία της «επιτέλεσης» («performance») μπορεί να μας δώσει ένα χρήσιμο κλειδί, διότι δεν έχει να κάνει τίποτα με «μορφή» («form») αλλά προέρχεται από το παλαιογαλλικό *parfournir*, «ολοκληρώνω» ή «φέρω διεξοδικά εις πέρας».³² Βασική φύση της επιτέλεσης αποτελεί το να είναι αποτελεσματική με το να επιτεύξει, να φέρει εις πέρας τον σκοπό της.

27. Schechner, *Performance Studies: An Introduction*, σελ.171

28. Turner, *Από την Τελετουργία στο Θέατρο*, σελ.155

29. Ο.π. σελ.40

30. Schechner, *Performance Studies: An Introduction*, σελ.35

31. Δημήτρης Καρύδας & Σταύρος Σταυρίδης, επιμ. *Θεατρικότητα και Θεωρία* (Αθήνα: νήσος, 2017), σελ.64

32. Turner, *Από την Τελετουργία στο Θέατρο*, σελ.31-32

Κοινό στοιχείο στις θεωρίες των Schechner και Turner είναι η θέση της αποτελεσματικότητας ως τον ένα πόλο στο αντιθετικό δίπολο μέσα στο οποίο κυμαίνεται η επιτέλεση. Στον αντίθετο πόλο βρίσκεται η διασκέδαση.³³ Αυτό που καθορίζει κάθε φορά τον χαρακτήρα της επιτέλεσης είναι η πρόθεση πίσω από αυτή. Όταν πρόθεση είναι η αποτελεσματικότητα η επιτέλεση αποκτά χαρακτήρα που προσιδιάζει στη τελετουργία. Αυτή η κατεύθυνση μπορεί να ερμηνευθεί και ως ο καθορισμός έναντι της αοριστίας.³⁴ Η ανάγκη η επιτέλεση να επιφέρει τάξη.

διασκέδαση/γοήτευμα: «Η λέξη «διασκεδάζω» («entertain»), παρεμπιπτόντως, προέρχεται από το παλαιογαλλικό *entretenir*, «κρατώ χωριστά», δηλαδή, δημιουργώ έναν μεταιχμιακό ή μεταιχμιάδη χώρο στον οποίον μπορούν να λάβουν χώρα επιτελέσεις.»³⁵ Η δεύτερη φύση της επιτέλεσης, όπως είδαμε παραπάνω, είναι ο προσανατολισμός της προς το να γοητεύσει, να δημιουργήσει παιγνιώδεις καταστάσεις. Στη συλλογιστική πορεία του Schechner, είναι η πρόθεση αυτή που διαμορφώνει το χαρακτήρα της πολιτισμικής επιτέλεσης. Όταν επιδιώκει λύση, αλλαγή (πρόθεση είναι η αποτελεσματικότητα) τότε κατευθύνεται προς τη τελετουργία, ενώ όταν σκοπός είναι η προβολή, το ευχάριστο πέρασμα της ώρας, το «γοήτευμα» (πρόθεση είναι η διασκέδαση) τότε είμαστε πιο κοντά στο θέατρο.³⁶

Το δεύτερο ερώτημα που με απασχολεί είναι το ποιους μηχανισμούς, ποια εργαλεία χρησιμοποιεί η επιτέλεση για να κάνει αυτό που κάνει.

Μηχανισμοί/Εργαλεία

αναδιπλασιασμός/επανάληψη: «Both rehearsal and preparation employ the same means: repetition, simplification, exaggeration, rhythmic action, the transformation of “natural sequences” of behavior into “composed sequences”.»³⁷ Ο μηχανισμός της επανάληψης χρησιμοποιείται στην επιτέλεση τόσο ως προετοιμασία, πρόβα, όσο και ως επίδειξη, διαδικασία “τελετουργικού”.³⁸ Η επανάληψη είναι κοινό μοτίβο σε τακτικές εγκαθίδρυσης ισορροπίας, καλλιέργει τη δύναμη της συνήθειας. Ακόμα, όπως έχει υποστηριχθεί, η επιτέλεση αποτελεί συμπεριφορά που επαναφέρεται, επαναλαμβάνει μοτίβα και πλαίσια. Η επανάληψη υπάρχει εγγενώς ως μηχανισμός.

Τονισμός/επιτόνηση: «Το θέατρο είναι, στην πραγματικότητα, μια υπερδιόγκωση, μια υπερβολή, νομικών και τελετουργικών διαδικασιών.»³⁹ Η επιτόνηση ως εργαλείο αντιστοιχεί στο θέατρο και επομένως σε όλες τις επιτελέσεις που κατευθύνονται προς αυτό, ως προς το χαρακτήρα τους, με τη πρόθεση της διασκέδασης. Ακόμα, λειτουργεί ως πυροδότηση της επαυξημένης συνείδησης που ξεχωρίζει την επιτέλεση από το απλό πράττειν.⁴⁰ Η συνειδητοποίηση σε μια κατά τα άλλα ουδέτερη-αυτόματη πρακτική μπορεί να επέλθει με τον τονισμό της εντεινοντάς την, υπερβάλλοντας.

αφήγηση: «Αφήγηση είναι, όπως φαίνεται, μάλλον ο κατάλληλος

33. «The whole binary continuum efficacy/ritual – entertainment/theater is what I call “performance”.» Schechner, *Performance Theory*, σελ.156-157

34. Turner, *Από την Τελετουργία στο Θέατρο*, σελ. 159

35. Ο.π. σελ.87

36. Schechner, *Performance Studies: An Introduction*, σελ.80

37. Schechner, *Performance Theory*, σελ.207

38. Turner, *The Anthropology of Performance*, σελ.28

39. Turner, *Από την Τελετουργία στο Θέατρο*, σελ.28

40. Schechner, *Performance Studies: An Introduction*, σελ.35

όρος για μια αναστοχαστική δραστηριότητα που επιζητεί να «γνωρίσει» (ακόμα και στην τελετουργική της όψη, να κερδίσει μια γνώση αναφορικά με) προγενέστερα συμβάντα και το νόημα αυτών των συμβάντων.»⁴¹ Με τον μηχανισμό της αφήγησης μια επιτέλεση μπορεί να λειτουργήσει αναστοχαστικά ή να αποκτήσει συμβολική/φαντασιακή δύναμη. Αποτελεί νοηματοδοτικό εργαλείο. Η πρόθεση να αφηγηθούμε κάτι, όχι απλά να κάνουμε κάτι, αφορά και την μετάδοση εμπειρίας, μιας εμπειρικής γνώσης.

οδηγίες: «One of the meanings of “to perform” is to get things done according to a particular plan or scenario.»⁴² Οι πρακτικές που ακολουθούν οδηγίες ή που συντάσσουν οδηγίες καθοδηγούν επιτελέσεις καθορισμού και αυτοανασκόπησης. Οι οδηγίες βοηθούν στην αποτελεσματικότητα των επιτελέσεων. Εντείνουν την σημασία και βαρύτητα του να γίνουν τα πράγματα όπως πρέπει, να ακολουθηθεί η σωστή, ενδεδειγμένη διαδικασία. Από την άλλη, ακολουθώντας οδηγίες αποκτιέται επαυξημένη συνείδηση επί της πρακτικής και θα μπορούσε να οδηγήσει και σε επανεξέταση του εαυτού και της πρακτικής.

πλαισίωση/εστίαση/έκθεση: «any action that is framed, enacted, presented, highlighted, or displayed is a performance.»⁴³ Το καδράρισμα, η διαδικασία του να προβληθεί μια πρακτική, να είναι επικοινωνίσιμη, εμπεριέχει τον μηχανισμό της εστίασης. Κάποια στοιχεία απομονώνονται, κάποια αποκρύπτονται για να γίνει εστίαση σε κάποια άλλα. Η διάθεση για αποτελεσματικότητα ή γοήτευμα επιδρά στις πρακτικές με τρόπο που η φανέρωση ή μη, η επιλεκτικότητα στα στοιχεία της πρακτικής καθορίζουν εντέλει τη πρακτική που επιτελείται. Όσον αφορά τον θεατή-παραλήπτη της επιτέλεσης, αυτός προσλαμβάνει ό,τι του προσφέρεται και είναι σημαντικό στοιχείο για το κομμάτι της έρευνας. Αντί να προσπαθώ να το αρνηθώ, να το καταπολεμήσω, το αποδέχομαι, το αποζητώ ως έναν μηχανισμό της επιτέλεσης που οδηγεί σε κάποιες επιδράσεις της.

Ο κινηματογράφος της παρατήρησης

Έχοντας θέσει τους όρους με τους οποίους θα γίνει η έρευνα, αυτό που πρέπει να αποφασίσω είναι το μέσο πρόσληψης των πρακτικών κατοίκησης που θα αποτελέσουν το αντικείμενο έρευνας. Πριν δηλαδή και από το να εστιάσω προς κάποια υποκείμενα ή συγκεκριμένα πλαίσια. Με ενδιαφέρει να προσανατολιστώ προς τρόπους καταγραφής των πρακτικών, οι οποίοι να είναι πρόσφοροι για μια δημιουργική επεξεργασία και ερμηνεία του υλικού.

Ως μέσα καταγραφής τυπικά στους κλάδους των κοινωνιολογικών και ανθρωπολογικών ερευνών είναι γνωστά η συνέντευξη, η φωτογραφία, η ημερολογιακή καταγραφή, το σχέδιο-σκίτσο, η ηχογράφηση, το βίντεο. Παράλληλα, αυτά αποτελούν και μέσα αναπαράστασης. Το μέσο στο οποίο εστιάζω, το οποίο κινείται στα όρια ανάμεσα σε καλλιτεχνικό προϊόν και μέσο ανθρωπολογικής-εθνογραφικής έρευνας είναι το ντοκιμαντέρ παρατήρησης ή αλλιώς κινηματογράφος παρατήρησης.

Αποτελεί ένα ιδιαίτερο είδος ντοκιμαντέρ, στο οποίο ο χαρακτή-

41. Turner, *Από την Τελετουργία στο Θέατρο*, σελ.180

42. Schechner, *Performance Studies: An Introduction*, σελ.42

43. Ο.π. σελ.2

ρας τεκμηρίου αναμετρείται συνεχώς με καλλιτεχνικές πρακτικές, που σκοπεύουν στην αναζήτηση ποιητικότητας και αφηγηματικότητας σε δρώμενα της καθημερινής ζωής. Από την ανάδυσή του ως είδος διακρίνεται για αυτό το διττό χαρακτήρα, καθώς προκύπτει τόσο ως μια καλλιτεχνική προσέγγιση των κινηματογραφιστών στο καθημερινό-ρεαλιστικό, όσο και ως εργαλείο καταγραφής και ερμηνείας σε έρευνες ανθρωπολογικού και εθνογραφικού χαρακτήρα.⁴⁴ Οι καταβολές του εντοπίζονται στον κινηματογράφο του Flaherty, στον ιταλικό νεορεαλισμό, το *cinema verité* στη Γαλλία και το *direct cinema* στην Αμερική.⁴⁵ Είδη τα οποία στράφηκαν στο καθημερινό, είτε με εξαρχής ερευνητικό χαρακτήρα τεκμηρίου (Flaherty), είτε ως μυθοπλασία (ιταλικός νεορεαλισμός), στην οποία η διαδικασία κινηματογράφησης είναι περισσότερο επιτέλεση παρά αναπαράσταση της ζωής, λόγω των αποφάσεων σε σχέση με τους ηθοποιούς, το σενάριο, τον κινηματογραφικό χώρο. Η ελευθερία και οι δυνατότητες που δόθηκαν με την εμφάνιση των εύχρηστων φορητών καμερών και του φορητού εγγραφέα σύγχρονου ήχου έδωσε μια σημαντική ώθηση στις αναζητήσεις αυτού του είδους.⁴⁶ Το *cinema verité* και το *direct cinema* είναι οι πιο κοντινοί πρόγονοι του σύγχρονου είδους. Οι διαφορές μεταξύ τους σε σχέση με την παρουσία και παρέμβαση της κάμερας και του κινηματογραφιστή στα τεκταινόμενα παρατήρησης είναι άξια αναφοράς, καθώς αναδεικνύουν τη σημασία αυτών των αποφάσεων. Στο *direct cinema*, ο κινηματογραφιστής ακολουθεί τα υποκείμενα παρατήρησης, προσπαθώντας να φτάσει σε συνθήκες που η κάμερα να θεωρείται αόρατη, είτε γιατί τα υποκείμενα την έχουν πλήρως οικειοποιηθεί, είτε διότι δεν την προσέχουν λόγω παράλληλων καταστάσεων-συμβάντων.⁴⁷ Από την άλλη, το *cinéma vérité* αποκαλύπτει τη διαδικασία της κινηματογράφησης, ενδιαφέρεται για την αλληλεπίδραση κινηματογραφούμενου-κινηματογραφιστή και χρησιμοποιεί τη κάμερα ως εργαλείο πυροδότησης αντιδράσεων ή συμπεριφορών επίγνωσης.⁴⁸

Τα χαρακτηριστικά του κινηματογράφου παρατήρησης έχει ορίσει η Εύα Στεφανή, βασική σύγχρονη εκπρόσωπος του είδους στην Ελλάδα. Κύρια αυτών είναι το μεγάλο χρονικό διάστημα παραμονής στο χώρο και συμβίωσης με τα υποκείμενα παρατήρησης, η αλληλεπίδραση με αυτά και εμπλοκή στις δραστηριότητες υπό έρευνα πριν την καταγραφή με κάμερα.⁴⁹ Σε ό,τι αφορά το γύρισμα, ο κινηματογραφιστής «τους παρατηρεί και τους κινηματογραφεί σιωπηλά στις καθημερινές τους ασχολίες, όσο μικρές ή ταπεινές, επιδιώκοντας να μεταδώσει την εμπειρία της συνύπαρξης στις καταστάσεις που καταγράφει».⁵⁰ Δίνεται σημασία στις επιλογές που γίνονται τόσο στον τρόπο κινηματογράφησης, όσο και στο μοντάζ. Αυτές αποτελούν τη προσωπική αποτύπωση του βιώματος και των σχολίων του παρατηρητή και τον τρόπο με τον οποίο επιθυμεί να προσλάβουν οι θεατές τα παρατηρούμενα. «Χάρη στη σχέση ενσυναίσθησης που αναπτύσσουν οι θεατές με τους πρωταγωνιστές και τις καταστάσεις που παρακολουθούν, το είδος εξερευνά πολύ δυναμικά τις περιοχές της εμπειρικής και αισθητηριακής γνώσης.»⁵¹ Ως προς τη παρουσία της κάμερας και του κινηματογραφιστή, η συνθήκη που περιγράφεται αποτελεί μια μίξη των κανόνων του *cinéma vérité* και *direct*

44. Εύα Στεφανή, *Ντοκιμαντέρ: Το Παιχνίδι της Παρατήρησης* (Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη, 2016), σελ.45

45. Ο.π., σελ.54

46. Εύα Στεφανή, *Δέκα Κείμενα για το Ντοκιμαντέρ* (Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη, 2007), σελ.49

47. Ο.π., σελ.49-66

48. Ο.π., σελ.49-66

49. Στεφανή, *Ντοκιμαντέρ: Το Παιχνίδι της Παρατήρησης*, σελ.46-49

50. Ο.π. σελ.49

51. Ο.π. σελ.49

cinema, με την έννοια ότι κατά την κινηματογράφηση ο κινηματογραφιστής δεν επεμβαίνει, αλλά χρησιμοποιούνται οι συνθήκες επίγνωσης και συνύπαρξης-αλληλεπίδρασης.

Η εμπειρική γνώση είναι το σημείο κλειδί για εμένα εδώ, ώστε να επικεντρωθώ σε τέτοιου είδους ντοκιμαντέρ. Επιδιώκω να μελετήσω τις πρακτικές κατοίκησης ως προς την εμπειρική γνώση του κατοίκου που συσχετίζεται με τη χωρικοποίηση. Ο κινηματογράφος παρατήρησης θέτει κατάλληλες προϋποθέσεις για τη προσέγγιση των πρακτικών υπό τους όρους που θέτω. Το κομμάτι της εμπειρίας του καθημερινού, καθώς και της πρακτικής εμπειρίας⁵² προσεγγίζεται μέσα από την κινηματογράφηση, η οποία με τους αισθητικούς της κανόνες, τις τεχνικές της επιτέλεσης-performance, την δραματοποίηση, την αφηγηματικότητα ανοίγει πλαίσια μελέτης, στα οποία δεν υπάρχει και δεν επιδιώκεται το αληθινό, το φυσικό. Ακριβώς το αντίθετο, η επιτέλεση είναι ο παράγοντας που εξυψώνεται και μέσω αυτής μελετώνται τόσο οι καθημερινές πρακτικές, όσο και οι κοινωνικές και χωρικές αλληλεπιδράσεις. Αυτές οι αναζητήσεις προσπερνούν συνεχώς τα όρια μεταξύ τέχνης, ανθρωπολογίας και λαογραφίας, θέτοντας συνθήκες αμφισβήτησης. Τα θέματα που διαπραγματεύονται καθιστούν τον κινηματογράφο παρατήρησης ένα είδος που είτε διαπραγματεύεται το περασμένο, το υπό εξαφάνιση, είτε το σύγχρονο, με μια τάση της θεματολογίας προς το περιθώριο, προς θέματα κρυμμένα από τη συνηθισμένη καθημερινή εμπειρία, ώστε να υπάρξει αντίστοιχα και αυτή η λειτουργία της μελέτης και αποκάλυψης. Παράλληλα, αυτό συμβαίνει και για τον ίδιο τον κινηματογραφιστή, που καταγράφει την δικιά του εμπειρία συνύπαρξης με κάτι ξένο προς αυτόν. Αποτελεί μια μορφή συμμετοχικής δημιουργίας, άρρηκτα συνδεδεμένης με το χωρικό και κοινωνικό-πολιτικό περιβάλλον στο οποίο πραγματοποιείται, διαμέσου όμως της μελέτης του προσωπικού.

Οι δύο ρόλοι που απασχολούν εδώ είναι του κινηματογραφούμενου και του κινηματογραφιστή, θέτοντας συνθήκη διπλής επιτέλεσης. Πρώτα, στη διάρκεια της κινηματογράφησης με τη μεταξύ τους συγκατοίκηση και επικοινωνία και τις πρακτικές του κινηματογραφούμενου που καταγράφονται. Σε δεύτερο χρόνο με την προσωπική ματιά-επεξεργασία του κινηματογραφιστή, με την επιλογή του τί θα τραβήξει, πώς θα το τραβήξει, τί θα κρατήσει και τί θα αφήσει, στο μοντάζ. Αυτή αποτελεί δεύτερη επιτέλεση, επί του υλικού.

Επιλογή ντοκιμαντέρ

Κάνω την επιλογή να αναζητήσω έργα εγχώριων δημιουργών. Εφόσον η πρωτογενής έρευνα δεν πραγματοποιείται από εμένα, νομίζω ότι θα μπορέσω καλύτερα να προσεγγίσω ένα υλικό και μια δουλειά η οποία έχει διαμορφωθεί σε πλαίσια σχετικά κοντινά μου. Όχι αναφορικά με την οικειότητα που έχω σε αυτά θεματικά, αλλά με την αμεσότερη προσωπική σύνδεση που μπορώ να έχω τόσο λόγω της γλώσσας, όσο και λόγω περισσότερο κοινών στοιχείων κουλτούρας, εμπειριών.

Η πρόθεσή μου είναι να ερευνήσω πρακτικές κατοίκησης. Η Εύα

52. Ως πρακτική εμπειρία εννοώ τη σωματική μνήμη μέσω των καθημερινών πρακτικών, με τον τρόπο που προσεγγίζεται από τον Bourdieu: "...η βουβή αυτή εμπειρία ενός αυτονόητου κόσμου που απορρέει από την πρακτική αίσθηση...Η δια των πράξεων πίστη...που...αντιμετωπίζει το σώμα ως ένα ζωντανό μνημονικό βοήθημα....", Pierre Bourdieu, *Η Αίσθηση της Πρακτικής*, 1980 (Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2006), σελ.112-113

Στεφανή αποτελεί μια κινηματογραφίστρια που με ενδιαφέρει πολύ σε αυτό το πλαίσιο, καθώς έχει ασχοληθεί ιδιαίτερα με την παρατήρηση της κατοίκησης-συγκατοίκησης των υποκειμένων που επιλέγει για τις ταινίες της. Η όλη της προσέγγιση βασίζεται στη γνωριμία και στην μακρόχρονη δημιουργία ενός δεσμού με τα άτομα που επιλέγει να παρατηρήσει. Η διαδικασία παραμονής με τα άτομα και κινηματογράφησης τους στοχεύει στο να αποτελεί μια συνθήκη συγκατοίκησης και της ίδιας με αυτά, στον χώρο τους. Σε αυτή τη συνθήκη, το αμφίδρομο χτίσιμο της εμπιστοσύνης και ενός είδους φροντίδας, τόσο της ίδιας προς τα άτομα που κινηματογραφεί όσο και το ανάποδο, είναι ιδιαίτερα σημαντικά στοιχεία για να αντιληφθούμε αυτή τη συγκατοίκηση.

Για την έρευνά μου επιλέγω το ντοκιμαντέρ «Συγκάτοικοι». Οι «Συγκάτοικοι» διαδραματίζονται σε ένα σπίτι λίγο έξω από την Αθήνα, αγροτικού χαρακτήρα, με κηπευτικά και κατοικίδια ζώα, παρουσιάζοντας τη συγκατοίκηση τεσσάρων ανθρώπων στο πέρασμα τριών εποχών. Άνοιξης, καλοκαιριού και χειμώνα στα τέλη της δεκαετίας του '90.⁵³ Σε ένα μικρό κομμάτι της ταινίας ο χώρος αλλάζει και έχουμε κάποιες σκηνές σε ένα νοσοκομείο, που νοσηλεύεται ο ένας από τους χαρακτήρες και είναι οι μοναδικές εκτός του οικιακού περιβάλλοντος. Οι συγκάτοικοι είναι ο Σωτήρης, παλιός ρεμπέτης και κύρια φιγούρα της αφήγησης, ο Ναπολέων, φίλος και ηλικιακά κοντά στο Σωτήρη, ο Πέτρος και ο Θωδωρής που είναι νεότεροι, με τον τελευταίο να είναι ο μικρότερος (προς το τέλος της ταινίας ετοιμάζεται και φεύγει πιθανότατα για το στρατό). Κατά διαστήματα εμφανίζονται και φίλοι των συγκατοίκων που έρχονται στο σπίτι, ενώ η γυναίκα του Σωτήρη δεν παρουσιάζεται καθόλου.⁵⁴ Τη ταινία τη γυρίζει η Στεφανή μαζί με τον Νίκο Ζωιόπουλο, ο οποίος είναι ο γιός του Σωτήρη.⁵⁵

53. <http://10aagff.tainiothiki.gr/roommates/> (τελευταία πρόσβαση 23/10/2024)

54. <https://terracomputerata.wordpress.com/2012/08/31/%CF%83%CF%85%CE%B3%CE%BA%CE%AC%CF%84%CE%BF%CE%B9%CE%BA%CE%BF%CE%B9-%CF%84%CE%B7%CF%82-B5%CF%8D%CE%B1%CF%82-%B5%CF%86%CE%B1%CE%BD%CE%AE/> (τελευταία πρόσβαση 23/10/2024)

55. <https://www.youtube.com/watch?v=8fivZKDaXVM> (τελευταία πρόσβαση 23/10/2024)

Καρέ από το ντοκιμαντέρ «Συγκάτοικοι»

ΠΡΩΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ.

Η ΧΩΡΙΚΗ
ΕΠΙΤΕΛΕΣΤΙΚΟΤΗΤΑ
ΤΩΝ ΠΡΑΚΤΙΚΩΝ
ΚΑΤΟΙΚΗΣΗΣ

ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΜΕΡΟΣ

Η πρακτική

Με την επιδίωξη μελέτης της κατοίκησης, έχω ήδη αναφερθεί σε πρακτικές κατοίκησης. Ο όρος της πρακτικής, έναντι αντίστοιχα της ενέργειας ή της δράσης, επιλέγεται σκόπιμα, ώστε να χρησιμοποιηθεί το θεωρητικό υπόβαθρο της έννοιας όπως το διαμόρφωσε ο κοινωνιολόγος Pierre Bourdieu. Ο Bourdieu, στην αποκωδικοποίηση-ερμηνεία των πολυάριθμων ανθρωπολογικών του ερευνών και τη διαδικασία ανάπτυξης μιας κοινωνικής θεωρίας, ήρθε αντιμέτωπος με την κατεύθυνση σκέψης που επιτάσσει η δομική ανθρωπολογία. Αντιτιθέμενος με την κανονιστική της μέθοδο που αναγνωρίζει συνοχή σε συστήματα και ταξινομήσεις που η ίδια επιβάλει, παράλληλα αποστασιοποιείται και από τις κοινωνικές φαινομενολογικές προσεγγίσεις, οι οποίες θέτουν την υποκειμενική εμπειρία του κοινωνικού κόσμου ως αυτονόητη και αυτοεπιβεβαιωτική. Ο ίδιος προτείνει έναν δρόμο που επιδιώκει να διατηρεί τα θετικά στοιχεία του αντικειμενισμού και υποκειμενισμού, αποφεύγοντας να παραμείνει στις ερμηνείες και την καθολικότητά τους.⁵⁶ Το στοιχείο που τον διαφοροποιεί είναι ότι επικεντρώνεται όχι στη θεωρητική και έλλογη γνώση, αλλά στην πρακτική γνώση και λογική και σε αυτή αναζητεί τους μηχανισμούς των κοινωνικών συστημάτων.⁵⁷ Ενσωματώνοντας στη θεωρία του τη ρευστότητα έναντι του καθορισμού, την τυχαιότητα και τις ασυνείδητες επιλογές έναντι του κανόνα, επιχειρεί να υπερβεί τη δομική λογική με έναν υποκειμενισμό εντός ορίων. Μέσα σε αυτή τη προσέγγιση, η πρακτική για τον Bourdieu είναι μέσο παραγωγής γνώσης των κοινωνικών δομών και της ατομικής πορείας του υποκειμένου μέσα σε αυτές.

Χρήσιμο είναι να τεθούν τα βασικά χαρακτηριστικά της πρακτικής κατά Bourdieu, όπως τα όρισε στο έργο του «Η Αίσθηση της Πρακτικής», που θα αποτελέσουν και αφορμή για εστίαση σε σημεία κλειδιά για τη δική μου σκέψη. Οι πρακτικές καλύπτουν όλο το εύρος της ατομικής και κοινωνικής ζωής, συστηματοποιημένες όμως σε περιοχές. Ο Bourdieu αναφέρει: «αγροτικές τελετουργίες, μαγειρική, γυναικείες εργασίες, περίοδοι του κύκλου ζωής, στιγμές της ημέρας κ.ο.κ.»⁵⁸ Οι συγκεκριμένες περιοχές αντιστοιχούν στις κοινωνίες τις οποίες μελετούσε, κυρίως την αλγερινή κοινωνία και τους αυτόχθονες πληθυσμούς της, επομένως κοινωνίες που δεν αντιστοιχούν στη δομή των δυτικών, ευρωπαϊκών κοινωνιών. Κατευθύνουν ωστόσο στο να διακρίνουμε ότι η πρακτική δεν συνίσταται από μεμονωμένες πράξεις, αλλά από συστήματα αυτών. Βασικό στοιχείο της πρακτικής, που εξηγεί και τη συστηματοποίησή της σε περιοχές, είναι η άρρηκτη σχέση της με τον χρόνο. «Η χρονική της δομή, δηλαδή ο ρυθμός της, το τέμπο της και προπαντός ο προσανατολισμός της, αποτελεί συστατικό στοιχείο της σημασίας της... Με λίγα λόγια, επειδή βρίσκεται εντελώς εμβαπτισμένη μέσα στη διάρκεια, η πρακτική είναι αναπόσπαστη από το χρόνο, όχι μόνο διότι εκτυλίσσεται στο χρόνο, αλλά διότι παίζει στρατηγικά με το

56. Bourdieu, *Η Αίσθηση της Πρακτικής*, σελ.43-45, 77

57. «...για να μπορέσω να εξηγήσω την οιονεί θαυματουργή και ως εκ τούτου απίστευτη αναγκαιότητα που αναδεικνύει η ανάλυση, χωρίς μάλιστα να υπάρχει καμιά οργανωτική πρόθεση, έπρεπε να αναζητηθώ στις ενσώματες προδιαθέσεις, ή μάλλον στο σωματικό σχήμα, τη ρυθμιστική αρχή (την *principium impositans ordinem ad actum*, όπως έλεγαν οι σχολαστικοί) που μπορούσε να κατευθύνει τις πρακτικές κατά τρόπο ασυνείδητο και συνάμα συστηματικό.» Ό.π., σελ.23

58. Ό.π., σελ. 24

χρόνο και ιδιαίτερα με το ρυθμό.»⁵⁹ Η χρονικότητά της, όπως θα φανεί και παρακάτω, αποτελεί βασικό κομμάτι της δύναμης που κατέχει στις επιλογές και τακτικές του ατόμου και γενικευμένα στα κοινωνικά σχήματα και τη πειθαρχία τους. Κατά δεύτερο, η δύναμή της έγκειται σε μεγάλο βαθμό στη σωματική της διάσταση. Πρακτική και σώμα, ως άρρηκτα δεμένα, αλληλοεπηρεαζόμενα. Είναι σημαντικό το ότι ο Bourdieu αναφέρεται σε ενσώματες προδιαθέσεις, σωματικά σχήματα, ενσώματη γνώση. Δεν υπάρχουν ρητοί κανόνες, αλλά η πρακτική δουλεύει με το σώμα και οι εκφράσεις της μελετώνται στο σώμα. Το να δω την κατοίκηση υπό το πρίσμα της πρακτικής μου επιτρέπει να μιλάω για συστήματα ενεργειών, τα οποία φέρουν το διπλό βάρος του πλαισίου και της εμπειρίας. Το πλαίσιο αφορά το habitus και αποτελεί την εκάστοτε δεδομένη περίπτωση, τις ιστορικά και κοινωνικά καθορισμένες αντικειμενικές συνθήκες, παρελθούσες και σύγχρονες σε συνδυασμό με το συμβάν.⁶⁰ Το συμβάν εντάσσει την τυχαιότητα και τις αλλαγές στο σχήμα. Σε σχέση με τις αλλαγές, η εμπειρία φέρει το ρόλο της ανατροφοδότησης, επιβεβαιώνοντας το πλαίσιο ή ανατρέποντας και μεταβάλλοντας τις προδιαθέσεις.⁶¹ Το σώμα μέσα σε αυτό το θεωρητικό σχήμα αποτελεί το μέσο εφαρμογής του habitus, αλλά και δυνατότητας της εμπειρίας.⁶²

Πρώτα, ο λόγος για το habitus, τις έξεις που επιτρέπουν στον Bourdieu να πετύχει μια «εσωτερίκευση της εξωτερίκευσης»⁶³, μια υποκειμενική αντικειμενικότητα. Habitus είναι το σύστημα προδιαθέσεων που καθορίζει και κατευθύνει τις πρακτικές του κάθε ατόμου με τρόπο συστημικό. Ουσιαστικά αυτό παράγει τις πρακτικές. Αποτελεί «προϊόν της ιστορίας»⁶⁴ με την έννοια ότι δεν είναι αυθύπαρκτο με μια λογική a priori, αλλά επίκτητο από τις πρώιμες ηλικίες μέσα από τη μάθηση, την μίμηση. Το παιδί γεννιέται μέσα σε μια οικογένεια, μέσα σε μια κοινωνία και πλάθεται μέσα σε αυτή, με βάση αυτή. Το habitus δεν συνίσταται σε συνειδητούς κανόνες και νόμους προς υπακοή, αλλά εσωτερικεύεται με τρόπο ασυνείδητο, ώστε να αποτελεί εγγενείς κανόνες. Το πλαίσιο, όπως το έθεσα παραπάνω, παίζει διαμορφωτικό ρόλο καθορίζοντας τις ατομικές έξεις. Εφόσον αποκτιούνται μέσα σε μια δεδομένη κοινωνικοπολιτική και πολιτισμική κατάσταση, διαμορφώνονται βάσει αυτών των αρχών και συστημάτων. Με τη σειρά της η έξη παράγει πρακτικές που διέπονται από έναν ελεύθερο αυτοσχεδιασμό εντός ορίων. Τα όρια τα θέτει η ίδια. Οι ατομικές πρακτικές αποτελούν παραλλαγές που εκφράζουν την προσωπική θέση και πορεία στο εσωτερικό του πλαισίου, αλλά βρίσκονται μέσα στα όρια των προδιαθέσεων του habitus. Εδώ διαφαίνονται δύο παράδοξα. Ακολουθώντας τη μέχρι τώρα λογική, ότι η ατομική έξη διαμορφώνεται από τα πρώιμα κιόλας στάδια της ζωής, αυτό σημαίνει ότι τα πρώτα ερεθίσματα και επιρροές είναι και καταλυτικές και καθοριστικές για τις προδιαθέσεις που θα ακολουθήσουν οι πρακτικές από εκεί και πέρα. Ότι υπάρχει ένας χαρακτήρας «τελεσίγραφου» στα πρώιμα στάδια της ζωής και της δράσης του πλαισίου. Και εκτός αυτού, δεν μπορούμε να παραβλέψουμε ότι το πλαίσιο που διαμορφώνει δεν αποτελεί μια παγωμένη και παγιωμένη στο χρόνο κατάσταση, αλλά οι καταστάσεις αλλάζουν όσο ο χρόνος περνάει και οι συνθήκες είναι

59. Ο.π. σελ.133

60. Ο.π. σελ.92-93

61. Ο.π. σελ.100

62. Ο.π. σελ.121

63. Ο.π. σελ.91

64. Ο.π. σελ.90

ανοιχτές στη τυχαιότητα των συμβάντων στη πορεία της προσωπικής, κοινωνικής, ιστορικής ζωής. Η υποφαινόμενη στατικότητα του όλου συστήματος όπως στήθηκε ως τώρα είναι το πρόβλημα, και τη λύση σε αυτό την εντοπίζουμε στην εμπειρία.

Η έξη όπως ορίστηκε, κατευθύνει και ρυθμίζει τις πρακτικές μέσα στα όρια ενός πλαισίου κανονικότητας. Τη συμφωνία (ή και την εναντίωση) της έξης με το πλαίσιο της ο Bourdieu την αποδίδει στην εμπειρία. Πρόκειται για μια συνεχώς ανατροφοδοτούμενη διαδικασία, με την έξη να κατευθύνει, σύμφωνα με κανόνες από προηγούμενες εμπειρίες του πλαισίου, τις νέες εμπειρίες, οι οποίες με τη σειρά τους επηρεάζουν τους κανόνες της έξης. Ενώ δίνεται βάρος στις πρώιμες εμπειρίες, οι οποίες ως πρώτες διαμορφωτικές αποτελούν μια γερή βάση, το ενδεχόμενο του συμβάντος, της αλλαγής των συνθηκών του πλαισίου αποτελούν σημαντικές ευκαιρίες νέων εμπειριών που αναλαμβάνουν ενεργό ρόλο διαμόρφωσης των προδιαθέσεων, όταν αυτό κριθεί αναγκαίο.⁶⁵ Η εμπειρία αποτελεί έτσι το σημείο κλειδί για τον εντοπισμό του υποκειμενικού στοιχείου στις πρακτικές, μέσω του μηχανισμού της έξης. Οριοθέτηση από ατομικές έξεις του κοινού πλαισίου κανονικότητας δεν οδηγεί σε πανομοιότυπες πρακτικές. Μέσα στα κοινά όρια που θέτει η έξη υπάρχει το εύρος για ατομικές επιλογές και αυτοσχεδιασμούς, που σχετίζονται, όπως φάνηκε, με την εμπειρία στο κοινό πλαίσιο, δηλαδή τη προσωπική θέση και κοινωνική τροχιά του σε αυτό. Επομένως, ο Bourdieu δεν απαρνείται την εμπειρική αντίληψη του υποκειμένου, αλλά τη χρησιμοποιεί ενταγμένη στο πλαίσιο της και μέσω αυτού την οριοθετεί και την κατανοεί. Η αντίληψη δια της πρακτικής κατέχει τη δύναμη να μεταβάλει τις προδιαθέσεις της έξης και να αποκτήσει κυρίαρχο ρόλο.

Η έξη αποτελεί τη «ρυθμιστική αρχή» των πρακτικών που εντοπίζεται στις «ενσώματες προδιαθέσεις, ή μάλλον στο σωματικό σχήμα»⁶⁶. Εστιάζοντας εδώ στο σώμα, αυτό αποτελεί μνημονικό μέσο, επαναφέροντας το παρελθόν, υπό τη μορφή των δομοσών προδιαθέσεων. Η επαναφορά αποτελεί μια αναβίωση, μια επανενεργοποίηση των θεσμών και κανόνων ενεργά και σωματικά. Κατά τον Bourdieu «(η) σωματική έξη μιλάει άμεσα στην κινητική λειτουργία με τη μορφή ενός σχήματος σωματικών στάσεων που είναι ταυτόχρονα ατομικό και συστηματικό, καθώς είναι συνδεδεμένο με ένα ολόκληρο σύστημα αντικειμένων και φορτισμένο με πλήθος σημασιών και κοινωνικών αξιών.»⁶⁷ Εστιάζω εδώ στην κίνηση και τις σωματικές στάσεις ως ενεργούς φορείς της έξης. Αυτές δεν αποτελούν απλώς εκφραστικά και συμβολικά στοιχεία από τα οποία μπορούμε να εξαγάγουμε πληροφορίες σε σχέση με το πλαίσιο. Η υποκειμενική εμπειρία, που εκτός από επιβεβαιωτική μπορεί να είναι και ανατρεπτική και διαμορφωτική, διαθέτει αλλά και απαιτεί την ενσώματη διάστασή της. Ακριβώς η δυνατότητα της εμπειρίας στηρίζεται στην ικανότητα του σώματος να είναι ενεργός αποδέκτης του πλαισίου μέσω των κινήσεων, στάσεων και σχημάτων. Ακόμα, το σώμα αποτελεί το μέσο προσέγγισης του κόσμου των αντικειμένων, τα οποία μπορούμε να θεωρήσουμε ότι επίσης αποτελούν αποκρυσταλλωμένο στοιχείο του δεδομένου πλαισίου.

Το σχήμα της ανατροφοδότησης που προκύπτει από τη μελέτη

65. Ο.π. σελ.90-93

66. Ο.π. σελ.23

67. Ο.π. σελ. 121

του Bourdieu μπορώ να το αντιμετωπίσω και ως έναν κλειστό βρόχο που συμπλέκει την έξη με την εμπειρία. Στο κλειστό σχήμα έξη -> εμπειρία -> έξη, η έξη μπορεί να διαφοροποιηθεί στο τέλος του κύκλου σε σχέση με την αρχική της κατάσταση. Αυτό σημαίνει ότι υπάρχει διαφοροποίηση στις προδιαθέσεις, όπως αυτές εκφράζονται στις πρακτικές με τις επιλογές και τα σωματικά σχήματα. Επιμένοντας στην ενσώματη διάσταση, η ποιοτική διαφορά στην έξη στην αρχή του κύκλου και στην έξη στο τέλος του κύκλου μπορεί να οριστεί ως διαφοροποιημένα σωματικά σχήματα, κινήσεις και στάσεις. Αυτά εκφράζονται και υφίστανται μέσω των πρακτικών. Η αλλαγή αυτή επέρχεται όταν το σώμα πρακτικά, στην πρακτική πάλι, έρθει αντιμέτωπο με νέα συμβάντα και καταστάσεις που χρήζουν ανάγκη νέας συστηματοποίησης. Σε αυτή τη περίπτωση το σώμα δεν επανενεργοποιεί, αλλά μεταλλάσσει ή ανατρέπει τις προδιαθέσεις, την έξη που στη συνέχεια θα το επανακαθοδηγούν. Στη θεωρία του Bourdieu, η θέση του δυναμικού σώματος δεν αναλύεται περαιτέρω σχετικά με την ενεργητική ανάληψη που επιτελεί ή τον τρόπο που επιφέρει τις ποιοτικές διαφορές στο σχήμα της ανατροφοδότησης που στήθηκε. Σε αυτό το κενό δίνεται αφορμή για την περαιτέρω διερεύνηση στο φαινομενολογικό και το επιτελεστικό πεδίο θεωρίας που θα ακολουθήσει.

Ο σωματικός χώρος

Με τη θεωρία της πρακτικής του Bourdieu, το σώμα ανάγεται σε ένα δυναμικό μέσο ενεργοποίησης, μεταβολής και έκφρασης των αρχών της έξης, του πλαισίου δηλαδή και του κόσμου των αντικειμένων. Τα σωματικά σχήματα, οι κινήσεις και στάσεις φέρουν αλλά και επανενεργοποιούν σημασίες, θεσμούς, κοινωνικές αξίες και κανόνες. Το σώμα γίνεται αντιληπτό από τον Bourdieu με τρόπο που να μπορεί να συσχετιστεί με την φαινομενολογική προσέγγιση⁶⁸ και μάλιστα πολύ κοντά στο σωματικό σχήμα του Maurice Merleau-Ponty. Ο Merleau-Ponty αποτελεί βασικό εκπρόσωπο του κινήματος του γαλλικού υπαρξισμού που έφερε μια ανθρωποκεντρική στροφή στο προσκήνιο, βαθιά επηρεασμένος από τη φαινομενολογική φιλοσοφία του Edmund Husserl και του Martin Heidegger. Επίκεντρο της φιλοσοφίας του είναι ο άνθρωπος, η σχέση του με τα άλλα έμβια όντα, τα πράγματα, τον κόσμο. Η συνθήκη της ανθρώπινης αντίληψης και ενσώματης εμπειρίας. Ιδιαίτερη συμβολή του είναι η μελέτη του σχετικά με τον χώρο, υπό τον φαινομενολογικό τρόπο αντίληψης.

Για το θεωρητικό μου στήσιμο επιχειρώ να χρησιμοποιήσω την έννοια του σωματικού χώρου, όπως την όρισε ο Merleau-Ponty, και να την συνδέσω με το σώμα, όπως το προσεγγίζει ο Bourdieu, για να ξεκινήσω να σκέφτομαι με όρους χωρικότητας και χωρικοποίησης. Αυτή η κατεύθυνση είναι που θα καθορίσει και τον τρόπο που θα εστιάσω στους δυο θεωρητικούς. Ο τελικός μου στόχος είναι να υποστηρίξω τη χωρικοποιητική ικανότητα των πρακτικών κατοίκησης. Έχουμε ορίσει τη πρακτική ως προς το ρόλο της, το σημασιολογικό της υπόβαθρο, τη θέση του υποκειμένου και του σώματος. Μπορώ ήδη να παρατηρήσω πως ο

68. Όπως έγινε μικρή αναφορά και στο προηγούμενο υποκεφάλαιο, ο Pierre Bourdieu επιχείρησε να βρεθεί στη μέση οδό του δομισμού και της φαινομενολογίας. Να διατηρήσει μόνο αυτά που θεωρούσε θετικά τους στοιχεία. Παρόλο που δεν αποδέχεται πλήρως τις αρχές της φαινομενολογίας, στο κομμάτι της δυναμικής θέσης του υποκειμένου και του ρόλου του σώματος μπορεί να εντοπιστεί η φαινομενολογική συσχέτιση στο έργο του.

69. Ό.π. σελ.415

70. Φωτεινή Βασιλείου, “Ζ.-Π. Σάρτρ και Μ. Μερλω-Ποντύ: Το βιωμένο σώμα” στο *Φιλοσοφία και επιστήμες στον εικοστό αιώνα II*, συλλογικό, σελ.243-277 (Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2022), σελ.268-271

71. Maurice Merleau-Ponty, *Φαινομενολογία της Αντίληψης*, 1945 (Αθήνα: νήσος, 2016), σελ.302-303

72. Φωτεινή Βασιλείου, “Ζ.-Π. Σάρτρ και Μ. Μερλω-Ποντύ: Το βιωμένο σώμα” στο *Φιλοσοφία και επιστήμες στον εικοστό αιώνα II*, συλλογικό, σελ.274

73. Merleau-Ponty, *Φαινομενολογία της Αντίληψης*, σελ.247

74. Όπως αναφέρει ο Ν. Ίων Τερζόγλου «Το σωματικό σχήμα συνδέεται με το habitus και εκφράζει την αδιαίρετη, άμεση κατοχή του σώματος από το υποκείμενο ως μια οργανωτική, σφαιρική, άρρητη συνειδητοποίηση της εμπλοκής του στον κόσμο.», Νικόλαος-Ίων Τερζόγλου, διάλεξη “Maurice Merleau-Ponty «Δρόμοι της Φιλοσοφίας»” στο *Πανελλήνιο Συνέδριο Φιλοσοφίας* (4.10.2017) <https://www.youtube.com/watch?v=QzqoE5MSq8o> (τελευταία πρόσβαση 23/10/2024)

75. «...the notion of “habitus” in his practice theory is influenced by Merleau-Ponty (in turn deeply influenced by Heidegger) and his phenomenological principle of “lived body.”» Robin Holt και Jorgen Sandberg, “Phenomenology and Organization Theory” στο *Philosophy and Organization Theory (Research in the Sociology of Organizations, Vol. 32)*, των Haridimos Tsoukas, Robert Chia, σελ.215-249 (Emerald Group Publishing Limited, 2011), σελ.229

Bourdieu εισάγει και χωρικές αναγνώσεις στο έργο του, υπό την έννοια υλοποιημένων χωρικών συνθηκών, ταξινομήσεων και σχέσεων με αντικείμενα που αποτελούν την εξαντικειμενίκευση των αρχών της έξης, τις οποίες ενισχύουν. Οι πρακτικές μπορούν να αποκαλύψουν αυτή την εξαντικειμενίκευση καθώς και οι ίδιες καθοδηγούνται από τα ίδια γενεσιουργά σχήματα.⁶⁹ Ενώ με την ανάγνωση της ανατροφοδότησης που έχουμε κάνει, στην οποία η δια της πρακτικής εμπειρία έχει τη δυνατότητα διαφοροποίησης των αρχών της έξης, θα μπορούσαμε να κάνουμε την αναγωγή και στη διαφοροποίηση των χωρικών συνθηκών, εφόσον αποτελούν την αποκρυστάλλωση των διαφοροποιημένων αρχών της έξης, αυτή δεν εξηγεί το πώς αυτή η διαφοροποίηση ή αποκρυστάλλωση συμβαίνει. Ενώ το σώμα, ως το μέσο της εμπειρίας, αποτελεί τον δυναμικό ρόλο που θέλω να συγκρατήσω, αναζητώ μια βαθύτερη συσχέτισή του με συνθήκες χωρικότητας.

Βασίζομαι στο έργο του Merleau-Ponty «Φαινομενολογία της Αντίληψης» γι’ αυτό το σκοπό. Σε αυτό, ο Merleau-Ponty αναπτύσσει μια θεωρία αντίληψης στην οποία κυρίαρχο ρόλο έχει το έμβιο σώμα και η αισθητηριακή αντίληψη μέσω αυτού. Η προσέγγιση του ακολουθεί μια μέση οδό, στην οποία το ενσώματο ον δεν αποτελεί καθαρά και μόνο ούτε αντικείμενο συλλογής ερεθισμάτων, αλλά ούτε και καθαρά υποκείμενο αναστοχασμού, ούτε εντελώς παθητικό ούτε εντελώς ενεργητικό. Αντ’ αυτού «αντιτάσσει την ολότητα του έμβιου σώματος ως υποκείμενο-αντικείμενο.» Αυτή η αμφίσημη συνθήκη επιδέχεται και τις δύο καταστάσεις σε μια ενότητα που συγκροτεί την σωματική αντίληψη με από κοινού τη φυσιολογική και τη ψυχική διάσταση. Ο Merleau-Ponty την ονομάζει χίασμα, μέσα στο οποίο το σώμα αποτελεί μαζί υποκείμενο και αντικείμενο.⁷⁰ Σε αυτό το πλαίσιο, η ανθρώπινη ύπαρξη βρίσκεται σε μια ελευθερία εντός ορίων, η οποία έχει να κάνει με τη διαρκή μεταστροφή της ενδεχομενικότητας σε αναγκαιότητα μέσω της επανενεργοποίησης, της εκ νέου ανάληψης.⁷¹ Η αναγκαιότητα αφορά τις «ρίζες» της ανθρώπινης ύπαρξης, «ρίζες που έχουν να κάνουν, πρωταρχικά, με το σώμα και την εξιακή του συγκρότηση, αλλά και με το κοινωνικό περιβάλλον και την ιστορία που κουβαλά.»⁷² Το σωματικό σχήμα δεν αφορά την σωματική εμπειρία ανεξάρτητη, αλλά «καί μια εμπειρία του σώματός μου μέσα στον κόσμο»⁷³.

Έχει αρχίσει αδρά να διαφαίνεται η συσχέτιση του Bourdieu με τον Merleau-Ponty. Αυτή η ελευθερία υπό όρους και αμφισημία του σωματικού σχήματος βρίσκει την πλήρη ανάπτυξή της στη θεωρία του habitus.⁷⁴ Δεδομένης της επιδίωξης του Bourdieu να αναπτύξει μια κοινωνική θεωρία, ο ίδιος δίνει ιδιαίτερο βάρος στη λειτουργία των προδιαθέσεων, του ορισμού του πλαισίου και την διαδικασία της εξαντικειμενικότητάς τους. Παράλληλα, στη θεωρία του habitus, όπως αναφέραμε, εντοπίζουμε τις προϋποθέσεις για μια δυναμική θέση του ενεργητικού σώματος. Αναγνωρίζοντας τους περιορισμούς ενός κλειστού αντικειμενισμού, η συνθήκη ανατροφοδότησης, που θέτει κανόνες και όρια αλλά επιτρέπει την εκ νέου ανάληψη, σκιαγραφεί ένα ενεργητικό σώμα που βρίσκει την ανάπτυξή του στο σωματικό σχήμα του Merleau-Ponty ως προς τη χωρική του διάσταση.⁷⁵ Εδώ, στο προσκήνιο είναι

η εμπειρία του ανθρώπινου σώματος και η συσχέτισή του με την αντίληψη. Ο Merleau-Ponty αναπτύσσει τη χωρική συνθήκη που προκύπτει από αυτού του είδους τη φαινομενολογική προσέγγιση και εκεί εστιάζω.

Τη συζήτηση για το χώρο ξεκινάει αναφερόμενος στη λέξη «εδώ», η οποία εφαρμοζόμενη στο σώμα εγκαθιδρύει το σημείο 0.0.0, εάν θέλουμε να το δούμε με γεωμετρικούς όρους. Αφήνει δηλαδή κατά μέρους τη πρωταρχική σχέση με άλλες θέσεις, δεν καταλαβαίνει το «εδώ» σε σχέση με ένα «εκεί». Ειδικότερα, προχωράει και στην αντίληψη του «εδώ» ως αγκυροβόληση του ενεργού σώματος σε ένα αντικείμενο και ως κατάσταση του σώματος απέναντι στα καθήκοντα, στα έργα του.⁷⁶ Είναι σημαντικό εδώ να ξεχωρίσουμε πρώτον, πως το σώμα το οποίο είναι εν ενεργεία αποτελεί την αρχή και το κέντρο, βάσει του οποίου ορίζονται χωρικά όλα τα υπόλοιπα στοιχεία. Δεν θα υπήρχε αντιλαμβανόμενος χώρος εάν δεν υπήρχε το σώμα. Δεύτερον, την αντίληψη της χωρικότητας ως κατάσταση, μιας κατάστασης που προσανατολίζεται προς επιτελούντα έργα, μιας διαδικαστικής συνθήκης.

Ο Merleau-Ponty σκέφτεται και μελετάει το χώρο ξεχωρίζοντάς τον σε κατηγορίες, από τις οποίες αυτή που με ενδιαφέρει και παίζει βασικό ρόλο στο επιχείρημα μου είναι ο σωματικός χώρος. Αυτός εννοείται ως το υπόβαθρο, πάνω στο οποίο τα αντικείμενα εμφανίζονται ως σκοποί της δράσης του ενεργού σώματος με μια λογική αποβλεπτικότητας. Έτσι, και η ίδια η χωρικότητα του σώματος συντελείται μέσα στη δράση.⁷⁷ Αυτό θέτει τη δράση ως το κυρίαρχο παράγοντα για την προσέγγιση της έννοιας του χώρου γενικότερα. Ο σωματικός χώρος κατανοείται ως η βάση και πηγή όλων των υπολοίπων κατηγοριών χώρου (νοητός, εξωτερικός), οι οποίοι γίνονται αντιληπτοί σε δεύτερο χρόνο και μέσω του σωματικού χώρου που προηγείται. Αλλά και ακόμα, τα σημεία του χώρου δεν γίνονται αντιληπτά ως αντικειμενικές θέσεις σε σχέση με αντίστοιχα τη θέση του αντιλαμβανόμενου σώματος. Μέσω της εγγύτητας, τονίζουν την εμβέλεια των στόχων και κινήσεων του.⁷⁸ Είναι καθαρά μια συνθήκη δυνατοτήτων πράξεων-επιτελέσεων η αντιληπτική διαδικασία με την οποία προσλαμβάνεται. Ο σωματικός χώρος υφίσταται ως σκοπός, όχι μόνο ως πραγματοποίηση της δράσης. Δεν έχει σημασία μόνο η δράση, ακόμα και η απόβλεψη προς ένα έργο αρκεί για να θέσει αντιληπτικά τον χώρο του σώματος, ο οποίος όπως ορίστηκε είναι και ο πρωταρχικός.

Το σώμα αποτελεί το πιο σημαντικό κομμάτι της θεωρίας και της κατανόησης του χώρου. Είναι αυτό που επιτρέπει την ύπαρξη του, είναι το μέσο απόκτησης του κόσμου. Ο Merleau-Ponty τονίζει πως το σώμα δεν είναι απλά μέσα στο χώρο και το χρόνο, αλλά ότι κατοικεί τον χώρο και τον χρόνο.⁷⁹ Αυτή η παρατήρηση, μου δίνει μια κατεύθυνση για το χαρακτήρα των πράξεων που θέτουν ενεργό το σώμα και συντάσσουν τον χώρο. Ο Merleau-Ponty βέβαια δεν ορίζει συγκεκριμένα την έννοια του κατοικώ. «Το σώμα μου είναι εκεί όπου έχει κάτι να κάνει.»⁸⁰. Εμμένει στην επιτέλεση έργου ή στη δυνατότητα επιτέλεσης. Σε αυτή τη διαδικαστική προσέγγιση, η κινητικότητα του σώματος αποτελεί το μέσο για να αντιληφθούμε τον τρόπο που κατοικεί τον χώρο και τον χρόνο. Τους αναλαμβάνει ενεργητικά. Συνδέοντας, το σώμα κατοικεί τον χώρο

76. Maurice Merleau-Ponty, *Φαινομενολογία της Αντίληψης*, σελ.190-193

77. Ο.π. σελ.193

78. Ο.π. σελ.249

79. Ο.π. σελ.243

80. Ο.π. σελ.429

σημαίνει ότι τον αναλαμβάνει ενεργητικά. Αυτή η ενεργητική ανάληψη όπως είδαμε αντιστοιχεί στη δράση και αποτελεί τη δεδομένη κατάσταση με την οποία το σώμα υφίσταται, είναι ενεργό.

Όταν από τη δράση του Merleau-Ponty κάνω την μετάβαση στην πρακτική μπορώ να έχω τον άμεσο συσχετισμό χωρικότητας και πρακτικής που επιδιώκω. Η πρακτική, όπως έχει οριστεί, αποτελεί μια εξειδίκευση σε σχέση με το ευρύ πλάτος της δράσης, καθώς φέρει μέσα της τη συστηματοποίηση, τη σχέση με το ρυθμό, τη συνήθεια. Παράλληλα φέρει το θεωρητικό βάρος της ανατροφοδότησης που έχει στηθεί. Μέσα στο σύνολο των δράσεων μπορούμε να εστιάσουμε σε συστήματα ενεργειών που να αποτελούν πρακτικές, ως ένα εσωτερικό υποσύνολο της δράσης. Σε αυτές, το σώμα, με το θεωρητικό υπόβαθρο που έχει προσδοθεί από τον Bourdieu, είναι φορτισμένο με το βάρος του προσωπικού-αντικειμενικού πλαισίου. Αυτό μάλιστα πραγματοποιεί στις πρακτικές του. Εδώ, με τη προσέγγιση που ακολουθήθηκε, συμπληρώνεται το πως συντελεί στην αντίληψη του χώρου του επίσης με τις πρακτικές του. Δεν αποτελεί ωστόσο μια παθητική, αλλά μια ενεργητική αντίληψη. Το σώμα αναλαμβάνει ενεργητικά όχι μόνο το πλαίσιο, τις προδιαθέσεις της έξης, αλλά και το χώρο και το χρόνο του. Αυτή η ενεργητική ανάληψη αφορά την απόβλεψη προς ένα έργο προς επιτέλεση, στη προκειμένη εξειδίκευση την επιτέλεση της πρακτικής. Μπορούμε να θεωρήσουμε τη χωρικότητα του σώματος ως σκοπό της πρακτικής.

Η επιτελεστικότητα

Για τη μετάβαση από τη χωρικότητα στη χωρικοποίηση επανέρχομαι και πάλι στην έννοια του habitus. Με τη μέχρι τώρα πορεία, στο πλαίσιο της πρακτικής έχουμε θέσει το σχήμα ανατροφοδότησης, στο οποίο προσωπικές έξεις και εμπειρία συσχετίζονται, έχουμε προβάλει το σώμα ως το δυναμικό μέσο της εμπειρίας με σημαντικά κενά ως προς τον τρόπο που αυτό λειτουργεί δυναμικά και τέλος έχουμε εντάξει τη χωρική διάσταση στην επιτέλεση της πρακτικής, ως τη χωρικότητα του σώματος. Για να εξηγήσω τον τρόπο που η ενσώματη εμπειρία στο σχήμα του Bourdieu επαναλαμβάνει και ανατρέπει, στρέφομαι στη θεωρία της επιτελεστικότητας από την Judith Butler και την κριτική και παραγωγική της ιδέα πάνω στο habitus. Με αυτόν τον τρόπο επιδιώκω να καταλήξω και στη συνθήκη χωρικοποίησης ως προς τις πρακτικές κατοίκησης.

Η Judith Butler αποτελεί βασική εκπρόσωπος της queer φεμινιστικής θεωρίας με την έρευνά της να κινείται σε μεγάλο κομμάτι της γύρω από τη κατασκευή του φύλου ως επιτελεστικό. Ως προς την έννοια της επιτελεστικότητας, θεωρώ χρήσιμο να αναφερθώ πρώτα σε σημεία των προσεγγίσεων της έννοιας από τους J.L. Austin και Jacques Derrida όπως τους διαβάξει η Butler, πριν επιμείνω στη προσωπική της θεωρία. Την επιτελεστικότητα ως όρο την εισήγαγε πρώτος ο Austin, στον τομέα της γλωσσολογίας, με το βιβλίο του "How to do things with words". Την αντιλήφθηκε ως την ικανότητα της γλώσσας να πραγματοποιεί κάποιες φορές -με τις κατάλληλες προϋποθέσεις- αυτό που εκφέρεται. Το επιτελε-

-στικό το προσέγγισε ως την συνθήκη της επιτέλεσης μέσω της εκφοράς.⁸¹ Σημαντική εδώ είναι η αλλαγή πεδίου, η επέκταση της επιτέλεσης ως τρόπο αντίληψης πέρα από τους τυπικούς καλλιτεχνικούς κόλπους του δράματος, καθώς επίσης η ιδέα ότι εκτός από την επιτέλεση αυτή καθ' αυτή, η επιτέλεση μπορεί να συμβεί και μέσω μη επιτελέσεων, εδώ στην εκφορά του λόγου. Κάτι που δεν είναι καθαυτό επιτέλεση μπορεί όμως να είναι επιτελεστικό. Από τη συμβολή του Derrida στην έννοια της επιτελεστικότητας, ξεχωρίζεται η διευκρίνιση και ανάδειξη του πλαισίου.⁸² Η εφαρμογή και ισχύ της επιτελεστικότητας προκύπτει από την οριοθέτησή της μέσα σε ένα γνωστό πλαίσιο αντίληψης, το οποίο αναπαράγεται, επαναλαμβάνεται μέσω αυτής.⁸³ Αυτό το ορίζει ως παραθετικότητα (citationality) και αποτελεί το στοιχείο που καθιστά δυνατή την επιτελεστικότητα. Χρειάζεται να συμβεί υπό όρους γνωστούς, αναγνωρίσιμους ώστε να λάβει από εκεί την ισχύ της, η οποία είναι η ισχύ της θεσμοθετημένης εξουσίας για την Butler. Παράλληλα με την παραθετικότητα, ο Derrida δίνει βάρος και στην επαναληψιμότητα (iterability) ως κύριο χαρακτηριστικό του επιτελεστικού. Η επαναληψιμότητα συνίσταται στην ανάληψη εκ νέου κι όχι την τυποποίηση, πιστή αντιγραφή. Αυτή η συνθήκη θέτει δυνατή την αποδόμηση της κοινωνικής σύμβασης που επαναλαμβάνει, με την ικανότητα απομόνωσης από το συγκεκριμένο της και την σύνδεσή της με νέα.⁸⁴ Η επαναληψιμότητα για να υφίσταται προϋποθέτει ότι η φόρμουλα που επαναλαμβάνεται συνεχίζει να δουλεύει σε διαδοχικά συγκεκριμένα, καταλήγοντας σε μια ανοιχτή φόρμα, η οποία δεν καθορίζεται από κάποιο συγκεκριμένο. Με αυτόν τον τρόπο φανερώνεται ο εύκολα αμφισβητήσιμος ρόλος ενός συγκεκριμένου στην επανάληψή του. Πρόκειται για μια ατελή, μη πιστή επαναληπτική παραθετικότητα, με την πετυχημένη επανάληψη να κρίνεται ως αδύνατη.

H Butler στηρίζεται σε αυτή τη δυναμική σχέση επιτελεστικότητας με το πλαίσιο της και την ιδιότητα της επαναληπτικότητάς της για αποσυναρμολόγηση και ανατροπή, φέρνοντας το πεδίο εφαρμογής της επιτελεστικότητας στη κατασκευή του φύλου. Ερμηνεύει την επιτελεστικότητα ως τον τρόπο που αντιλαμβανόμαστε, χειριζόμαστε και ιδιοποιούμαστε το κοινωνικά παραδεγμένο κανονικό. Πάνω σε αυτή τη λογική, το φύλο δεν προϋπάρχει αλλά υφίσταται-κατασκευάζεται όταν επιτελείται. Μπορούμε έτσι να μιλάμε για επιτελεστικότητα του φύλου.⁸⁵ Η Butler διευρύνει το πεδίο εφαρμογής της επιτελεστικότητας, έξω από λογοθετικές εκφορές, σε νόρμες και συστήματα συμπεριφορών, ενσώματων και μη. Και ενώ οριοθετεί με αυτόν τον τρόπο το φύλο ως κατασκευή του πλαισίου, πετυχαίνει να θέσει το δρόμο και της αποδόμησης του, ακριβώς επειδή φανερώνει ότι αποτελεί μια κατασκευή. Είναι επιτελεστικό και αυτή ακριβώς είναι η ισχύ του επιτελεστικού. Επαναλαμβάνεται συνεχώς και ατελώς μέσω ενσώματων πρακτικών που συμπυκνώνουν το παραδεγμένο κανονικό, το συγκεκριμένο που εντέλει καταδικάζεται να κινδυνέψει να είναι ανοιχτό.⁸⁶ Σε αυτή τη κατεύθυνση, έχει σημασία η θέση του σώματος. Πρώτα, η κατασκευαστική λειτουργία της επιτελεστικότητας αντανάκλα στο σώμα ως δυνατότητα χωρικής διαπραγμάτευσης, τί μπορεί και τί δεν μπορεί σε σχέση με το παραδεγμένο συγκεκριμένο με μια πρακτική αίσθηση.⁸⁷ Κατασκευάζεται

81. J.L Austin, *How to Do Things with Words* (London: Oxford University Press, 1962), σελ.6

82. Ο Richard Schechner παραθέτει Derrida: «We are always performing a text, there is nothing outside the text.» *Performance Studies: An introduction - Performativity* <https://www.youtube.com/watch?v=Wm-3kxvRFS58> (τελευταία πρόσβαση 29/09/24)

83. Η Butler παραθέτει Derrida: Judith Butler, *excitable speech: a politics of the performative* (New York & London: Routledge, 1997), σελ.51

84. «Σύμφωνα με την προβληματική της επαναληψιμότητας, το ίδιο δεν παρατίθεται ως ταυτόσημο με τον εαυτό του μέσα σε διαφορετικά συγκεκριμένα αλλά ως έτερον. Πρόκειται για τη δυνατότητα του σημείου να επαναλαμβάνεται με διαφορά. αυτή ακριβώς η διαφορά-στην-επανάληψη είναι συνθήκη για την υπόσχεση και την παραγωγή συμβάντων μέσω της χρήσης -ή κατάχρησης- της εξουσιοδοτημένης σύμβασης ενάντια στον εαυτό της.» Judith Butler, *Σώματα με Σημασία*, 1993 (Αθήνα: ΕΚΚΡΕΜΕΣ, 2008), σελ.19 και Butler, *excitable speech: a politics of the performative*, σελ.147

85. «Gender reality is performative, which means, quite simply, that it is real only to the extent that it is performed.» Judith Butler, "Performative Acts and Gender Constitution: An Essay in Phenomenology and Feminist Theory." *Theatre Journal* 40, no. 4 (1988): 519–31. <https://doi.org/10.2307/3207893> (τελευταία πρόσβαση 29/09/24)

86. Butler, *Σώματα με Σημασία*, σελ.204

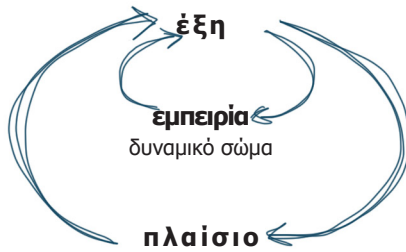
με άρρητο τρόπο ο χειρισμός του σώματος στο χώρο. Η Butler επιχειρεί να πάει και πέρα από αυτό και να διαπραγματευτεί την υλικότητα του σώματος. «...θα πρότεινα μια επιστροφή στην ιδέα της ύλης, μιας ύλης όμως που δεν εκλαμβάνεται ως τοποθεσία ή επιφάνεια, αλλά ως διαδικασία υλοποίησης η οποία σταθεροποιείται στη διάρκεια του χρόνου ώστε να παράγει ως αποτέλεσμα το σύνολο, τη στερεότητα και την επιφάνεια που ονομάζουμε ύλη.»⁸⁷ Η υλικότητα του φύλου, όπως τη προσεγγίζει η Butler, δεν επιδέχεται κάποια πρωταρχική, προϋπάρχουσα αντικειμενική σωματική κατάσταση ως υπόβαθρο, η οποία τίθεται προς σημασιοδότηση. Με βάση την οντολογία μιας σεξουαλικής διαφοράς, ανταπαντά με την επιτελεστική υλοποίηση του φύλου που χειρίζεται δυναμικά την υλικότητα του σώματος με μια διαδικασία φυσικοποίησης. Αυτή η φυσικοποίηση ούτε προηγείται ούτε ακολουθεί, συμβαίνει κατά την επανάληψη των πρακτικών έγκρισης και αποκλεισμού, εκμεταλλεζόμενη την ισχύ της επιτελεστικότητας.

Επιχειρώντας να συνδέσω της θεωρία της επιτελεστικότητας με την δική μου επιδίωξη, είναι σημαντική η ανάπτυξη της ιδέας του *habitus* από την Butler. Η ίδια θεωρεί την έξη επιτελεστική και εκεί εντοπίζει τη δυναμικότητά της, ασκώντας κριτική στον Bourdieu, ο οποίος έδωσε βάρος στην επιτελεστικότητα του λόγου («*speech acts*») αφήνοντας πίσω τις ενσώματες πρακτικές ως προς τη δυναμικότητά τους. Το σώμα κινητοποιείται από το πλαίσιο κανονικότητας μέσα στο οποίο υπάρχει, αναπαράγοντας τις συμβάσεις του με τη μορφή πρακτικών. Μέσω της έξης πραγματοποιείται-επιτελείται ο θεσμός. Οι ατομικές έξεις διαμορφώνονται («*formed*») αλλά και διαμορφώνουν («*formative*»). Εδώ, η επιτελεστικότητα παρουσιάζεται με μια ενσώματη, βουβή εκδοχή που δεν θέτει τη γλώσσα, αλλά το σώμα ως το επιτελεστικό μέσο της στο πλαίσιο της καθημερινής κοινωνικής πρακτικής.⁸⁸ Η Butler αναγνωρίζει στο σώμα τη δυναμικότητα όχι μόνο να επιβεβαιώνει και να συντηρεί, αλλά και ως όργανο υλοποίησης του *habitus*, να διαμορφώνει καθώς επαναλαμβάνει τα κοινωνικά σχήματα. Ένα όργανο με την ισχύ της αποδόμησης μέσω της επανάληψης. Το *habitus* είναι διαμορφωτικό μέσω του δυναμικού σώματος. Αυτή η ανάλυση της Butler έρχεται να συμπληρώσει τα κενά στο σχήμα της ανατροφοδότησης που είχε ήδη στηθεί κατά τη μελέτη του Bourdieu. Στον κλειστό βρόχο μέσα στον οποίο περιπλέκεται η έξη με την εμπειρία, η εμπειρία αφορά τη λειτουργία του δυναμικού σώματος, το οποίο έχει το βάρος της επανάληψης μέσω της πρακτικής. Με την οπτική της Butler διανοίγεται ο βρόχος, με την έννοια ότι αυτή η κλειστή διαδικασία που έχω περιγράψει αποτελεί μόνο την εσωτερικευμένη πλευρά της επιτελεστικότητας του *habitus*, δηλαδή της συντήρησης και προσαρμογής του σώματος στο πλαίσιο. Με την ανάλυση που δομήθηκε τώρα προκύπτει και η εξωτερικευση, έγκειται στη δύναμη του *habitus* να διαφοροποιήσει το πλαίσιο, να μετακινήσει το συγκεκριμένο. Μπορώ να το σκεφτώ ως έναν ευρύτερο βρόχο πλαίσιο -> έξη -> πλαίσιο, που η έξη στο εσωτερικό της περιλαμβάνει την προηγούμενη σχέση ανατροφοδότησης που έχει στηθεί. Τώρα σε αυτόν τον ευρύτερο βρόχο, το πλαίσιο υπόκειται στη δυνατότητα της επιτελεστικότητας του *habitus* να το θέσει υπό αμφισβήτηση.

87. Butler, *excitable speech: a politics of the performative*, σελ.159-160

88. Butler, *Σώματα με Σημασία*, σελ.55 και στη συνέχεια έως 61

89. Butler, *excitable speech: a politics of the performative*, σελ.152-156

Ο διπλός βρόχος ανατροφοδότησης

Η Butler κατευθύνει την επιτελεστικότητα του σωματικού habitus στην κατασκευή του φύλου. Εδώ επιχειρώ να μεταθέσω το πεδίο εφαρμογής στην κατασκευή ή καλύτερα υλοποίηση του χώρου. Να υποστηρίξω την χωρική επιτελεστικότητα των πρακτικών κατοίκησης. Πρώτα σημαντική είναι η εστίαση συγκεκριμένα στις πρακτικές κατοίκησης. Η ισχύ της έννοιας της επιτελεστικότητας σχετίζεται άμεσα με την κατεύθυνση που παίρνει η αντίληψη του αντικειμένου μελέτης. Ακολουθώντας τη θεωρία του Bourdieu για τη πρακτική, ο χώρος αναδεικνύεται ως ένα δεύτερο πεδίο αντίληψης των πρακτικών. «Ο κατοικημένος χώρος -αρχίζοντας από το σπίτι- είναι ο προνομιούχος χώρος εξαντικειμενίκευσης των γενεσιουργών σχημάτων»⁹⁰ Εκεί παίρνουν υλική μορφή και αποκρυσταλλώνονται ως έπιπλα, αντικείμενα, διατάξεις, διαρρυθμίσεις. Αποτελεί υλοποιημένο το σύστημα ταξινόμησης που ενισχύει το γενικότερο πλαίσιο. Η εστίαση συγκεκριμένα στον κατοικημένο χώρο γι' αυτή την αποκρυστάλλωση προβάλλει το κατοικώ ως κύριο παράγοντά της. Άλλωστε ο Bourdieu στις έρευνές του ανίχνευσε τα σωματικά σχήματα που εκφράζουν το habitus πρωταρχικά στις καθημερινές πρακτικές του κατοίκου. Συγκεκριμένα οι πρακτικές κατοίκησης, ως εξειδίκευση του υπόλοιπου εύρους της πρακτικής, φέρουν το επιτελεστικό βάρος του habitus.

Καθώς η έξη ανατροφοδοτείται από την εμπειρία, όπου η εμπειρία έγκειται στην ενσώματη βίωση των υλοποιημένων εκφράσεων της έξης, δηλαδή την πραγματοποίηση των πρακτικών κατοίκησης, οι πρακτικές αυτές είναι κατασκευαστικές, όχι μόνο υποδηλωτικές. Με αυτή τη λογική, η εξαντικειμενίκευση συμβαίνει κατά την κατοίκηση, μέσω των πρακτικών κατοίκησης. Επιστρέφοντας στη χωρική διάσταση του σώματος βάσει του Merleau-Ponty, εφόσον η χωρικότητα του σώματος συντελείται μέσω της πρακτικής ως σκοπός της, το σώμα είναι και χωρικά επιτελεστικό. Ο δυναμικός ρόλος που έχει δοθεί στο σώμα μπορεί να ιδωθεί και στο χωρικό πλαίσιο ως αδιάσπαστο από την πρακτική. Με αυτόν τον τρόπο καταλήγω να θεωρήσω τις πρακτικές κατοίκησης να έχουν τη βαρύτητα χωρικοποίησης. Ο κάτοικος δίνει είναι και φαίνεσθαι στο βιωμένο χώρο του σπιτιού, πραγματώνοντάς τον με την κατοίκησης του. Η πρακτική χρήση είναι επιτελεστική, καθώς πραγματώνει-επιτελεί

90. Bourdieu, *Η Αίσθηση της Πρακτικής*, σελ.126

το χώρο της. Αναλόγως, οι πρακτικές της κατοίκησης επιτελούν τον χώρο του σπιτιού ή γενικότερα τον κατοικημένο χώρο. Η επιτελεστικότητα τους δίνει βαρύτητα ακόμα και στις ασυνείδητες πρακτικές, μια βαρύτητα χωρικοποίησης. Πραγματώνω μια καρέκλα όταν κάθομαι πάνω της, με τη στάση του σώματός μου όταν κάθομαι. Όταν η καρέκλα δεν χρησιμοποιείται, μπορώ να αντιληφθώ ότι είναι καρέκλα καθώς φέρει το αποτύπωμα της χρήσης της κι εγώ έχω την εμπειρία για να το αντιληφθώ.⁹¹ Επιχειρώ να χρησιμοποιήσω την δημιουργική ιδέα της Butler ως προς την ύλη και την υλοποίηση για να καταλάβω καλύτερα τι θα μπορούσε να σημαίνει αυτή η χωρικοποίηση των πρακτικών κατοίκησης, πέραν της επιβεβαίωσης του υπάρχοντος χώρου και πλαισίου. Όπως τέθηκε παραπάνω, η Butler θέτει υπό αμφισβήτηση το φυσικό σώμα ως ένα αντικειμενικό υπόβαθρο. Αντ' αυτού προτείνει μια διαδικασία υλοποίησης η οποία δεν βλέπει πριν και μετά. Αποτελεί μια διαδικασία επιτελεστικής υλοποίησης, η οποία συμβαίνει αδιάσπαστα για το φυσικοποιημένο όσο και το αντιληπτικό, και σταθεροποιείται στο χρόνο. Για την Butler, η επιτελεστικότητα του φύλου αφορά και την υλικότητα του σώματος, ως υλοποίηση. Διατηρώντας αυτό το σχήμα, προτείνω μια επιτελεστικότητα της πρακτικής που αφορά την υλικότητα του χώρου της. Υλικότητα και γλώσσα συναρμολογούν ταυτόχρονα, χωρίς καμία να υπερβαίνει την άλλη. Η υλικότητα του χώρου εμπλέκεται και συντελείται στη σημασιοδότηση του χώρου. Ενοείται η υλικότητα του χώρου της πρακτικής ως επιτελεστική υλοποίηση των εκάστοτε ιδεωδών, παραδεδεγμένων, μυθοπλασιών του πλαισίου. Επομένως, εφόσον είναι επιτελεστική, μια υλοποίηση που θέτει τις δυνατότητες ανατροπής και καθιστά τον ρόλο του κατοίκου ενεργό και διαμορφωτικό.

Μορφή στα σκαριά

Η θεωρητική πορεία που ακολουθήθηκε μας έχει οδηγήσει σε μια χωρική θεώρηση ως διαδικασία υλοποίησης μέσω των πρακτικών κατοίκησης. Το αποτέλεσμα της υλοποίησης στο πέρασμα του χρόνου είναι οι εξαντικειμενικευμένες εκφράσεις του habitus (που φέρει τη συνύφανση του παραδεδεγμένου πλαισίου με το δυναμικό σώμα) ως αντικείμενα, έπιπλα, κατασκευές, διατάξεις, όρια, δωμάτια. Σε αυτά τα καθαρά χωρικά αποτελέσματα έρχονται να προστεθούν και να λειτουργήσουν συμπληρωματικά οι ιεραρχίες μεταξύ των προσώπων και των ίδιων των πρακτικών. Με αυτή τη κατεύθυνση, δεν έχω να προσεγγίσω έναν αντικειμενικό καρτεσιανό χώρο και έναν προσωπικό, σωματικό, αντιληπτικό χώρο, με μια φαινομενολογική λογική που προσιδιάζει στον Merleau-Ponty. Το αντικειμενικό και το προσωπικό συμβαίνουν και συνδιαλέγονται ταυτόχρονα στην υλοποίηση. Αντιλαμβάνομαι την χωρική επιτελεστικότητα ως σωματική υλοποίηση κατά την πρακτική, χωρίς πριν και μετά, και η οποία μπορεί να αποκρυσταλλωθεί σε παραδεδεγμένες χωρικές συνθήκες (οι οποίες αποτελούν την σύμπλεξη αντικειμενικού και υποκειμενικού), συσχετιζόμενη με τον παράγοντα του χρόνου (στο πέρασμα του χρόνου). Δεν θέλω ωστόσο να εστιάσω σε μια

91. «Καθένα από τα αντικείμενα αυτά φέρει μέσα του αποτυπωμένο το σημάδι της ανθρώπινης δράσης για την οποία χρησιμεύει.» Merleau-Ponty, *Φαινομενολογία της Αντίληψης*, σελ.583

αιτιοκρατική προσέγγιση που θα απέδιδε ως αποτέλεσμα της επιτελεστικότητας των πρακτικών κατοίκησης τις υπάρχουσες παραδεδεγμένες χωρικές συνθήκες που τους αντιστοιχούν. Η όλη δύναμη και σημασία της επιτελεστικότητας έγκειται στη διαδικαστικότητά της, την επαναληψιμότητα που δεν ρίχνει το βάρος στο αποτέλεσμα, αλλά στην εκ νέου ανάληψη. Επιστρέφοντας στο πρώιμο ερώτημα περί μορφής της πρακτικής, η χωρική επιτελεστικότητα μοιάζει να μπορεί να φέρει απαντήσεις για μια χωρική ανάγνωση της πρακτικής στη διαδικασία.

Η Maxine Sheets-Johnstone παρέχει μια ενδιαφέρουσα οπτική στο έργο της «*The Phenomenology of Dance*» που αποτελεί χρήσιμη βοήθεια για την προσέγγιση της χωρικοποίησης που έχω θέσει. Ακολουθώντας πιστά τη φαινομενολογική φιλοσοφία, σε άμεση συμφωνία με τη προσέγγιση του Merleau-Ponty ως προς το σωματικό σχήμα και τη χωρικότητά του, επιχειρεί να κάνει μια δημιουργική ανάγνωση στο φαινόμενο και την εμπειρία του χορού. Ιδιαίτερη είναι η συμβολή της στη χωρική μελέτη που εφαρμόζει στον χορό και στο λεξιλόγιο που συντάσσει.

Η Sheets θέτει τη χρονικότητα και τη χωρικότητα ως τις δυο βασικές κατασκευές οποιουδήποτε κινητικού φαινομένου.⁹² Ως προς τη χωρικότητα (η οποία είναι το κύριο ζήτημα ενδιαφέροντος) αναγνωρίζει τον σωματικό χώρο σε πρωταρχική θέση σε σχέση με τον αντικειμενικό χώρο, ο οποίος έπεται και δομείται από τον πρώτο, σε συμφωνία με το σωματικό σχήμα του Merleau-Ponty και αναγνωρίζοντας τον δυναμικό ρόλο του σώματος.⁹³ Συγκεκριμένα στο πλαίσιο του χορού, η κίνηση του σώματος τίθεται ως διαμορφωτική και μεταμορφωτική της υλικής του πραγματικότητας με τρόπο που την ορίζει ως «*illusion of force*», μιας ψευδαίσθησης δύναμης. Στη κίνησή του το σώμα δημιουργεί μορφή, η οποία δεν είναι ποτέ εντελώς ολοκληρωμένη και παρούσα σε συγκεκριμένη στιγμή ή σημείο γιατί βρίσκεται σε μια κατάσταση ρέουσα, διαδικαστική που προβάλλει συνεχώς σε ένα χωρικό και χρονικό μέλλον. Την ονομάζει «*form-in-the-making*», μια μορφή στα σκαριά.⁹⁴ Μέσα στο αισθητικό πλαίσιο του χορού, η μορφή αυτή είναι που δημιουργεί την ψευδαίσθηση της δύναμης, μιας εικονικής δύναμης της κίνησης που αποτελεί την ουσία του θεάματος και της εμπειρίας του χορού, τόσο από τον χορευτή όσο και από το κοινό. Σημαντική είναι η προσπάθεια της Sheets να ορίσει τις ποιότητες αυτής της μορφής. Καθώς μιλάμε για μια αποκάλυψη δύναμης, μελετώντας τα χαρακτηριστικά της κίνησης ως προς την αίσθηση που δημιουργούν αναγνωρίζει ότι προκύπτουν ποιότητες εντατικές, γραμμικές, περιοχής και προβολής.⁹⁵ Με βάση αυτές τις κατηγορίες βρίσκει το λεξιλόγιο για να περιγράψει τις μορφές που δημιουργούνται στο χορό, οι οποίες δεν είναι στατικές, αλλά ρευστές χωρικά και χρονικά.

Η σύλληψη του «*form-in-the-making*» με ενδιαφέρει ιδιαίτερα ως προσπάθεια κατανόησης του τί θα μπορούσε να σημαίνει μια χωρικότητα που βρίσκεται στην υλοποίηση, στη διαδικασία. Μιλώντας για τη χωρική επιτελεστικότητα των πρακτικών κατοίκησης, δανειζόμενη τη φράση της Jones, μιλάω για μια μορφή στα σκαριά. Αποτελεί μια χωρικότητα ρέουσα, συνεχώς στην υλοποίησή της, συνεχώς σκοπεύοντας εκεί που

92. Maxine Sheets-Johnstone, *The Phenomenology of Dance*, 1966 (Philadelphia: Temple University Press, 2015), σελ. 10

93. Ο.π., σελ. 17-19

94. Ο.π. σελ. 27-29

95. «*Tensional, linear, areal and projectional qualities are present in movement as a revelation of force.*», Ο.π. σελ. 40

κατευθύνει η πρακτική. Υλοποιείται καθώς το σώμα επιτελεί την πρακτική, βρίσκεται στη ροή της εμπειρίας, στη δράση του habitus. Εάν είναι να ξεκινήσω να σκέφτομαι για τη μορφή της πρακτικής, αυτή είναι μια μορφή στα σκαριά. Εάν θέλω να αναγνωρίσω και να περιγράψω χωρικά τη μορφή στα σκαριά, το εγχείρημα της Jones μοιάζει και πάλι καίριο. Στη προκειμένη περίπτωση, οι πρακτικές κατοίκησης αποτελούν εντελώς άλλο πεδίο κινητικού φαινομένου σε σχέση με τον χορό που πραγματεύεται η Jones. Δεν ισχύει εδώ η ψευδαίσθηση, οι κινήσεις του σώματος έχουν το βάρος της πραγματικής δύναμης, αλλά και ενός πραγματικού πλαισίου (χωρικό, κοινωνικοπολιτικό, πολιτισμικό) που φέρει η πρακτική στη πραγματοποίησή της. Σε αυτό το σημείο επιστρέφω πίσω στην αρχική παραδοχή της έρευνας ως συνθήκη επιτέλεσης. Ο χορός αποτελεί βασικό παράδειγμα επιτέλεσης και σε αυτό βασίζεται η δύναμη της ψευδαίσθησης, στην οποία στηρίζεται η Jones για να ορίσει μορφές από τις κινήσεις. Στη περίπτωση των πρακτικών κατοίκησης, η επιδίωξη παρατήρησης τους ως συνθήκη στην οποία θέλουμε να περιγράψουμε μορφές επιτρέπει να την κατανοήσουμε υπό το πρίσμα της επιτέλεσης. Ακόμα, εφαρμόζοντας της λειτουργίες της επιτέλεσης μπορούμε να βρούμε κατεύθυνση για να περιγράψουμε τις μορφές στα σκαριά, να βρούμε το λεξιλόγιο περιγραφής.

ΠΡΑΚΤΙΚΟ ΜΕΡΟΣ

Οι συγκάτοικοι

Τα συμπεράσματα της χωρικής επιτελεστικότητας, στα οποία με οδήγησε η θεωρητική μελέτη, σκοπεύω να τα ανιχνεύσω-διατυπώσω σε πρακτικό επίπεδο στο παράδειγμα παρατήρησης που έχω επιλέξει. Όπως αναφέρθηκε και στην εισαγωγή, το ντοκιμαντέρ της Στεφανή και του Ζωιόπουλου «Συγκάτοικοι» ακολουθεί καθημερινές στιγμές τεσσάρων συγκατοίκων στο πέρασμα τριών εποχών, άνοιξη, καλοκαίρι και χειμώνας, τέλη δεκαετίας '90. Οι συγκάτοικοι είναι ο Σωτήρης, παλιός ρεμπέτης και κύρια φιγούρα της αφήγησης, ο Ναπολέων, φίλος και ηλικιακά κοντά στο Σωτήρη (και οι δύο είναι μεγάλης ηλικίας), ο Πέτρος και ο Θωδωρής που είναι νεότεροι, με τον τελευταίο να είναι ο μικρότερος (προς το τέλος της ταινίας ετοιμάζεται και φεύγει πιθανότατα για το στρατό). Κατά διαστήματα στην ταινία εμφανίζονται και φίλοι των συγκατοίκων που έρχονται στο σπίτι ως επισκέπτες, ενώ η γυναίκα του Σωτήρη δεν παρουσιάζεται καθόλου. Ο Νίκος Ζωιόπουλος, με τον οποίο γυρίζει την ταινία η Στεφανή, είναι ο γιός του Σωτήρη. Το σπίτι της συγκατοίκησης είναι μια μονοκατοικία που βρίσκεται στα όρια της πόλης, σε μια συνθήκη περισσότερο αγροτική παρά αστική. Υπάρχει κήπος με κηπευτικά και κατοικίδια ζώα, από τα οποία οι χαρακτήρες λαμβάνουν αγαθά. Το σπίτι μοιάζει να είναι αποτέλεσμα διαφόρων προσθηκών, που συνέβησαν με την πάροδο του χρόνου και κάπως αυτόνομα και με αυτοσχεδιασμούς.

Επικεντρώνοντας στους χαρακτήρες, έχουμε να κάνουμε με την παρατήρηση μιας συγκατοίκησης όχι ιδιαίτερα συνηθισμένης, με άτομα διαφορετικής ηλικιακής ομάδας, χωρίς συγγενική σχέση μεταξύ τους πιθανότατα. Η οποία μάλιστα κατασκευάζεται στη ταινία, αν σκεφτούμε ότι αυτό που προσλαμβάνουμε ως θεατές είναι ένα σπίτι με 4 άντρες, στο οποίο επιλέγεται να μην παρουσιαστεί η γυναικεία παρουσία. Το ενδιαφέρον της παρατήρησης επικεντρώνεται ακριβώς σε αυτή τη συγκατοίκηση, μέσα από στιγμές των καθημερινών πρακτικών. Είναι η παρατηρούμενη καθημερινή ζωή στο σπίτι που αποκαλύπτει τη συνθήκη της συγκατοίκησης, τις σχέσεις δυναμικής και τους χαρακτήρες. Το ντοκιμαντέρ στηρίζεται στην εστίαση στις πρακτικές και στα πρόσωπα για να μας αποκαλύψει τις πληροφορίες και τις ιστορίες. Από τους συγκατοίκους, ειδικά ο Σωτήρης, όντας ο πατέρας του Ζωιόπουλου, αλλά και ως χαρακτήρας, αποτελεί μια σχεδόν θεατρική φιγούρα, με οικειότητα προς την κάμερα, αλλά και με συμπεριφορά εκδήλωσης και επίδειξης προς αυτήν και τους κινηματογραφιστές. Το γεγονός μάλιστα ότι ο ένας εξ' αυτών είναι γιός του θέτει από την αρχή το σημείο έναρξης, την είσοδο των κινηματογραφιστών στην κοινότητα του σπιτιού της οποίας γίνονται μέλη, καθώς και ένα πλαίσιο οικειότητας.

Σχετικά με τις επιλογές στην κινηματογράφηση, ο χειρισμός της κάμερας αποτελεί ένα βασικό στοιχείο ως επιλογή. Η κάμερα είναι πάντα στο χέρι, με ακόμα και τα σταθερά πλάνα να έχουν το ελαφρό κούνημα του χεριού που την κρατά, θέτοντας πάντα παρούσα και έντονη την

παρουσία του κινηματογραφιστή. Ουσιαστικά πρόκειται για πλήρης ταύτιση της κάμερας με τον παρατηρητή, και ιδιαίτερα με το βλέμμα του παρατηρητή. Η κάμερα είναι η Στεφανή. Η Στεφανή βλέπει μέσα από την κάμερα. Υπάρχει μια συνεχής αναζήτηση με πλάνα κοντινά, ερευνητικά. Με τη κάμερα να στρέφεται στο αντικείμενο, π.χ. στο ταψί με τα ψάρια που μόλις μαγειρεύτηκαν, και να σηκώνεται στο πρόσωπο του ατόμου που το κρατάει. Συχνές αλλαγές οπτικής γωνίας εντείνουν αυτήν την αναζήτηση και τη διαφορετικότητα ανάμεσα στους συγκατοίκους, τις σχέσεις δυναμικής. Ένα ακόμα χαρακτηριστικό που υπογραμμίζει την αμεσότητα στη διαδικασία της παρατήρησης-λήψης και τη σημασία που δίνεται σε αυτό που καταγράφεται, τη στιγμή και στη συνθήκη που καταγράφεται είναι ο φυσικός, συγχρονισμένος ήχος με την εικόνα. Οτιδήποτε ακούγεται είναι αυτό που ακούει ο παρατηρητής τη στιγμή και στο χώρο που βρίσκεται και τραβάει, χωρίς κανένα ντύσιμο και σφήνα με ήχους από άλλη στιγμή της καταγραφής. Το μοντάζ είναι προσεκτικό και μελετημένο, έτσι ώστε να αναδείξει αυτά που οι παρατηρητές θέλουν να αντιληφθούμε. Τις σχέσεις δυναμικής μεταξύ των συγκατοίκων, τις κλιμακώσεις δράσεων και ιδιωτικότητας στους χώρους του σπιτιού, στοιχεία της ζωής των χαρακτήρων μέσα από μηδαμινά καθημερινά συμβάντα που αναδεικνύονται σε αποκαλυπτικά και επιτελεστικά. Το κλειδί είναι να επιλέξεις να προσέξεις και αυτό κάνουν οι κινηματογραφιστές.

Υπό αυτούς τους όρους, η μελέτη θα κατευθυνθεί προς τα άτομα που παρουσιάζονται στο ντοκιμαντέρ, αλλά λαμβάνοντας υπόψη τη συνθήκη επιρροής, αλληλεπίδρασης και εμπιστοσύνης που έχει διαμορφωθεί και με τους κινηματογραφιστές. Οι χαρακτηριστικές θα μελετηθούν όπως μας παρουσιάζονται στο ντοκιμαντέρ, ως τέσσερις συγκατοίκοι, ακολουθώντας την οπτική και πρόθεση των κινηματογραφιστών. Λόγω της τόσο προσωπικής προσέγγισης της Στεφανή, ο θεατής (στη προκειμένη περίπτωση εγώ που θέλω να μελετήσω τις πρακτικές) πολύ εύκολα ταυτίζεται με την οπτική του κινηματογραφιστή και με μια οπτική, όχι απλά εξ αποστάσεως παρατήρησης, αλλά αλληλεπίδρασης. Μας φέρνει πιο κοντά σε μια εμπλοκή παρά σε μια επίβλεψη. Ως θεατές, δεν μας δίνεται σχεδόν καθόλου μια επιβλέπουσα αίσθηση, αυτά που προσλαμβάνουμε είναι όλα εστιασμένα στους ανθρώπους και τα αντικείμενά τους. Η τόσο εστιασμένη παρατήρηση αποτελεί για την δική μου έρευνα ιδιαίτερα χρήσιμη και δημιουργική, με απελευθερώνει από μια δεδομένη αντικειμενική χωρική συνθήκη και ξεκινά την αναζήτηση της χωρικότητας στην επιτελεστικότητα των πρακτικών.

Ανίχνευση πρακτικών και ανάλυση

Η πορεία που θα ακολουθηθεί για την δοκιμαστική εφαρμογή της θεωρίας στο ντοκιμαντέρ στηρίζεται στη σταδιακή αποδόμησή του, με την εστίαση, απομόνωση και «πάγωμα» στιγμών του. Για κάθε κύριο χαρακτήρα του ντοκιμαντέρ απομονώνονται πρακτικές προς ανάλυση. Η κάθε πρακτική περιγράφεται και γίνεται αντιληπτή μέσω των λειτουργιών της επιτέλεσης, όπως κάνουν εφαρμογή σε αυτόν που την επιτελεί. Η

λειτουργία της επιτέλεσης γίνεται οδηγός ώστε να προκύψουν παρατηρήσεις ως προς τη χωρικότητα της πρακτικής, τη χρονικότητα της αλλά και τις συνθήκες-κανόνες συγκατοίκησης με όσους εμφανίζονται μπροστά στη κάμερα και επιτρέπουν αυτή να υφίσταται με τον τρόπο που παρουσιάζεται. Η χρονικότητα και η συνθήκη παρουσίας και αλληλεπίδρασης με άλλα άτομα είναι στενά συνδεδεμένα και αλληλοεπηρεαζόμενα με την χωρικότητα, όπως είδαμε στο 1ο κεφάλαιο και την ανάλυση της πρακτικής. Για να αντιληφθώ τη χωρική επιτελεστικότητα της κάθε πρακτικής και να ανιχνεύσω τις μορφές της, πρέπει να το κάνω παράλληλα με τους όρους του χρόνου και της συγκατοίκησης. Οι κινήσεις του σώματος και το σύστημα κανόνων, συνθηκών που «χτίζει» γύρω του επιδιώκεται να απομονωθούν για να αναδειχθεί το χωρικό πλάσιμο.

Για την περιγραφή της πρακτικής υπό το πρίσμα της επιτελεστικότητάς της ως προς το χώρο χρειάζομαι λέξεις περιγραφής. Σε αυτό το στάδιο δίνω κάποιες γενικές κατευθύνσεις που θα βοηθήσουν στην επιλογή των λέξεων. Αυτές χωρίζονται και αφορούν τις διαστάσεις της χωρικότητας, της χρονικότητας και της συνθήκης συγκατοίκησης.

Ως προς τη χωρικότητα οι λέξεις συνδυάζονται σε αντιθετικά δίπολα κυρίως και περιγράφουν γενικές χωρικές ποιότητες που αφορούν σχήμα, ένταση, περιοχή, θέση. Οι κατευθύνσεις αυτές επιλέγονται με βάση το σώμα εφόσον, όπως έχουμε υποστηρίξει, η σωματική υλοποίηση έγκειται σε κινήσεις, στάσεις και σωματικά σχήματα.

Ως προς τη χρονικότητα οι λέξεις αφορούν τις αντιθέσεις ανάμεσα στην επανάληψη και την τυχαιότητα των πρακτικών, την επαναληπτικότητα ή μη των στοιχείων της και τη σχέση με παρελθοντικές ή/και μελλοντικές συνθήκες. Και πάλι εδώ οι κατευθύνσεις ορίζονται με βάση τον χρονικό παράγοντα στην πρακτική. Στη σημασία στην πρακτική του τέμπου, της επανάληψης, του σχεδιασμού.

Ως προς τη συγκατοίκηση οι λέξεις καθορίζουν την αλληλεπίδραση του υπό μελέτη χαρακτήρα με τα υπόλοιπα πρόσωπα που εμφανίζονται. Εδώ σημασία έχει η παρουσία ή απουσία του άλλου και ο τρόπος αλληλεπίδρασης. Το σώμα δεν είναι αυτόνομο και η δυναμικότητα των άλλων σωμάτων παίζει διαμορφωτικό ρόλο.

Με βάση την παρατήρηση υπό αυτές τις κατευθύνσεις και τις λέξεις που προκύπτουν, διαμορφώνεται ένα χρονοδιάγραμμα για κάθε πρακτική, στο οποίο πάνω στον άξονα του χρόνου σημειώνονται οι παραγόμενες χωρικές και χρονικές συνθήκες, καθώς και οι συνθήκες αλληλεπίδρασης. Ακολούθως και με βάση αυτό, επιχειρείται μια χωρική αναπαράσταση της πρακτικής ως προς την επιτελεστικότητά της, μια αναπαράσταση των μορφών στα σκαριά.

Σωτήρης

ΠΡΑΚΤΙΚΗ: μαγείρεμα χόρτων

Στο κεφάλαιο της άνοιξης, ο Σωτήρης βράζει τα χόρτα και τα δοκιμάζει να δει αν έχουν γίνει, ενώ παράλληλα δίπλα του ο Ναπολέων

ψάχνει το αλεύρι για να αρχίσει το τηγάνισμα των ψαριών. Έπειτα, ο Σωτήρης μεταφέρει τη κατσαρόλα στο τραπέζι της αυλής και στραγγίζει τα χόρτα.

ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ: Η διάθεση επίτευξης του σκοπού της πρακτικής (το βράσιμο των χόρτων) όσο και η συνθήκη συνύπαρξης στην κουζίνα – συν-μαγειρέματος, καθορίζει το πού, πώς και πότε. Ακολουθείται συγκεκριμένη μέθοδος για το μαγείρεμα των χόρτων, η οποία έχει μεταδοθεί και εσωτερικευθεί. Πρώτα το βράσιμο που εμπλέκει τον χρόνο, την αναμονή και τη δοκιμή γύρω από ένα κέντρο. Έπειτα το στράγγισμα, που περιλαμβάνει τη μεταφορά, την νέα εγκαθίδρυση ενός κέντρου και τον διαχωρισμό των στοιχείων. Ακόμα, για να μπορέσουν να μαγειρέψουν παράλληλα ή απανωτά ο Σωτήρης με τον Ναπολέοντα, συντονίζονται οι τροχιές των πρακτικών τους, έτσι ώστε να μην κοντραριστούν αλλά μόνο να γειτνιάζουν.

ΚΑΡΕ ΑΠΟ ΤΟ ΝΤΟΚΙΜΑΝΤΕΡ

ΧΡΟΝΟΔΙΑΓΡΑΜΜΑ

ΧΡΟΝΙΚΟΤΗΤΑ ΣΥΓΚΑΤΟΙΚΗΣΗ ΧΩΡΙΚΟΤΗΤΑ

μ έ σ α έ ξ ω

κεντρικότητα γραμμικότητα κεντρικότητα
πυκνότητα άνοιγμα

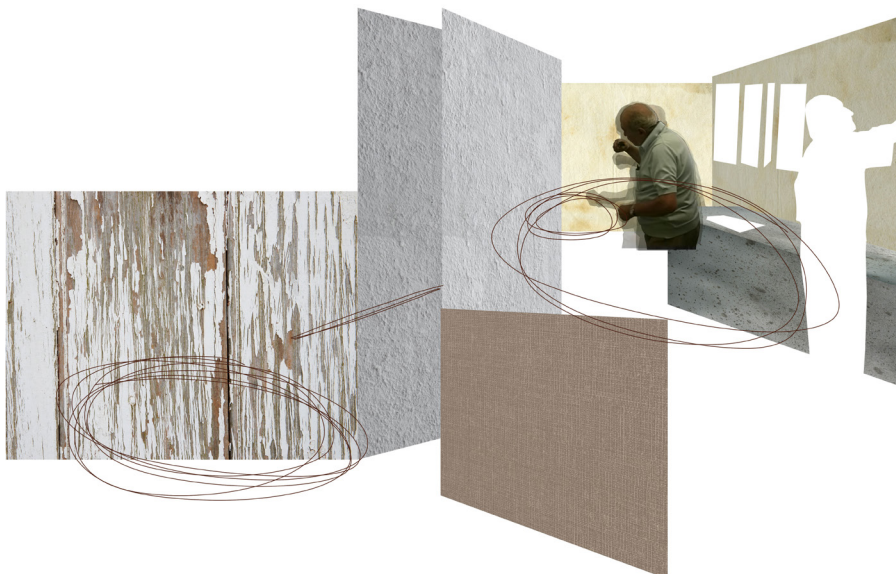
ΧΡΟΝΟΣ

γ ε ι τ ν ί α σ η α π ο υ σ ί α

ΧΡΟΝΟΣ

ε π α ν ά λ η ψ η μοναδικότητα ε π α ν ά λ η ψ η
ε π ο χ ι κ ό τ η τ α
υ π ό μ ν η σ η υ π ό μ ν η σ η
σ χ ε δ ι α σ μ ό ς σ χ ε δ ι α σ μ ό ς

ΧΩΡΙΚΗ ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΗ

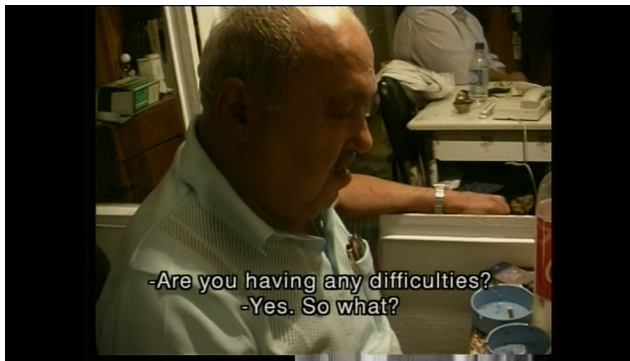
ΠΡΑΚΤΙΚΗ: παιχνίδι

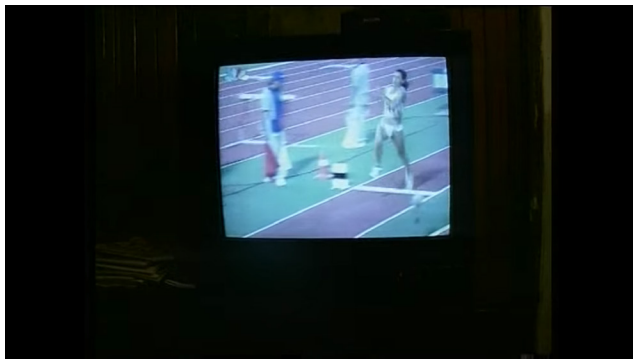
Στο κεφάλαιο της άνοιξης, έχουν έρθει κάποιοι φίλοι επισκέπτες. Ο Σωτήρης κάθεται και παίζει τάβλι με τον φίλο του, ενώ τους παρακολουθεί μια φίλη που κάθεται δίπλα τους και ο Πέτρος από μεγαλύτερη απόσταση μέσα στο σπίτι. Παράλληλα παίζει η τηλεόραση μέσα στο σπίτι. Σε κάποια επόμενη στιγμή, έχει κάτσει κοντά και ο Ναπολέων και όλοι παρακολουθούν τηλεόραση. Έχουν σταματήσει το τάβλι, πιθανά στη μέση, με το ενδιαφέρον τους να έχει επικεντρωθεί στην τηλεόραση.

ΣΥΝΕΙΔΗΣΗ: Η θέση που αποκτά το παιχνίδι στο τάβλι ως θέαμα και διασκέδαση, όχι μόνο του Σωτήρη και του φίλου του που παίζουν, αλλά και του Πέτρου, του Ναπολέοντα, της φίλης και των κινηματογραφιστών, επιφέρει επαυξημένη συνείδηση του παιχνιδιού. Γύρω του συγκεντρώνει τους θεατές. Το παίξιμο στο τάβλι αποτελεί έναν από τους πόλους συγκέντρωσης, ο άλλος είναι η τηλεόραση. Οι διαφορές στην ένταση της παρουσίας και βλέμματος των εξωτερικών παρατηρητών επιτρέπονται με εσωτερικότητες, εξωτερικότητες και ανοίγματα.

ΔΙΑΣΚΕΔΑΣΗ: Το παίξιμο στο τάβλι αποτελεί πρακτική κοινωνικοποίησης. Ο Σωτήρης παίζει με τον φίλο του, ενώ παράλληλα συζητάνε. Η ταυτόχρονη μετάδοση εικόνας και ήχου της τηλεόρασης λειτουργεί και αυτή συμπληρωματικά, με φορές να γίνεται κύριος πόλος ενδιαφέροντος και τη ροή του παιχνιδιού στο τάβλι να διακόπτεται για χάρη της, δίνοντας κατεύθυνση προς αυτή μέσω ανοίγματος. Οι πολλές τροπές που μπορεί να πάρει η πρακτική καθοδηγούνται από τη διασκέδαση. Ο Σωτήρης βρίσκεται σε παραλληλίες σε σχέση με τα επίκεντρα διασκέδασης και τα υπόλοιπα πρόσωπα.

ΚΑΡΕ ΑΠΟ ΤΟ ΝΤΟΚΙΜΑΝΤΕΡ

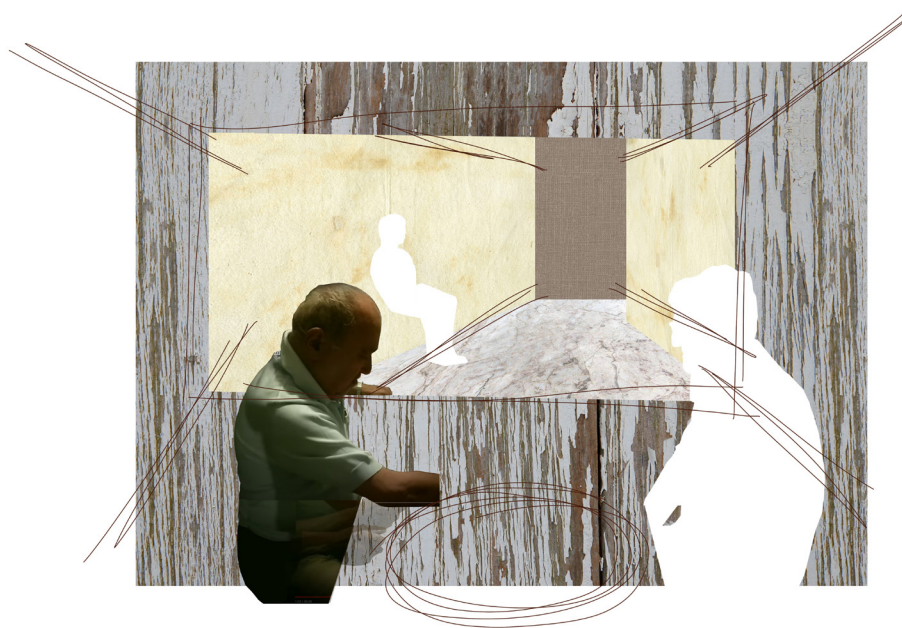

ΧΡΟΝΟΔΙΑΓΡΑΜΜΑ

ΧΡΟΝΙΚΟΤΗΤΑ ΣΥΓΚΑΤΟΙΚΗΣΗ ΧΩΡΙΚΟΤΗΤΑ

	έ	ξ	ω	μ	έ	σ	α														
	άνοιγμα			άνοιγμα																	
	π	α	ρ	α	λ	λ	ή	λ	ί	α	κα	τε	ύ	θ	υ	ν	σ	η			
	κ	ε	ν	τ	ρ	ι	κ	ό	τ	η	τ	α									
ΧΡΟΝΟΣ	<hr/>																				
	γ	ε	ι	τ	ν	ί	α	σ	η												
	σ	υ	μ	π	λ	ο	κ	ή	γ	ε	ι	τ	ν	ί	α	σ	η				
ΧΡΟΝΟΣ	<hr/>																				
	ε	π	α	ν	ά	λ	η	ψ	η	μ	ο	ν	α	δ	ι	κ	ό	τ	η	τ	α
	σ	ύ	ν	η	θ	ε	ς														
	π	α	ρ	ο	ν	τ	ι	κ	ό												

ΧΩΡΙΚΗ ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΗ

Ναπολέων

ΠΡΑΚΤΙΚΗ: λιβάνισμα

Ο Ναπολέων λιβανίζει τους χώρους του σπιτιού και ψέλνει προσευχές. Στο πρώτο κεφάλαιο της άνοιξης, ο Ναπολέων είναι έξω στην αυλή και λιβανίζει, απαγγέλοντας ευχές. Είναι στατικός και στραμμένος προς το σπίτι. «Λιβανίζω ουρανό, γη και θάλασσα.» «Λιβανίζω μέλι και γάλα στο σπίτι μου.» Στο κεφάλαιο του χειμώνα, ο Ναπολέων λιβανίζει τους χώρους του σπιτιού και τους συγκατοίκους που βρίσκονται εκεί, ψέλνοντας προσευχές. Περνάει από χώρο σε χώρο εσωτερικά του σπιτιού. Στη μελέτη μου εστιάζω εδώ στη σκηνή από το κεφάλαιο του χειμώνα.

ΣΥΜΒΟΛΙΚΗ ΦΟΡΤΙΣΗ: Το άνοιγμα και το πέρασμα είναι μια ενεργοποίηση του χώρου που λειτουργεί συμβολικά ως προστασία, σε συνδυασμό με την κινησιολογία και τις ευχές. Το ίδιο και η στρέψη, κατεύθυνση, προβολή προς τα κάπου (το σπίτι, τους συγκατοίκους). Η ανάγκη συνολικής προστασίας όλου του σπιτιού ορίζει γραμμικά περάσματα κατά μήκος των δωματίων.

ΚΑΘΟΡΙΣΜΟΣ: Η συγκεκριμένη κινησιολογία και τα λόγια, η επανάληψη μέσα στο χρόνο κατοίκησης είναι καθορισμένα, ώστε η πρακτική να λειτουργήσει σωστά και να θεωρηθεί επιτυχημένη. Οι κινήσεις λιβανισμού ορίζουν καθετότητες κατεύθυνσης προς τα σημεία-πρόσωπα αγιασμού.

ΚΑΡΕ ΑΠΟ ΤΟ ΝΤΟΚΙΜΑΝΤΕΡ

ΧΡΟΝΟΔΙΑΓΡΑΜΜΑ

ΧΡΟΝΙΚΟΤΗΤΑ ΣΥΓΚΑΤΟΙΚΗΣΗ ΧΩΡΙΚΟΤΗΤΑ

καθετότητα άνοιγμα καθετότητα άνοιγμα καθετότητα
κατεύθυνση γραμμικότητα κατεύθυνση γραμμικότητα κατεύθυνση

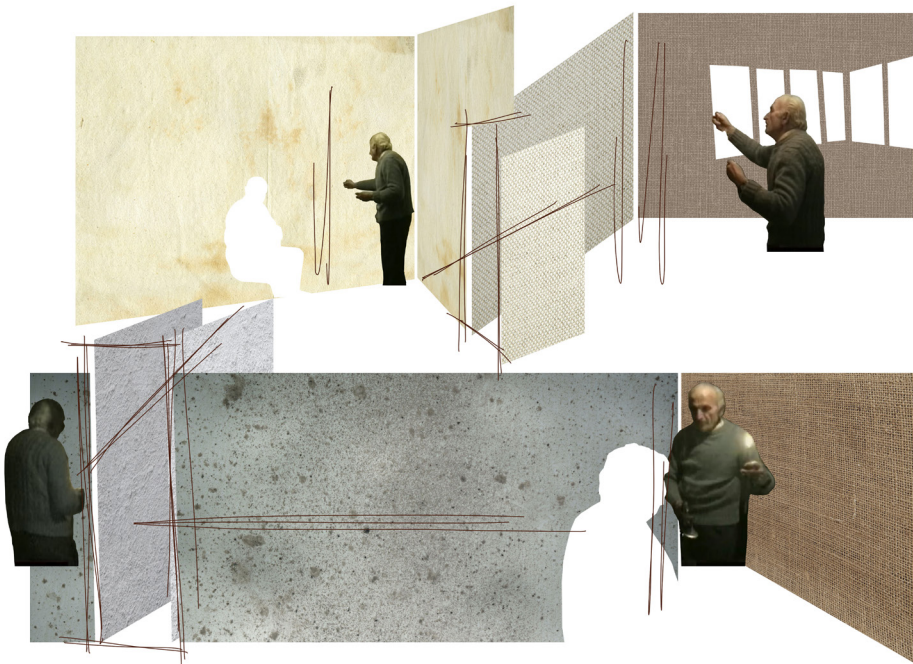
ΧΡΟΝΟΣ

σ υ μ π λ ο κ ή σ υ μ π λ ο κ ή α π ο υ σ ί α

ΧΡΟΝΟΣ

επανάληψη μοναδικότητα επανάληψη μοναδικότητα επανάληψη
ε π ο χ ι κ ό
σ χ ε δ ι α σ μ ό ς

ΧΩΡΙΚΗ ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΗ

ΠΡΑΚΤΙΚΗ: προετοιμασία και προσφορά φαγητού

Στο κεφάλαιο της άνοιξης, ο Ναπολέων κόβει και μοιράζει το ψωμί στο τραπέζι που έχει ετοιμαστεί για να φάνε βραδινό ο Σωτήρης και κάποιοι ακόμα. Μαζί τους κάθονται και οι επισκέπτες για να πιούν μια μπίρα. Ο Ναπολέων μοιράζει το ψωμί, αλλά δεν κάθεται μαζί τους γιατί όπως λέει έχει ήδη φάει. Στο κεφάλαιο του καλοκαιριού, ο Ναπολέων καθαρίζει μόνος του ροδάκινα στο τραπέζι της αυλής. Τα ετοιμάζει και τα προσφέρει για να τα φάνε ο Σωτήρης και ο φίλος του που κάθονται μέσα και παρακολουθούν ταινία στην τηλεόραση. Τους αφήνει το πιάτο και φεύγει από το δωμάτιο. Εδώ επικεντρώνομαι στη σκηνή από το κεφάλαιο του καλοκαιριού.

ΣΥΝΕΙΔΗΣΗ: Εφόσον η πρακτική του Ναπολέοντα κατευθύνεται προς τους άλλους και για δικιά τους μελλοντική πρακτική (η κατανάλωση του φαγητού), η συνείδηση αφορά αυτή τη κατεύθυνση προς τους άλλους και τον σχεδιασμό γ' αυτούς και το πώς αυτοί θα πράξουν. Η συνείδηση κατευθύνεται εξωτερικά από τον ίδιο, φέρει όμως τα αποτελέσματά της στη πρακτική του Ναπολέοντα. Έχουμε την ανάλογη διευθέτηση, διαχείριση των υλικών, χρονική επιλογή. Από μια κεντρικότητα της προετοιμασίας έχουμε τη κατεύθυνση της προσφοράς.

ΑΝΑΣΤΟΧΑΣΜΟΣ: Η προσφορά και η φροντίδα για τους άλλους μπορεί να μεταφραστεί ως μια κυκλική πορεία που ξεκινά κατευθυνόμενη προς τους άλλους και καταλήγει ξανά στον δότη. Ως το συναίσθημα της προσφοράς, της ανάβλεψης του σώματος και εαυτού ως φέρων μιας ευθύνης και μιας ικανοποίησης, αυτής της φροντίδας των άλλων. Και η πορεία του Ναπολέοντα είναι κυκλική από το προσωπικό, μοναχικό του χώρο, στο άνοιγμα και πέρασμα στο χώρο που προσφέρει και έπειτα πάλι στην απόσυρση στον προσωπικό. Ο χώρος προσφοράς είναι χώρος συνάντησης στον οποίο δεν υπάρχει αλληλεπίδραση πέρα από την απόθεση της προσφοράς. Αποτελεί ένα κλείσιμο για τον Ναπολέοντα από το οποίο βγαίνει σχεδόν αμέσως.

ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ: Η συχνή επανάληψη των κινήσεων με τρόπο σωστού χειρισμού των εργαλείων και υλικών για την επιτυχία της πρακτικής. Μιλάμε για τον τρόπο που καθαρίζουμε ένα ροδάκινο ή για το πώς κόβουμε φέτες το ψωμί. Η πρακτική κατευθύνεται στο να ολοκληρωθεί αποτελεσματικά η απασχόληση-σκοπός. Δεν έχει να κάνει τόσο μια μαθημένη διαδικασία-συνταγή όσο με τους εγνωσμένους αποτελεσματικούς χειρισμούς. Αποτελεί μια συγκεντρωτική πρακτική.

ΚΑΡΕ ΑΠΟ ΤΟ ΝΤΟΚΙΜΑΝΤΕΡ

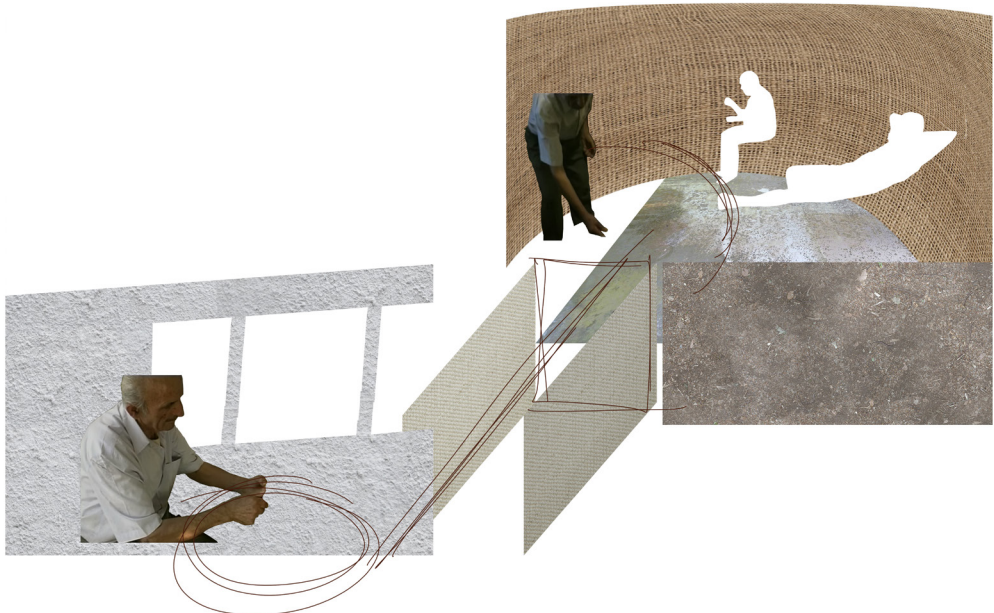

ΧΡΟΝΟΔΙΑΓΡΑΜΜΑ

ΧΡΟΝΙΚΟΤΗΤΑ ΣΥΓΚΑΤΟΙΚΗΣΗ ΧΩΡΙΚΟΤΗΤΑ

ΧΩΡΙΚΗ ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΗ

Θοδωρής

ΠΡΑΚΤΙΚΗ: πακετάρισμα

Στο τελευταίο κεφάλαιο του χειμώνα, ο Θοδωρής ετοιμάζεται να φύγει, πιθανότατα για τη θητεία του στον στρατό. Στο δωμάτιό του πακετάρει τα εσώρουχά του. Τα βγάζει από το συρτάρι και τα ετοιμάζει σε στοίβες, διπλώνοντάς τα.

ΣΥΝΕΙΔΗΣΗ: Η πρακτική του πακεταρίσματος αποβλέπει στο μέλλον, στις μελλοντικές ανάγκες. Κάθε ρούχο που βγαίνει από το συρτάρι αφορά και μια μελλοντική μέρα που θα χρειαστεί να φορεθεί, υπολογίζεται ως τέτοιο. Ακόμα, η συνείδηση αφορά την παρουσία των κινηματογραφιστών σε μια πρακτική που φανερώνει ένα κρυφό, ιδιωτικό ρούχο, το εσώρουχο. Όταν ο Θοδωρής σηκώνει να διπλώσει ένα, σχεδόν γυρνάει τη πλάτη του στη κάμερα και τους κινηματογραφιστές. Από το κλειστό του αποθηκευτικού χώρου έχουμε άνοιγμα σε έναν πάλι κλειστό χώρο, προσωπικό γι' αυτή τη πρακτική. Η όλη διάθεση έχει μια εσωτερίκευση, μια καμπυλότητα αναδίπλωσης.

ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ: Οι τεχνικές του διπλώματος, της στοίβαξης βελτιστοποιούν το πακετάρισμα με την καλύτερη αποθήκευση των ρούχων και την εξοικονόμηση χώρου. Αποτελεί ένα είδος «χτισίματος». Η κάθε μονάδα είναι αφορμή επιθεώρησης και διπλώματος και αθροιστικά λειτουργεί στο σύνολο ως όγκος μεταφοράς, ένα υφασμάτινο «κτίσμα». Η διάθεση οριζοντιότητας αναμετριέται με την καθετότητα της στοίβας.

ΣΥΜΒΟΛΙΚΗ-ΦΑΝΤΑΣΙΑΚΗ ΦΟΡΤΙΣΗ: Μια πρακτική η οποία κατά τα άλλα θα μπορούσε να αποτελεί μέρος τυπικής καθημερινότητας, εδώ λόγω της ιδιαιτερότητας, του εξαιρετικού γεγονότος (η αναχώρηση για τον στρατό) αποκτά συμβολικό φορτίο. Η προετοιμασία για μια νέα κατάσταση που σηματοδοτείται πρώτα από το πακετάρισμα για την αναχώρηση από το σπίτι. Το άδειασμα των συρταριών από το περιεχόμενό τους, το οποίο θα μεταφερθεί στη νέα κατάσταση συμβολίζει χωρικά την αναχώρηση, την μετακόμιση.

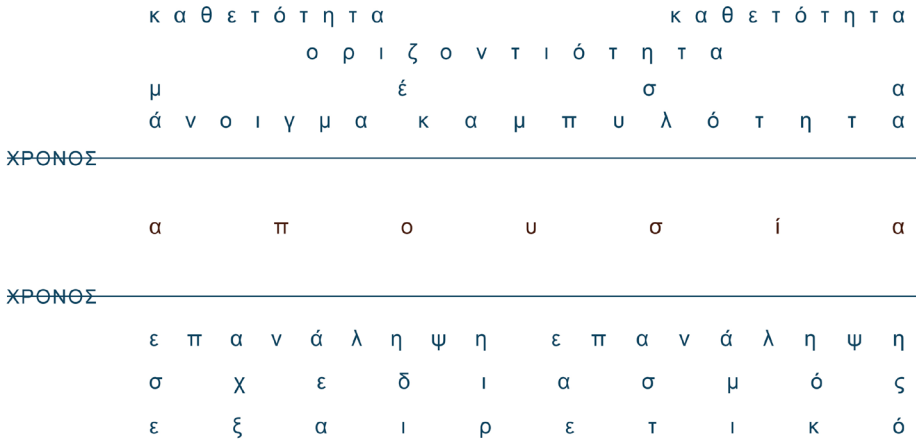
ΚΑΡΕ ΑΠΟ ΤΟ ΝΤΟΚΙΜΑΝΤΕΡ

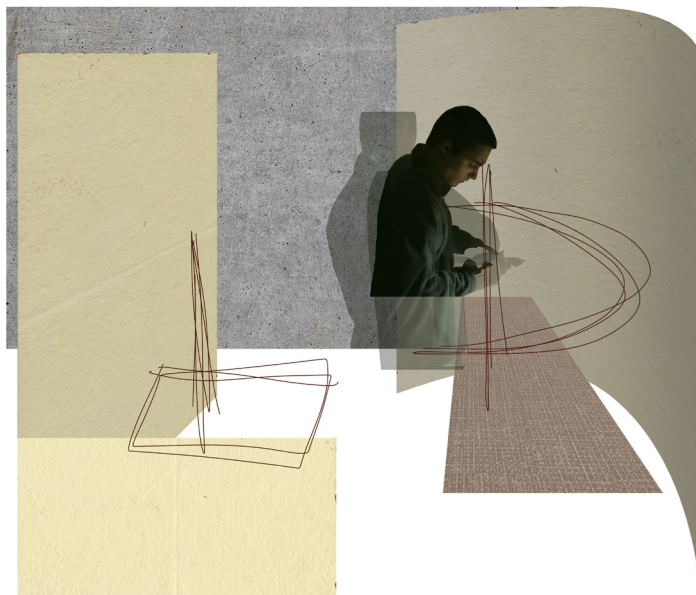

ΧΡΟΝΟΔΙΑΓΡΑΜΜΑ

ΧΡΟΝΙΚΟΤΗΤΑ ΣΥΓΚΑΤΟΙΚΗΣΗ ΧΩΡΙΚΟΤΗΤΑ

ΧΩΡΙΚΗ ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΗ

Πέτρος

ΠΡΑΚΤΙΚΗ: παιχνίδι

Στο κεφάλαιο του καλοκαιριού, ο Πέτρος παίζει μπάσκετ-σουτάκια με τον Θοδωρή. Στην είσοδο της αυλής υπάρχει μια μπασκέτα και πετώντας ο ένας στον άλλον τη μπάλα ρίχνουνε βολές. Όποια μπαλιά βλέπουμε να ρίχνουν μπαίνει μέσα στο καλάθι, ένδειξη ότι έχουν παίξει πολλές φορές σε αυτό το χώρο.

ΑΝΑΣΤΟΧΑΣΜΟΣ: Το παιχνίδι με τη μπάλα για τον Πέτρο είναι μια μορφή κοινωνικοποίησης με τον Θοδωρή. Δίνει το αίσθημα του ανήκειν. Δεδομένου ότι στη πορεία του ντοκιμαντέρ ο Πέτρος μοιάζει κάπως μη ενταγμένος εύκολα στα κοινά, το παιχνίδι τον κάνει ενεργό και πιο κοντά στον Θοδωρή. Πιθανότατα αποτελεί και συνήθειά τους. Ακόμα, η ικανοποίηση του καλαθιού είναι και μια προσωπική επιβεβαίωση, η χαρά της νίκης.

ΔΙΑΣΚΕΔΑΣΗ: Αυτό που οδηγεί σε αυτή τη πρακτική, η οποία έχει επαναληφθεί πάρα πολλές φορές, είναι το πέρασμα της ώρας, του ελεύθερου χρόνου, ευχάριστα. Περιλαμβάνει μια πιο έντονη κίνηση που την ξεχωρίζει από τις πιο στατικές πρακτικές του σπιτιού. Με κέντρο το καλάθι ο Πέτρος και ο Θοδωρής κινούνται περιμετρικά δημιουργώντας μια κεντρικότητα και κατεύθυνση προς αυτό. Σε αντίθεση με την πυκνότητα του σπιτιού, βρίσκονται έξω όπου υπάρχει μεγαλύτερη ελευθερία κινήσεων.

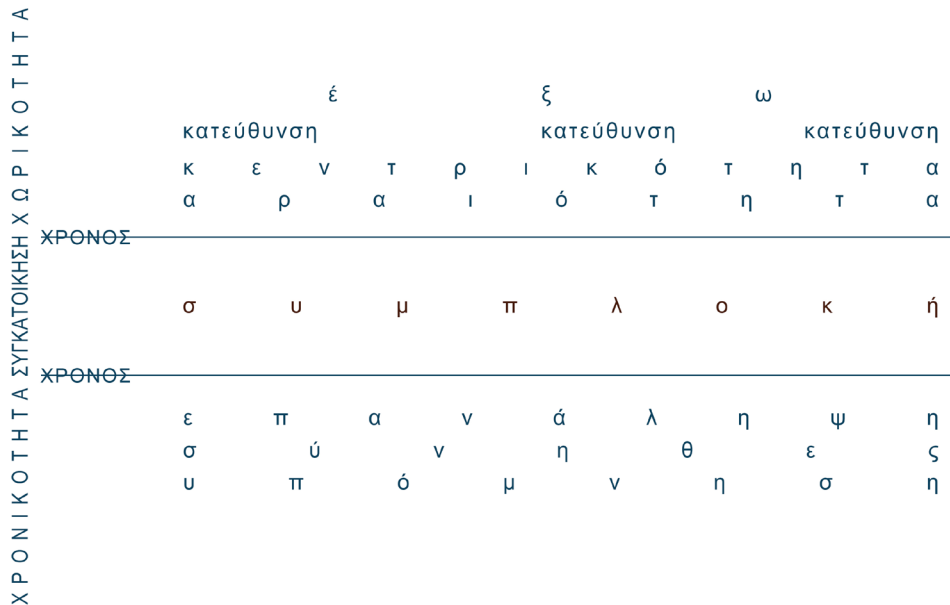
ΦΑΝΤΑΣΙΑΚΗ ΦΟΡΤΙΣΗ: Το παιχνίδι φέρνει μνήμες και διαθέσεις των παιδικών χρόνων, όπου το παιχνίδι αποτελούσε πολύ πιο βασικό κομμάτι της καθημερινότητας. Ακόμα, ως συνήθεια, φέρνει μνήμες προηγούμενων παιχνιδιών που συνέβησαν στο ίδιο μέρος.

ΚΑΡΕ ΑΠΟ ΤΟ ΝΤΟΚΙΜΑΝΤΕΡ

ΧΡΟΝΟΔΙΑΓΡΑΜΜΑ

ΧΩΡΙΚΗ ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΗ

ΔΕΥΤΕΡΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ.

ΑΠΟ ΤΗ ΠΡΑΚΤΙΚΗ
ΣΤΟ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ
ΚΑΙ ΠΙΣΩ

ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΜΕΡΟΣ

Το υπάρχον υλικό απόθεμα

Η χωρική επιτελεστικότητα των πρακτικών κατοίκησης θέτει μια χωρική συνθήκη που εκτυλίσσεται και αναγνωρίζεται σε δύο στάδια. Στο προηγούμενο κεφάλαιο έγινε προσπάθεια εστίασης και ορισμού του πρώτου. Της υλοποίησης του χώρου της πρακτικής ως μορφές στα σκαριά. Μια χωρικότητα που διαμορφώνεται υλικά ως όρια, κατευθύνσεις, επιφάνειες σε ροή, ενώ ταυτόχρονα ορίζεται και σημασιοδοτείται σύμφωνα με τα κανονιστικά πρότυπα και τα γενεσιουργά σχήματα που προβάλλει το habitus. Αυτές οι δυο διαδικασίες δεν ξεχωρίζονται, αλλά συμπλέκονται και αλληλοεπηρεάζονται. Η μία παίζει ρόλο στη διαμόρφωση της άλλης. Αυτή η υλοποίηση αποτελεί φύση της πρακτικής κατοίκησης, αναπόσπαστο κομμάτι και λειτουργία της. Ο ορισμός και αναπαράσταση των μορφών στα σκαριά επιχειρήθηκε στο πρακτικό μέρος του 1ου κεφαλαίου με μια συλλογή κατευθυντήριων λέξεων που αφορούν τα σωματικά σχήματα σε σχέση με τις αλληλεπιδράσεις τους και τη ροή τους στο χρόνο. Το δεύτερο στάδιο της συνθήκης που έχουμε θέσει είναι οι αποκρυσταλλωμένες υλικές δομές. Ήδη από την Butler σχετικά με την ύλη θα επαναλάβω: «...θα πρότεινα μια επιστροφή στην ιδέα της ύλης, μιας ύλης όμως που δεν εκλαμβάνεται ως τοποθεσία ή επιφάνεια, αλλά ως διαδικασία υλοποίησης η οποία σταθεροποιείται στη διάρκεια του χρόνου ώστε να παράγει ως αποτέλεσμα το σύνορο, τη στερεότητα και την επιφάνεια που ονομάζουμε ύλη.»⁹⁶ Εδώ, το δεύτερο στάδιο της χωρικής συνθήκης που αναφέρω προκύπτει ως αποτέλεσμα του πρώτου, της υλοποίησης, και υπό την επίδραση του περάσματος του χρόνου που στηρίζεται στην επανάληψη. Η επανάληψη αφορά την ατελής επαναφορά που συνιστά τη δύναμη της επιτελεστικότητας. Επιστρέφοντας στον Bourdieu, αυτό το χωρικό αποτέλεσμα της επανάληψης στο χρόνο μπορούμε να το συνδέσουμε με τις εξαντικειμενικεύσεις των σχημάτων της έξης στη χωρική τους έκφραση. Κατά την κατοίκηση, οι πρακτικές που καθοδηγούνται από το habitus βρίσκονται ανάμεσα ή/και χειρίζονται πράγματα, διατάξεις, δωμάτια. Αυτά τα χωρικά παραδεδεγμένα στοιχεία αποτελούν μια μορφή εξαντικειμενίκευσης του habitus, πράγμα που σημαίνει πως υπάγονται σε αυτό και έχουν προκύψει από την επίδρασή του. Ειδικότερα ο Bourdieu εστιάζει στον κόσμο των αντικειμένων ως το κατεξοχήν πεδίο προϊόντων διαδικασιών εξαντικειμενίκευσης. «Οι δομές που συμβάλλουν στην οικοδόμηση του κόσμου των αντικειμένων οικοδομούνται στην πρακτική ενός κόσμου αντικειμένων κατασκευασμένων σύμφωνα με τις ίδιες δομές.»⁹⁷ Με τη λογική της υλοποίησης, τα αντικείμενα φανερώνονται ως χωρικό αποτέλεσμα της επιτελεστικότητας των πρακτικών κατοίκησης που αποκρυσταλλώθηκε στο χρόνο με την επανάληψη ως κυρίαρχη δομή, υποστηριζόμενη από τις κατευθύνσεις του habitus.

96. Butler, *Σώματα με Σημασία*, σελ.55

97. Bourdieu, *Η Αίσθηση της Πρακτικής*, σελ.126

Στο δεύτερο μέρος της εργασίας επιδιώκω να μελετήσω με ποιόν τρόπο το υπάρχον, κυρίαρχο υλικό απόθεμα λειτουργεί δυναμικά σε

σχέση με τη πρακτική. Όπως έχει τεθεί, στην πραγματοποίηση της πρακτικής, η χωρική επιτελεστικότητα παράγει μορφή στα σκαριά, η οποία στη διαδικασία υλοποίησής της σημασιοδοτείται, ερχόμενη αντιμέτωπη με τις επιταγές των προδιαθέσεων της έξης και του πλαισίου που συναντά. Κομμάτι του πλαισίου με το οποίο έρχεται αντιμέτωπη αποτελούν και τα ήδη υπάρχοντα χωρικά αποτελέσματα, το υλικό απόθεμα, τα αντικείμενα. Με αυτή τη σκέψη, λέγοντας υπάρχον υλικό απόθεμα αναφέρομαι στα υλικά αντικείμενα της καθημερινής χρήσης, τα οποία είναι τεχνητά. Περιορίζω αρκετά τον όρο του αντικειμένου, δεδομένου του μεγάλου εύρους που αυτός ο όρος καταλαμβάνει σε φιλοσοφικά, κοινωνιολογικά, λογοτεχνικά επίπεδα. Τα αντικείμενα, όπως το προσεγγίζω εδώ, αποτελούν συστατικά κομμάτια της πρακτικής ως μέρος του πλαισίου μέσα στο οποίο η πρακτική διαμορφώνεται και διαμορφώνει. Ακόμα, ως προϊόντα εξαντικειμενίκευσης των έξεων, αποτελούν φορείς γενεσιουργών σχημάτων και προδιαθέσεων, καθώς και αποτέλεσμα αυτών δια της επιτελεστικότητας των πρακτικών. Εντούτοις, το τεχνητό σε αντίθεση με το φυσικό, έχει εν γένει μέσα του τα σημάδια πρακτικών, πρακτικών σχεδιασμού και κατασκευής πέραν της κατοίκησης. Το τεχνητό αντικείμενο έρχεται να συνδιαλλαγεί με τις πρακτικές κατοίκησης, παίρνοντας μέρος στο σχήμα ανατροφοδότησης του *habitus* με το πλαίσιο του.

Με βάση την επιδίωξη της μελέτης των πρακτικών κατοίκησης για τη γνώση που μπορεί να εξαχθεί σε σχέση με τις παραγόμενες χωρικότητες τους, προκύπτει η ανάγκη ένταξης και των αντικειμένων στην εξίσωση, ως διαμορφωτικούς παράγοντες και κυρίαρχες μορφές που μπορούν να επιβληθούν. Κινητήρια αφετηρία μου σε όλη την έρευνα είναι η πρακτική και μέσω αυτής θέλω να προσεγγίσω εδώ και τα αντικείμενα με τα οποία αλληλοεπιδρά. Ακολουθώ μια κατεύθυνση που από την υποκειμενική πράξη και αντίληψη του κατοίκου πηγαίνει προς το χώρο με μια παράλληλη εξαντικειμενίκευση που φέρει η επιτελεστικότητα. Για να καταλάβω τον ρόλο των αντικειμένων με ενδιαφέρει η αντίστροφη πορεία. Πώς δηλαδή, με τί τρόπο τα καθημερινά αντικείμενα λειτουργούν και επηρεάζουν την πρακτική. Γιατί η παρουσία-μορφή κάποιων αντικειμένων είναι τόσο ισχυρή που ξεπερνάει τη μορφή στα σκαριά και ως σταθερή και αποκρυσταλλωμένη στο χρόνο επηρεάζει ή/και διαμορφώνει τις πρακτικές.

Για μια καλύτερη οριοθέτηση του αντικειμένου, όπως θέλω να το εννοήσω εδώ, στρέφομαι στον φιλόσοφο Martin Heidegger, και ειδικότερα σε στοχευμένη ανάγνωση και ερμηνεία του Heidegger από τον Graham Harman. Καθώς η θεωρία του Heidegger είναι αρκετά εκτενής αναφορικά με το αντικείμενο και το πράγμα και κατευθύνεται σε μια οντολογία του «πράγματος» που ξεφεύγει από τις επιδιώξεις της παρούσας εργασίας, η στόχευση γίνεται στην ανάλυση που κάνει για τα αντικείμενα που ονομάζει όργανα⁹⁸, στο έργο του «Είναι και χρόνος». Τα όργανα αποτελούν αντικείμενα που συγκροτούνται από το για-να, προσεγγίζονται μέσω του χειρισμού και της πρακτικής χρησιμοποίησής τους.⁹⁹ Ο Harman¹⁰⁰ θέτει δυο σημαντικές πτυχές στην λεγόμενη «tool analysis». Πρώτα, η συνθήκη χρήσης του οργάνου το καθιστά σε ένα

98. Στα αγγλικά ο όρος που χρησιμοποιείται είναι «tool». Ωστόσο, στην ελληνική μετάφραση η λέξη «όργανο» επιλέγεται έναντι της λέξης «εργαλείο» διότι παραπέμπει σε ένα πιο γενικό νόημα, του αντικειμένου που είναι σε χρήση ή μπορεί να χρησιμοποιηθεί. Αυτό συνάδει και με τη δική μου προσέγγιση του αντικειμένου. Martin Heidegger, *Είναι και Χρόνος*, 1927 (Αθήνα: Εκδόσεις Δωδώνη, 1978), σελ.68

99. Ο.π., σελ.69-70

100. Ο Graham Harman αποτελεί σημαντικό σύγχρονο φιλόσοφο και συνεχιστή του Heidegger, κύριο εκπρόσωπο της αντικειμενοστραφούς οντολογίας. Παρόλο που η προσωπική του θεωρία κρίνω πως ξεφεύγει από την ανθρωποκεντρική κατεύθυνση της παρούσας έρευνας, η προσεκτική του μελέτη στα γραπτά του Heidegger και ερμηνεία σχετικά με το αντικείμενο αποτελεί καίρια για τον ορισμό του εδώ.

βαθμό ασυνείδητο αντικείμενο, με πτυχές που είναι αφανείς και ανεξάρτητες από εμάς που τα χειριζόμαστε. Με τη λογική ότι αυτό θεωρείται γνωστό και δεδομένο ως αντικείμενο καθημερινής χρήσης, αποκρύπτεται από την πλήρη οπτική και συνειδησή μας. Κατά τη χρήση, για παράδειγμα, ενός σφυριού δεν συνειδητοποιούμε το σφυρί στην ολότητά του ως αντικείμενο, αλλά ως δική μας προέκταση, του σώματός μας, με την οπτική μας να κατευθύνεται στη χρήση του. Η συνθήκη αυτή ονομάζεται «readiness-to-hand», «προχειρότητα»¹⁰¹ και αντιπαραβάλλεται με τη συνθήκη «presence-at-hand».¹⁰² Στη δεύτερη συνθήκη, το αντικείμενο μάς γίνεται φανερό και συνειδητό με σαφή τρόπο και προσβασιμότητα. Ο Harman συμπυκνώνει τις περιπτώσεις που η συνθήκη «presence-at-hand» ευνοείται στη συνειδητή παρατήρηση του αντικειμένου ως στόχος προσοχής, στη περίπτωση που το αντικείμενο χαλάσει και στα φυσικά αντικείμενα.¹⁰³ Το σημαντικό που τονίζει είναι πως οι δύο συνθήκες αποτελούν καταστάσεις που αφορούν όλα τα αντικείμενα, δεν αποτελούν συγκεκριμένους τύπους αντικειμένων, και είναι ευμετάβλητες. Αυτό το δίπολο συνειδητότητας-απόκρυψη συμφωνεί και διανθίζει τον τρόπο που επιδιώκω να προσεγγίσω τα αντικείμενα. Όπως παρατηρεί ο Harman, το δίπολο κινείται γύρω από το βαθμό ανεξαρτησίας του αντικειμένου από την ανθρώπινη πράξη και αντίληψη. Αναφέρεται στον βαθμό, καθώς μια κάποια ανεξαρτησία ενυπάρχει πάντα στο αντικείμενο. Ακόμα και στη συνειδητή συνθήκη «presence-at-hand» υπάρχει πάντα πτυχή που παραμένει υποδόρια. Υπό αυτό τον τρόπο σκέψης, τα αντικείμενα είναι δυναμικά, έχουν την ισχύ να είναι ανεξάρτητα και να υποκινούν τις ανθρώπινες πράξεις με ασυνείδητο τρόπο. Αναδεικνύεται η ικανότητά τους να αποτελέσουν μέρος των διαμορφώσεων του habitus. Αυτή η ισχύ ενεργοποιείται ακριβώς μέσα από τη πρακτική. Στις περιπτώσεις που η συνειδητότητα καθιστά το αντικείμενο φανερό και εξαρτημένο από τον άνθρωπο μπορούμε να πούμε ότι η πρακτική λαμβάνει τώρα δυναμικό ρόλο διαμόρφωσης ή ότι σπάει η συσχέτιση πρακτικής-αντικειμένου και υπάρχει ένα άνοιγμα, ένα ενδεχόμενο που μπορεί να φέρει νέες συσχετίσεις. Παρ' όλο που ο Heidegger υποτιμούσε τη συνθήκη «presence-at-hand» ως υπονομευτική για μια ουσιαστική σχέση με τα αντικείμενα και κατηγορούσε την τεχνολογία ως προάγουσα αυτής της συνθήκης, θα δούμε παρακάτω πως ο Richard Sennett υποστηρίζει τον θετικό ρόλο μιας τέτοιας κατάστασης για την ενδεχομενικότητα που εισάγει.

Η δεύτερη πτυχή στην «tool analysis» που καταδεικνύει ο Harman είναι η σημασία του συστήματος.¹⁰⁴ Το αντικείμενο δεν στέκει μόνο του, αλλά αποκτά τη σημασία και δυναμική του σε συνδυασμό με το γύρω πλαίσιο του. Βρίσκεται υπό όρους με άλλα αντικείμενα τα οποία ανήκουν σε ευρύτερους εξοπλισμούς. Η συσχέτισή του και η ιδιότητά του να εμπεριέχεται σε ευρύτερο σύστημα αποτελούν τον τρόπο με τον οποίο υφίσταται. Δεδομένης της σημασίας που έχει δοθεί στο πλαίσιο στη μέχρι τώρα πορεία, αυτή η θέση κάθε άλλο παρά αναπάντεχη είναι. Εφόσον το αντικείμενο αποτελεί διαμορφωμένο και διαμορφωτικό στοιχείο των προδιαθέσεων στη πρακτική, η σημασία του συστήματος είναι φανερή. Αυτό το οποίο συγκρατώ ακόμα, είναι ο δυναμικός συσχετισμός και με

101. Ό.π. σελ.69

102. Graham Harman, "Technology, Objects and Things in Heidegger." *Cambridge Journal of Economics* 34, no. 1 (Oxford University Press, 2010): 17–25, σελ.18-19

103. Ό.π., σελ.20

104. Ό.π. σελ.19

άλλα αντικείμενα-εξοπλισμούς. Όπως είπαμε, κομμάτι του πλαισίου είναι και τα αντικείμενα, επομένως το κάθε αντικείμενο λειτουργεί συνδυαστικά με τα υπόλοιπα αντικείμενα με τα οποία έρχεται σε επαφή ή συνυπάρχει.

Για μια αντιστροφή

Όπως έγινε μικρή αναφορά παραπάνω, ο Richard Sennett στο έργο του «Ο τεχνίτης» διαπιστώνει, μέσα στο γενικότερο επιχείρημά του, τις δημιουργικές προεκτάσεις που μπορεί να πάρει η διαδικασία επιδιόρθωσης, όταν ένα αντικείμενο χαλάσει. Αυτό εμπίπτει στη συνθήκη του Heidegger περί «presence-at-hand», αλλά μας δίνει ενδιαφέρουσες προεκτάσεις σχετικά με τη δυναμική των αντικειμένων που αναζητώ. Στο συγκεκριμένο έργο, ο κοινωνιολόγος καταπιάνεται με την εργασία του τεχνίτη, ως μια γενικευμένη στάση και λογική απέναντι στη λύση προβλημάτων, η οποία ξεπερνάει την ειδικευμένη χειρωνακτική εργασία. Αποτελεί δημιουργική στάση απέναντι στην εργασία και το έργο. Το ιδιαίτερο και σημαντικό σε αυτήν είναι η ικανότητά της να εντοπίζει, να θέτει ερωτήματα και να ανοίγει νέους ορίζοντες.¹⁰⁵ Παρόλο που ο Sennett μιλάει για τρόπο σκέψης, δίνει ιδιαίτερο βάρος στη χειροπιαστή επεξεργασία και εργασία με υλικά και αντικείμενα, στις οποίες αποδίδει την καλλιέργεια αυτού του τρόπου σκέψης. Η όλη στάση προκύπτει από πρακτικές, στις οποίες αναγνωρίζει τις ιδιότητες της επανάληψης, του ρυθμού, της επιδίωξης μιας ποιότητας δουλειάς ως αυτοσκοπό, της εγρήγορσης μιας προσδοκίας.¹⁰⁶ Μέσα σε αυτή την ανάλυση του Sennett μπορούμε να αναγνωρίσουμε αντικείμενα να αναλαμβάνουν έναν δυναμικό ρόλο σε τέτοιου είδους πρακτικές, ως εργαλεία του τεχνίτη. Η εργασία του τεχνίτη καλλιεργεί μια δημιουργική σχέση με τα αντικείμενα και τα υλικά που ενισχύει συνθήκες που αντιστοιχούν στην αντιστροφή της πορείας. Αντί από την πρακτική να καταλήγουμε στο αντικείμενο, διακρίνω εδώ τρία παραδείγματα, στα οποία από τα αντικείμενα επιστρέφουμε στη πρακτική.

Το πρώτο παράδειγμα αφορά την ικανότητα κάποιων αντικειμένων να θέτουν τις βάσεις για την μεταπήδηση της χρήσης τους σε νέες πρακτικές, χωρίς τα ίδια να επηρεαστούν με κάποιον τρόπο. «Η επινόηση της ψημένης πλίνθου ήταν αδιαχώριστη από την επινόηση του φούρνου, του καμινιού. Ορισμένα στοιχεία υποδεικνύουν ότι οι ίδιοι περίφραχτοι χώροι χρησιμοποιούνταν αρχικά για μαγείρεμα και για όπτηση πλίνθων.»¹⁰⁷ Ο φούρνος εδώ αποτελεί αντικείμενο το οποίο επέφερε ισχυρή διαμόρφωση πρακτικών, ώστε να προκύψουν διαφοροποιήσεις. Ενώ ο φούρνος αντιστοιχεί αρχικά στην ανάγκη για ψήσιμο του φαγητού, οι ιδιότητες του ως αντικείμενο οδήγησαν στην ανάδειξη αυτής της μεθόδου και για το ψήσιμο των πλίνθων. Το ψήσιμο των πλίνθων δεν υπήρχε πρωτίτερα ως λογική προετοιμασίας των πλίνθων, ακολουθούσαν διαφορετική μέθοδος. Η ύπαρξη του φούρνου είναι που πυροδότησε την εμφάνιση της νέας πρακτικής. Σε αυτή τη διαφοροποίηση (από τη πρακτική του ψησίματος φαγητού σε αυτή του ψησίματος των πλίνθων), το αντικείμενο παρέμεινε το ίδιο και άλλαξε η

105. Sennett, *Ο Τεχνίτης*, σελ.272

106. Ό.π. σελ.148, 175, 177, 181

107. Ό.π. σελ.134

πρακτική και τα συστατικά της. Αυτή την ιδιότητα ο Sennett την ονομάζει «αλλαγή επικράτειας» και σημαίνει πως μια αρχή ή ένα εργαλείο που εφαρμοζόταν σε μια πρακτική μπορεί να χρησιμοποιηθεί σε μια διαφορετική.¹⁰⁸ Αυτός ο δυναμικός ρόλος του αντικειμένου πυροδοτείται από τη πρακτική που το ενεργοποιεί ως διαμορφωτικό παράγοντα.

Στο δεύτερο παράδειγμα, ο Sennett καταδεικνύει τη σημασία μιας κυρίαρχης μορφής. «Με το σταυροκατσάβιδο, εργαλείο για όλες τις επιδιώξεις, εύκολα μπορούμε να συναγάγουμε τη κίνηση. Η περιστροφή του καρπού σφίγγει ή χαλαρώνει τη βίδα. Το πλακέ κατσαβίδι μπορεί να χρησιμοποιηθεί και σαν σκάρπελο, σουβλί ή κοπίδι, αλλά η μορφή του εργαλείου μας δυσκολεύει να καταλάβουμε ποιες κινήσεις του καρπού χρειάζονται για να κάνουμε αυτές τις ενέργειες.»¹⁰⁹ Το σταυροκατσάβιδο καθοδηγεί ως προς τη χρήση του λόγω της εξειδικευμένης μορφής του, ενώ το πλακέ κατσαβίδι αφήνει πολύ μεγαλύτερο ενδεχόμενο για τη κατεύθυνση της χρήσης του με την πιο γενική μορφή του. Και στις δυο περιπτώσεις η μορφή του αντικειμένου φανερώνεται ως ικανή να γίνει καθοριστική και διαμορφωτική για τη πρακτική. Από τη μια, μπορεί να υποδείξει ακριβείς κινήσεις χρήσεως που κατά συνέπεια έχουν διαμορφωτικό αντίκτυπο στην πρακτική. Από την άλλη, με μια μορφή ανοιχτή στο ενδεχόμενο μπορεί να ευνοήσει δημιουργικές μετεξελίξεις πρακτικών, διαφοροποιήσεις και επινοήσεις.

Το τελευταίο παράδειγμα που ξεχωρίζω αφορά τη συνθήκη επιδιόρθωσης που ήδη έχουμε θίξει στον ορισμό του αντικειμένου οργάνου κατά Heidegger. «Η δυναμική επιδιόρθωση μπορεί πιθανόν να προσκαλεί καινούρια εργαλεία για να δουλέψουν με τα αντικείμενα.»¹¹⁰ Η δυναμική επιδιόρθωση του Sennett, σε αντίθεση με την στατική, που επαναφέρει πίσω την ίδια κατάσταση λειτουργίας, επιφέρει μια συνειδητότητα πάνω στο αντικείμενο και τη χρήση του που ευνοεί τις δημιουργικές μετεξελίξεις και διαφοροποιήσεις. Σε αυτή τη κατάσταση του «μερεμετιού», οι ιδιότητες, οι υλικότητες και τα στοιχεία των αντικειμένων αποτελούν αφορμές επαυξημένης παρατήρησης για να ανακλύσουν, μετά τη δυναμική επιδιόρθωση, παραλλαγμένες πρακτικές. Η ενεργοποίηση αυτής της δυναμικότητας προκύπτει μέσα από πρακτικές επιδιόρθωσης και όχι χρήσης τους. Σε αυτό το πρώτο στάδιο, διαφοροποιούνται οι ιδιότητες ή/και η μορφή του αντικειμένου. Στο επόμενο στάδιο της επαναφοράς στη λειτουργία, το παραλλαγμένο αντικείμενο αποτελεί αφορμή και καθοδηγεί σε νέες χρήσεις που επηρεάζουν τις πρακτικές.

Συνολικά, στα παραδείγματα του Sennett το υλικό αντικείμενο με τον έναν ή τον άλλον τρόπο δίνει αφορμή και επιτρέπει την ανάδυση ή μετάλλαξη μιας πρακτικής. Βλέπουμε την αλληλεπίδραση πρακτικών κατοίκησης και πρακτικών κατασκευής μέσω του αντικειμένου. Ή ακόμα, το αντικείμενο ως εργαλείο καθοδηγεί για τη χρήση του με τη κυρίαρχη μορφή του. Η πρακτική εμφανίζεται ως μη αυτόνομη, στηρίζεται στο υπάρχον υλικό απόθεμα και συσχετίζεται με αυτό. Δεν παύουμε και εδώ να ακολουθούμε μια θεωρία ανθρωποκεντρική, η οποία μέσω του ατόμου και των πρακτικών του στηρίζεται και αναπτύσσεται. Η αντιστροφή της πορείας που αναζητώ, από τον υλικό κόσμο στο άτομο, εδώ επιτυγχάνεται

108. Ό.π. σελ.131

109. Ό.π. σελ.197

110. Ό.π. σελ.199

με μια λογική ανατροφοδότησης και αναστοχασμού. Μια εσωτερική διεργασία που προϋποθέτει την πρώτη πορεία από την πρακτική στο αντικείμενο για να τη θέσει υπό αμφισβήτηση και να την ανατρέψει, παραλλάξει, βελτιώσει με την αντιστροφή της πορείας και τον δυναμικό ρόλο του αντικειμένου. Ο Sennet εντοπίζει αυτά τα δημιουργικά άλματα στις πρακτικές που διέπονται από τις αρετές της εργασίας του τεχνίτη. Παρ' όλο που υποστηρίζει πως το εύρος των πράξεων που μπορούν να χαρακτηριστούν ως εργασίες του τεχνίτη ανοίγει και πέρα από τις τυπικές που μας προϊδεάζει η λέξη, δεν παύει να αποτελεί έναν περιορισμό στο γενικότερο πλαίσιο της κατοίκησης, το οποίο ερευνώ. Τα χαρακτηριστικά τους που αναφέραμε παραπάνω¹¹¹ συνάδουν με τον τρόπο που έχει οριστεί στην παρούσα έρευνα η πρακτική, αλλά μοιάζουν πιο εξειδικευμένοι και περιοριστικοί σε σχέση με το μεγαλύτερο εύρος που μπορεί να χαρακτηρίσει τη πρακτική στην κατοίκηση.

Το σχήμα της υπόρρητης γνώσης

Ως προς το ζήτημα της αντιστροφής, με επιδίωξη μελέτης του υλικού αποθέματος σε σχέση με τη πρακτική, αναζητώ ένα σώμα θεωρίας που να μπορεί να καλύψει όλο το εύρος της κατοίκησης, να μπορεί να συμπεριλάβει όλες της τις πρακτικές. Όπως έχουμε θέσει, σκοπός της έρευνας είναι η μελέτη της γνώσης του κατοικείν ως προς τις χωρικοποιητικές της ιδιότητες. Το υλικό απόθεμα, ως διαμορφωμένο και διαμορφωτικό, αποτελεί συστατικό στοιχείο αυτής της γνώσης, όπως αποτελεί συστατικό στοιχείο της πρακτικής. Αυτό θα μπορούσε να σημαίνει τη γνώση χειρισμού των διαφόρων αντικειμένων της καθημερινότητας, η οποία λόγω της συνήθειας και επανάληψης εσωτερικεύεται και είναι ασυνείδητη, λειτουργεί ασυναίσθητα. Ακόμα δηλαδή και όταν πρωτομαθαίνουμε να χειριζόμαστε ένα νέο αντικείμενο, που σε αυτή τη φάση έχουμε αυξημένη συνείδηση στο αντικείμενο ως κάτι άγνωστο, στο πλαίσιο της κατοίκησης, η καθημερινή χρήση και παρουσία που συνήθως συνεπάγεται μετά από λίγο καιρό το μεταθέτει στο ασυνείδητο επίπεδο. Και επιπλέον, η διαδικασία εκμάθησης αφορά μια πρακτική μετάδοση γνώσης. Δεν θα μπορούσαμε να μάθουμε ποδήλατο εάν δεν κάνουμε ποδήλατο. Η δια της πρακτικής αντίληψη και μετάδοση γνώσης, αυτή η γνώση που δεν μπορεί εύκολα ή ποτέ να ειπωθεί, να μεταδοθεί με λόγια, εντοπίζεται ήδη στα λεγόμενα του Sennett σχετικά με τη φιγούρα του τεχνίτη¹¹², αλλά και στη θεωρία του Bourdieu για τις ενσώματες προδιαθέσεις και την ανατροφοδότηση του habitus, την οποία έθιξα στο προηγούμενο κεφάλαιο. Αυτός ωστόσο που έστησε μια θεωρία εστιασμένη στην ανάλυση και τις δυνατότητες της υπόρρητης γνώσης («tacit knowledge» όπως την ονομάζει και την διαδικασία «tacit knowing») είναι ο Michael Polanyi. Ο Polanyi αποτελεί μια πολυμαθή φιγούρα με παρουσία θεωριών στην επιστήμη (φυσική χημεία), τα οικονομικά και τη φιλοσοφία. Σημαντική του επινόηση αποτελεί αρχικά η θεωρία της προσωπικής γνώσης («personal knowledge»), η οποία σχετίζεται με το σώμα και το προσωπικό πλαίσιο του. Σε αυτή βρίσκεται τη μίξη του

111. Οι εργασίες του τεχνίτη αποτελούν πρακτικές, στις οποίες αναγνωρίζονται οι ιδιότητες της επανάληψης, του ρυθμού, της επιδίωξης μιας ποιότητας δουλειάς ως αυτοσκοπό, της εγγήγορης μιας προσδοκίας.

112. Ο Sennett αναλύει εκτενώς στο «Ο Τεχνίτης» τους τρόπους με τους οποίους αυτή η πρακτική γνώση μπορεί να μεταδοθεί. Έχουμε ήδη αναφέρει την δημιουργικότητα που διέπει την εργασία του τεχνίτη. Μέσα από τη δουλειά του παράγεται αυτή η άδηλη γνώση, μια γνώση των χεριών, πρακτική, άμεσα συσχετιζόμενη με το σύστημα ενεργειών, τα υλικά και αντικείμενα.

υποκειμενικού με το αντικειμενικό ως ατομικές προσωπικές γνώσεις που αντιστοιχούν σε συλλογικά πρότυπα.¹¹³ Μια τέτοια προσέγγιση συνάδει με τη κατεύθυνση που μέχρι τώρα έχουμε ακολουθήσει. Το σημαντικό εδώ είναι η εμβάθυνση του Polanyi στον ορισμό της ανθρώπινης γνώσης και τον τρόπο λειτουργίας της. Πάνω στη πρωταρχική του θέση ότι «μπορούμε να ξέρουμε περισσότερα από όσα μπορούμε να πούμε» προχώρησε στην ανάπτυξη της ιδέας του περί της υπόρρητης διάστασης της γνώσης για να επαναπροσεγγίσει την ανθρώπινη γνώση και τον τρόπο που λειτουργεί.¹¹⁴ Ο Polanyi δημιούργησε ένα θεωρητικό σχήμα στο έργο του «The Tacit Dimension», στο οποίο αν χρησιμοποιήσω τα δεδομένα που έχω, μπορεί να μου δώσει κάποια βασικά αποτελέσματα πάνω στο αρχικό ερώτημά μου σχετικά με το αντικείμενο.

Συγκεκριμένα, ο Polanyi εστιάζει στην υπόρρητη διάσταση της γνώσης ως έναν θεμελιώδη τρόπο λειτουργίας της ανθρώπινης αντίληψης που εξηγεί τα νοητικά άλματα για την πρόσληψη και κατανόηση κάποιου εξωτερικού από εμάς στοιχείου, τη παραγωγή γνώσης και τη μετάδοση αυτής της γνώσης. Το μοτίβο που ακολουθεί αφορά τον ασυνείδητο, υπόρρητο νοητικό συσχετισμό επιμέρους στοιχείων, τον οποίο κάνουμε ως αντιληπτική διαδικασία για την πρόσληψη της νοηματικής τους ενότητας ως ξεχωριστής εξωτερικής οντότητας. Σε αυτή τη διαδικασία συσχετισμού και απόβλεψης αναγνωρίζει την υπόρρητη διάσταση. Βασική του ιδέα είναι ότι από κάποιο σημείο (ή σημεία), το οποίο εσωτερικεύεται με μια διαδικασία εγκατοίκησης («indwelling»)¹¹⁵ σωματικής, στοχεύουμε σε ένα άλλο σημείο που παραμένει εξωτερικό και μακρινό, αλλά θέλουμε να το κατανοήσουμε και αποτελεί εντέλει το αντιληπτικό αποτέλεσμα που αντανακλά πίσω στο εσωτερικευμένο σημείο. Αυτό το δεύτερο εξωτερικό σημείο καταλήγει να αποτελεί την αντιληπτική ενότητα που προκύπτει από την εγκατοίκηση των στοιχείων του πρώτου σημείου σε σχέση με την πρόθεση απόβλεψης στο δεύτερο σημείο. Και ακόμα, παράλληλα έχουμε επίγνωση των εσωτερικευμένων στοιχείων του πρώτου σημείου μέσω του δεύτερου εξωτερικού σημείου.¹¹⁶ Στη συνθήκη εγκατοίκησης το σώμα αναγνωρίζεται ως το μέσο, το όργανο για να επιτευχθεί αυτή η εσωτερική εσωτερική. Τα στοιχεία από τα οποία αποβλέπουμε προσαρτώνται σωματικά, το σώμα επεκτείνεται για να τα ενσωματώσει ώστε «να κατοικήσουμε μέσα τους», νοητικά ή/και πρακτικά.¹¹⁷ Εσωτερικευμένα με αυτόν τον τρόπο, αυτά τα στοιχεία προορίζονται να λειτουργήσουν ως αποβλεπτικά για μια εξωτερική αντιληπτική ενότητα. Ως εσωτερικευμένα, δεν έχουμε την επίγνωσή τους ως αυτόνομα στοιχεία ούτε μπορούμε να τα προσδιορίσουμε ως τέτοια, αλλά ως εσωτερικά συστατικά της διεργασίας απόβλεψης σε ένα εξωτερικό αντιληπτικό αποτέλεσμα. Παράδειγμα αποτελεί ο συνδυασμός των κινήσεων και των μυϊκών πράξεων για την επιτέλεση μιας επιδεξιότητας, όπως το παίξιμο του πιάνου, στην οποία στοχεύουν όλες οι επιμέρους κινήσεις. Τα εσωτερικευμένα στοιχεία (εδώ οι εκμαθημένες και εξασκημένες κινήσεις) παραμένουν υπόρρητα, δεν μπορούν να εκφραστούν, η σημασία τους έγκειται στην εσωτερικεύσή τους.¹¹⁸

Είναι φανερό πως στην ουσία της αντιληπτικής διαδικασίας του tacit knowing βρίσκεται η προδιάθεση να είμαστε σε κάτι μέσα για να

113. <https://tacit-knowledge-architecture.com/object/what-is-tacit-knowledge-2/> (πρόσβαση 10/10/2024)

114. Michael Polanyi, *The Tacit Dimension* (New York: Anchor Books, 1967), σελ.4

115. Ό.π., σελ.16

116. Ό.π. σελ.9-10

117. Ό.π. σελ.15-16 και σελ.18 συγκεκριμένα ο Polanyi υποστηρίζει: «It brings home to us that it is not by looking at things, but by dwelling in them, that we understand their joint meaning.»

118. Iwo Zmyslony, "Various Ideas of Tacit Knowledge – Is There a Basic One?" στο *Knowing and Being : Perspectives on the Philosophy of Michael Polanyi*, επιμ. Tihamer Margitay, σελ.30-49 (Newcastle: Cambridge Scholars Publishing, 2010), σελ.39

πάμε από αυτό σε κάτι άλλο έξω. Μια αντιμετάθεση του νοήματος από εμάς σε έξω από εμάς.¹¹⁹ Μια εσωτερικήυση για μια εξωτερικήυση και ένα μοτίβο που λειτουργεί ως δίπολο, σε δύο μέρη. Η δομή της υπόρρητης γνώσης αποτελείται από αυτά τα δύο εξ αποστάσεως σημεία, στα οποία ο Polanyi αναγνωρίζει τους δυο όρους του «tacit knowing». Τους ονομάζει «proximal» και «distal» ακριβώς γιατί το ζήτημα της απόστασης, και συγκεκριμένα της προσωπικής απόστασης, της απόστασης από το άτομο, είναι το βασικότερο στοιχείο της λειτουργίας τους. «Proximal» είναι τα στοιχεία τα οποία εσωτερικεύονται και «distal» είναι η αντιληπτική ενότητα στην οποία αποβλέπουν και στοχεύουν. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα που χρησιμοποιεί ο Polanyi είναι η αντίληψη που έχουμε μιας φυσιογνωμίας.¹²⁰ Από τη πρόσληψη των επιμέρους χαρακτηριστικών ενός προσώπου, τα οποία αποτελούν τον «proximal» όρο, αντιλαμβανόμαστε τη φυσιογνωμία συνολικά, η οποία αποτελεί τον «distal» όρο. Εάν απομονωθούν ξεχωριστά τα στοιχεία και μελετηθούν, η αντίληψη της φυσιογνωμίας χάνεται. Από την άλλη, στην αντιλαμβανόμενη φυσιογνωμία, τα επιμέρους χαρακτηριστικά δεν είναι εμφανή και αντιληπτά ως τέτοια. Είναι αντιληπτά μόνο ως σύνολο που στοχεύει και επιφέρει τη φυσιογνωμία. Η ενότητά τους επιφέρεται με την εσωτερικήυση τους για τη νοητική τους συσχέτιση.

Το σχήμα αυτό των δύο όρων της υπόρρητης γνώσης, και κυρίως η ανάλυση της σχέσης των δύο όρων που διαμορφώνει ο Polanyi αναδεικνύεται ως πιθανά πρόσφορο έδαφος για την ανάπτυξη των σκέψεών μου σε σχέση με τις πρακτικές κατοίκησης και τα αντικείμενα. Έχοντας υποστηρίξει πως ο κάτοικος κατέχει την ειλικρίνεια υπό τη μορφή μιας προσωπικής γνώσης του κατοικείν, αυτή η γνώση μπορεί να αντιστοιχηθεί στην υπόρρητη γνώση που περιγράφεται παραπάνω. Ήδη από τη γενικότερη ιδέα του Polanyi για την «personal knowledge», παρατηρήθηκε η συσχέτισή της με τη θεώρηση που μέχρι στιγμής έχει ακολουθηθεί αναφορικά με τη θέση του προσωπικού και υποκειμενικού στο αντικειμενικό πλαίσιο.¹²¹ Τώρα τη διαδικασία του «tacit knowing» και της εγκατοίκησης που συνεπάγεται μπορούμε να την αντικρύσουμε ως εμπλουτιστική για τη συνθήκη της εμπειρίας σε σχέση με την πρακτική, στο πλαίσιο της κατοίκησης. Σκιαγραφεί το περιεχόμενο της εμπειρίας ως διαδικασία, τί συμβαίνει όταν υποστηρίζουμε πως στην πραγματοποίηση της πρακτικής ο κάτοικος δια του σώματος έρχεται σε αλληλεπίδραση με το πλαίσιο (κοινωνικοπολιτικό, πολιτισμικό, υλικό απόθεμα) και με το συμβάν, με τις τρέχουσες καταστάσεις που περιλαμβάνουν και την τυχαιότητα του συμβάντος.¹²² Το σημαντικό εδώ είναι να αντιληφθούμε ότι στο διμερές σχήμα του Polanyi υπάρχει και μια αθέατη τρίτη συνιστώσα, ένας τρίτος όρος που δίνει σημασία και κατεύθυνση στον συσχετισμό των δύο, του «proximal» με τον «distal». Από τα δικά του λεγόμενα, η όλη αντιληπτική διαδικασία του tacit knowing γίνεται στο πλαίσιο της αναζήτησης γνώσης. Αυτή τη διάθεση και σκοπό για γνώση μπορούμε να αντιστοιχήσουμε στον τρίτο όρο. Με ενδιαφέρει ωστόσο η περεταίρω ερμηνεία που προτείνει η Drusilla Scott στην ανάλυσή της πάνω στο έργο του Polanyi. Συγκεκριμένα, η Scott κάνει την ιδιαίτερη παρατήρηση ότι η διάθεση για γνώση υποκινείται από τη συνθήκη της

119. Polanyi, *The Tacit Dimension*, σελ.14

120. Ό.π. σελ.10

121. Βλέπε στο 1ο κεφάλαιο την ανάλυση της πρακτικής κατά Bourdieu.

122. Για την ανάλυση του σχήματος ανατροφοδότησης στο οποίο συμμετέχει η εμπειρία κατά τη πρακτική βλέπε 1ο κεφάλαιο.

φροντίδας, «caring».¹²³ Η όλη διαδικασία εσωτερίκευσης για στόχευση σε κάτι εξωτερικό δεν θα μπορούσε να λειτουργήσει εάν δεν νοιαζόμασταν για αυτό στο οποίο στοχεύουμε. Εάν δεν μας αφορούσε προσωπικά και δεν είχε σημασία για εμάς δεν θα υπήρχε κίνητρο για την εσωτερίκευση, και μάλιστα με τον ασυνείδητο τρόπο που έχει θεωρηθεί. Ενώ αυτή η παρατήρηση δεν αναλύεται περαιτέρω, ούτε και η έννοια της φροντίδας, μου χρησιμεύει ως διαφωτιστική για τη μετάβαση στο πλαίσιο της κατοίκησης. Με την διάσταση του «caring», η ασυνείδητη διαδικασία για την παραγωγή της υπόρρητης γνώσης αποκτά μια προσωπική αξία φροντίδας που επανέρχεται πίσω στον εαυτό της. Κατοικώντας, αυτή η διάσταση φροντίδας μπορούμε να πούμε ότι διέπει την αλληλεπίδραση των πρακτικών του κατοίκου με το υλικό του απόθεμα. Μεταξύ τους συντηρείται μια αλληλεπίδραση φροντίδας που οδηγεί στη καθημερινή γνώση.

Με βάση τις παραπάνω σκέψεις, επιχειρείται η χρήση του σχήματος του Polanyi στο πλαίσιο της κατοίκησης. Ήδη από την εργασία του τεχνίτη στον Sennett είδαμε το αντικείμενο να αποτελεί τον στόχο της προσοχής του κατά τις κινήσεις του.¹²⁴ Εάν τώρα θέσουμε στη θέση του «proximal term» την πρακτική και στη θέση του «distal term» το αντικείμενο, ακολουθούμε κοινή πορεία με τη κατεύθυνση εργασίας του τεχνίτη, αλλά ακολουθούμε και ένα σχήμα που ξεπερνάει το συγκεκριμένο πλαίσιο και μπορούμε να το δοκιμάσουμε σε όλο το εύρος της κατοίκησης. Ως «proximal», η πρακτική είναι ο κοντινός όρος που εσωτερικεύεται, που έχει άμεση συσχέτιση με το σώμα. Από την άλλη, το αντικείμενο ως «distal» είναι αυτό στο οποίο στοχεύουμε και εστιάζουμε και θέλουμε να αντιληφθούμε. Ο τρίτος όρος που διέπει την διαδικασία είναι η συσχέτισή τους με την ιδιότητα της φροντίδας του καθημερινού προσωπικού. Κρατώντας αυτή την αντιστοιχία, αναλύω και μελετώ τις τέσσερις διαστάσεις που ο Polanyi έχει αναγνωρίσει στο «tacit knowing», ώστε να εξάγω χαρακτηριστικά για το αντικείμενο και τρόπους με τους οποίους επηρεάζει τη πρακτική. Σε αυτή την ανάλυση, τον όρο «proximal» ονομάζω πρώτο όρο και τον όρο «distal» δεύτερο όρο.

Λειτουργική διάσταση

Πρώτη εισαγωγική διάσταση του «tacit knowing» αποτελεί η λειτουργική. «Such is the functional relation between the two terms of tacit knowing: we know the first term only by relying on our awareness of it for attending to the second.»¹²⁵ Εδώ τίθεται η βάση της σχέσης μεταξύ των δύο όρων. Ο δεύτερος είναι απαραίτητος για να γνωρίζουμε τον πρώτο και ο πρώτος εστιάζει στο δεύτερο. Η λειτουργία του πρώτου είναι να επικεντρώνει την επίγνωσή μας στον δεύτερο όρο. Με αυτή τη λογική, ο πρώτος όρος επιβεβαιώνει την ασυνείδητη παρουσία του, η οποία γίνεται αντιληπτή και συνειδητή μόνο μέσω και υπό τους όρους του δεύτερου όρου. Από την άλλη, ο δεύτερος θέτει δυνατή την πρόσληψη του πρώτου όρου, άρα και την επιβεβαίωση της ύπαρξής του, αλλά μέσω της δικής του επίγνωσης. Αυτή η συσχέτιση αναδεικνύει την απαραίτητη

123. Lady Drusilla Scott, *Everyman Revived: The Common Sense of Michael Polanyi*, 1985 (Cambridge: Wm. B. Eerdmans Publishing Co., 1995), σελ.51
«Since tacit knowing depends on where your attention is focused, it won't work without caring.»

124. Sennett, *Ο Τεχνίτης*, σελ.156

125. Polanyi, *The Tacit Dimension*, σελ.10

παρουσία και των δύο όρων, καθώς ο λόγος για και με τον οποίο υφίστανται είναι ακριβώς αυτή η συσχέτισή τους. Και η συσχέτισή τους αφορά και περιγράφει τη διαδικασία της νόησης.¹²⁶

Συμπληρώνοντας στα κενά των όρων τη πρακτική και το αντικείμενο, η πρακτική αναγνωρίζεται μόνο μέσω της εμπλοκής της με κάποια αντικείμενα ή μόνο μέσω της χρήσης των αντικειμένων. Στη πρακτική αυτή, η προσοχή του ατόμου κατευθύνεται και εστιάζει στα αντικείμενα και μόνο μέσω αυτών γίνεται αντιληπτή η πρακτική και υφίσταται. Μιλάμε για συνθήκες στις οποίες η χρήση ή η παρουσία του αντικειμένου καθιστά αντιληπτή και αναγνωρίσιμη τη πρακτική, μέσω της επικέντρωσης σε αυτό. Στη προκειμένη περίπτωση, το αντικείμενο αποκόπτεται και ξεπερνάει τη πρακτική όχι σε επίπεδο σειράς - ποιο προκύπτει από ποιο - αλλά στην αναγκαιότητα της παρουσίας του που λειτουργεί ως αναγνωριστικό της πρακτικής. Αυτή η παρουσία όμως δεν είναι στατική ή παθητική. Αποτελεί το στόχο, το επίκεντρο της προσοχής της πρακτικής. Η διαδικασία επικέντρωσης σε αυτό είναι που καθιστά αναγνωρίσιμη την πρακτική. Υπό αυτόν τον τρόπο σκέψης, το αντικείμενο εμφανίζεται ως ο στόχος και το αναγνωριστικό. Παράδειγμα ενός αντικειμένου με τέτοια τυπική διαμορφωτική κατεύθυνση αποτελεί το μαχαίρι. Αντικείμενο το οποίο κατά τη χρήση του είναι το κέντρο της προσοχής (δεδομένου του χειρισμού του που καθιστά απαραίτητη τη προσοχή), είναι απαραίτητο για να υπάρξει η πρακτική που το περιλαμβάνει και παράλληλα την καθιστά αναγνωρίσιμη. Η πρακτική γίνεται αντιληπτή υπό τους όρους της επικέντρωσης στο μαχαίρι.

Φαινομενική διάσταση

Δεύτερη διάσταση που αναγνωρίζει ο Polanyi για την υπόρρητη γνώση αποτελεί η φαινομενική διάσταση. «We may say, in general, that we are aware of the proximal term of an act of tacit knowing in the appearance of its distal term; we are aware of that from which we are attending to another thing, in the appearance of that thing.»¹²⁷ Σε αυτή την ανάλυση, η συνείδηση και επίγνωση του πρώτου όρου καθίσταται δυνατή μόνο μέσω της παρουσίας και εμφάνισης του δεύτερου όρου που προσεγγίζει. Αυτό σημαίνει ότι ο δεύτερος όρος θέτει το πλαίσιο, το συγκείμενο για την αντίληψη του πρώτου.¹²⁸ Και δεν είναι ότι απλά το θέτει, αλλά ότι συνιστά ο ίδιος το συγκείμενο. Ο δεύτερος όρος αποτελεί το συγκείμενο για την επίγνωση του πρώτου. Συγκεκριμένα, η λέξη που χρησιμοποιεί ο Polanyi σχετικά με τη κατεύθυνση του συγκείμενου είναι «appearance», που μεταφράζεται ως η παρουσία, αλλά και ως εμφάνιση. Την εμφάνιση μπορούμε να την προσεγγίσουμε ως μια εξωτερική διάσταση, φαινομενική, αντιληπτή από τις αισθήσεις. Ο τρόπος που εμφανίζεται κάτι έχει να κάνει με τα χαρακτηριστικά του, κυρίως τα εξωτερικά, τα οποία είναι τα πρώτα που προσλαμβάνονται και καθορίζουν την εμφάνιση. Ως εμφάνιση μπορούμε να θεωρήσουμε και ότι η μορφή ταιριάζει στο σχήμα, ως η εξωτερική διάσταση. Μέσα στη μορφή του δεύτερου όρου βρίσκονται τα στοιχεία (το συγκείμενο) που

126. Zmyslony, "Various Ideas of Tacit Knowledge – Is There a Basic One?" στο *Knowing and Being : Perspectives on the Philosophy of Michael Polanyi*, σελ.38

127. Polanyi, *The Tacit Dimension*, σελ.11

128. Zmyslony, "Various Ideas of Tacit Knowledge – Is There a Basic One?" στο *Knowing and Being : Perspectives on the Philosophy of Michael Polanyi*, σελ.39

δίνουν επίγνωση του πρώτου.

Αντίστοιχα, έχουμε επίγνωση και συνείδηση της πρακτικής μέσω της εμφάνισης, μορφής των αντικειμένων με τα οποία σχετίζεται. Η πρακτική στοχεύει, αποβλέπει ή μεταχειρίζεται κάποια αντικείμενα και αυτά μέσω της μορφής τους καθορίζουν το πώς αντιλαμβανόμαστε τη πρακτική. Ο τρόπος αντίληψης για την πρακτική έχει να κάνει με το πώς ξέρουμε μια πρακτική, άρα τί πρέπει να κάνουμε σε αυτή, για την επιτέλεση και επίτευξή της. Η μορφή καθοδηγεί. Εδώ έχουμε μια μορφολογική προσέγγιση, που θέτει τη μορφή του αντικειμένου ένα βήμα μπροστά από τη διαμόρφωση μιας πρακτικής. Της δίνει τον ρόλο του οδηγού. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το τιρμπουσόν, αντικείμενο με μορφή εξειδικευμένη για τη χρήση του σε βαθμό που το χέρι αναγκάζεται να ακολουθήσει το αντικείμενο. Ακόμα, από τα παραδείγματα του Sennett που αναφέρθηκαν παραπάνω, το σταυροκατσάβιδο έχει ακριβώς αυτή τη λογική και είχε τονιστεί αυτή η δυναμικότητα. Σε αυτές τις περιπτώσεις η μορφή προβάλλει ως κυρίαρχη και δυνατή να καθοδηγήσει με τρόπο ασυνείδητο, εφόσον προσφέρει το απαραίτητο συγκείμενο για την πρακτική.

Σημσιολογική διάσταση

Η τρίτη διάσταση του «tacit knowing» είναι η σημσιολογική διάσταση. «We are attending to the meaning of its impact on our hands in terms of its effect on the things to which we are applying it.»¹²⁹ Ο πρώτος όρος αποκτά νόημα μέσω του δεύτερου, που θέτει αυτό το νόημα. Θέτει το νόημα μέσω της επίδρασης ή του αποτελέσματος που έχει ο πρώτος όρος πάνω στον δεύτερο. Υπό αυτή την έννοια, το αποτέλεσμα της στόχευσης, της απόβλεψης του πρώτου προς τον δεύτερο όρο είναι νοηματοδοτικό, όταν η στόχευση έχει και κάποια επίδραση πάνω στον δεύτερο, αφήνει τα σημάδια της στον δεύτερο. Ο δεύτερος όρος επειδή φέρει αυτά τα σημάδια της επίδρασης, δίνει το νόημα μέσω αυτών. Με αυτή τη λογική, στον πρώτο όρο, τα στοιχεία του που εσωτερικεύονται δεν έχουν κανένα νόημα και ούτε έχουμε την ελπίδα να τα ερμηνεύσουμε, παρά μόνο ιδωμένα μέσω της εξωτερίκευσης αυτών των στοιχείων στον δεύτερο όρο. Ο δεύτερος όρος προβάλλει ως ένας ανοιχτός αποδέκτης ερεθισμάτων, δυνάμεων και επιδράσεων που δίνει νόημα στα αποτυπώματά τους επάνω του.

Προσεγγίζουμε εδώ τη σημασία της πρακτικής για τον κάτοικο υπό τους όρους του αποτελέσματος της πάνω στα αντικείμενα. Σε αυτή τη περίπτωση, τα αντικείμενα είναι φορείς μεταβαλλόμενων νοημάτων, εφόσον είναι ενεργοί και ανοιχτοί αποδέκτες των πρακτικών και οι μεταβολές και επιδράσεις πάνω τους επηρεάζουν και διαμορφώνουν τη σημασία των πρακτικών. Τα αντικείμενα φανερώνονται ως εύπλαστα και ευμετάβλητα, εφόσον επιτρέπουν την απόθεση αποτυπωμάτων της πρακτικής πάνω τους. Η δυναμικότητά τους και η διαμορφωτική τους κατεύθυνση εδώ έγκειται στη νοηματοδότηση αυτών των αποτυπωμάτων με τρόπο που επιστρέφει πίσω στην πρακτική. Το αντικείμενο λειτουργεί

129. Polanyi, *The Tacit Dimension*, σελ.13

συνδέοντας, αναγνωρίζοντας και ερμηνεύοντας υπό τους όρους του τα σημάδια-αποτυπώματα που δίνουν σημασία στην πρακτική. Εδώ εντάσσεται πολύ έντονα το στοιχείο του χρόνου, αλλά και του προσωπικού στοιχείου της ανάμνησης, της αφήγησης. Η διαδικασία προϋποθέτει την εφαρμογή της πρακτικής επί του αντικειμένου και πυροδοτείται από τη συνθήκη ανατροφοδότησης και αναστοχασμού. Η προσωπική χρήση, το σημάδεμα, η επαναλαμβανόμενη χρήση στο πέρασμα του χρόνου, η επέμβαση επί του αντικειμένου σε ένα συγκεκριμένο συμβάν, όλες αυτές οι περιπτώσεις αφήνουν αναγνωρίσιμα σημάδια και μπορούν να ενεργοποιήσουν το αντικείμενο με την διαμορφωτική κατεύθυνση της νοηματοδότησης που περιεγράφηκε. Το αντικείμενο προβάλλει ως ο νοηματοδοτικός αποδέκτης της πρακτικής. Υπό αυτό το πρίσμα μπορούμε να δούμε το πλεκτό, αντικείμενο το οποίο αποτελεί το αποτέλεσμα της πρακτικής του πλεξίματος. Η επίδραση των κινήσεων του πλεξίματος είναι εμφανή πάνω του, έχει αποτελέσματα επίδρασης τα οποία είναι αναγνώσιμα, ώστε το πλεκτό να δίνει το νόημα του πλεξίματος.

Οντολογική διάσταση

Τελευταία διάσταση του «tacit knowing» σύμφωνα με τον Polanyi αποτελεί η οντολογική διάσταση. «Since tacit knowing establishes a meaningful relation between two terms, we may identify it with the understanding of the comprehensive entity which these two terms jointly constitute. Thus, the proximal term represents the particulars of this entity, and we can say, accordingly, that we comprehend the entity by relying on our awareness of its particulars for attending to their joint meaning.»¹³⁰ Οι δύο όροι είναι μια συνολική ενότητα - οντότητα. Ως μια κοινή υπόσταση, ο πρώτος όρος αποτελεί τα επιμέρους στοιχεία της ενότητας, ενώ ο δεύτερος το κοινό τους νόημα όταν συνδυαστούν, στην εσωτερικότητά τους. Ο δεύτερος όρος περιέχει τα στοιχεία του πρώτου όρου, είναι αυτή ακριβώς η ιδιότητά του που το καθιστά διαμορφωτικό εδώ. Δηλαδή ότι επιτρέπει τα στοιχεία του πρώτου να περιέχονται σε αυτόν, ώστε η εσωτερικότητα και ένωσή τους να βρει μια οριοθέτηση σε ενότητα. Σε αυτή την ενότητα του περιεχομένου και του περιέχων, το περιέχων (ο δεύτερος όρος) προσφέρει τη σημασία της ενότητάς τους, το αντιληπτικό αποτέλεσμα. Ο σκοπός του συνδυασμού των στοιχείων είναι η κατανόηση της συνολικής ενότητας.

Με αυτή τη λογική, το αντικείμενο προβάλλει ως το επιτρέπων και το νόημα ενός συνδυασμού, μιας ένωσης στοιχείων. Στον ρόλο των επιμέρους στοιχείων είναι η πρακτική και αυτό μπορεί να αναχθεί είτε στις επιμέρους κινήσεις μιας πρακτικής, είτε στα στάδια ή τα συστατικά της, είτε στην επανάληψή της στο πλαίσιο της κατοίκησης. Αυτά τα συστατικά στη συγκεκριμένη περίπτωση βρίσκουν την δυνατότητα ενορχήστρωσής τους για την επίτευξη της πρακτικής στο ρόλο του αντικειμένου. Πρακτική και αντικείμενο αποτελούν μια ενότητα αντιληπτική και το αντικείμενο προβάλλει ως η οριοθέτηση και το περίβλημα της ένωσης των στοιχείων της πρακτικής. Περιβάλλοντας και εγκολπώνοντας τα στοιχεία,

καθορίζει το νόημα της ένωσης των στοιχείων της πρακτικής «μέσα» του. Είναι η σημασία του συνδυασμού τους. Παράδειγμα αυτής της διάστασης αντικειμένων μπορεί να θεωρηθεί το ψυγείο. Λειτουργεί ως ενότητα με το περιεχόμενό του, αλλά και με τις κινήσεις ανοίγματος-κλεισίματος και διαρρυθμίσεων που φέρει η πρακτική και μόνο ως ενότητα αποκτά νόημα στη χρήση του. Παράλληλα, είναι αυτό που περιέχει και επιτρέπει την ένωση των επιμέρους στοιχείων.

Με βάση την ανάλυση των τεσσάρων διαστάσεων της υπόρρητης γνώσης, καταλήγω σε τέσσερις ερμηνευτικές κατηγορίες αντικειμένων αντίστοιχα. Το αντικείμενο ως επίκεντρο και αναγνωριστικό, το αντικείμενο ως μορφή οδηγός, το αντικείμενο ως νοηματοδοτικός αποδέκτης και το αντικείμενο ως σημασία συνδυασμού. Αυτές αποτελούν κατηγορίες κατεύθυνσης, προσανατολισμού της διαμόρφωσης που θέτει το αντικείμενο σε σχέση με τη πρακτική και λειτουργούν στο πλαίσιο της φροντίδας κατά την κατοίκηση. Αποτελούν περισσότερο συστηματοποίηση των διαφόρων εκφράσεων που μπορεί να πάρει ο δυναμικός ρόλος του αντικειμένου στην επιτέλεση της πρακτικής. Δεν αποτελούν αυτόνομα είδη αντικειμένων, εκτός πλαισίου χάνεται η ίδια η υπόστασή και το νόημά τους. Ακόμα, δεν είναι σταθερές κατευθύνσεις που αντιστοιχούν πάντα σε συγκεκριμένα αντικείμενα. Το σχήμα του Rolanji αφήνει ανοίγματα στο συμβάν και την τυχαιότητα καθώς και εξαρτάται και από τον πρώτο όρο (την πρακτική) η τροπή που θα πάρει ο ρόλος του αντικειμένου.

ΠΡΑΚΤΙΚΟ ΜΕΡΟΣ

Απομόνωση αντικειμένων, ανάλυση και αναπαράσταση

Σε αυτό το κεφάλαιο επιχειρήθηκε να φανερωθεί η διαμορφωτική λειτουργία του υπάρχοντος υλικού αποθέματος στην πρακτική που πραγματοποιείται. Τα αντικείμενα μπορούν να αποτελέσουν δυναμικές παρουσίες του πλαισίου, όταν βρεθούν σε συσχέτιση με πρακτικές που τα ενεργοποιούν. Προσπαθώντας να συνθέσουμε το χωρικό πλαίσιο-πλάσιμο των πρακτικών κατοίκησης, οι μορφές στα σκαριά δεν μπορούν να αντιπροσωπεύσουν το σύνολο της χωρικής συνθήκης που αποτελεί την κατοίκηση. Οι μορφές των αντικειμένων προβάλλουν επίσης ως κομμάτι της. Οι διαμορφωτικές κατευθύνσεις που ανέκυψαν έχουν αντίκτυπο στις πρακτικές, με αποτέλεσμα να μπορούμε να θεωρήσουμε ότι αποτελούν διαμορφωτικές κατευθύνσεις και για τις μορφές στα σκαριά. Οι διαμορφωτικές κατευθύνσεις επηρεάζουν το χωρικό πλάσιμο. Από την άλλη, επιδιώκοντας να αναγνωρίσουμε τον παραγόμενο χώρο από τις πρακτικές κατοίκησης, θα πρέπει να επικεντρωθούμε και στις χωρικές μορφές των δυναμικών αντικειμένων, ως αυτούσιο κομμάτι του χώρου των πρακτικών κατοίκησης. Και η διαμορφωτική κατεύθυνση του αντικειμένου, αλλά και η μορφή του κάθε αντικειμένου που λαμβάνει δυναμικό ρόλο αποτελεί χώρος της κατοίκησης.

Σε συνέχεια του πρακτικού μέρους του 1ου κεφαλαίου, επιστρέφω στις επιλεγμένες πρακτικές για να απομονώσω συγκεκριμένα αντικείμενα που τις απαρτίζουν. Έχοντας δουλέψει πάνω στις πρακτικές για τη φανέρωση των μορφών στα σκαριά, εδώ επιλέγω να εφαρμόσω τα θεωρητικά συμπεράσματα που εξάχθηκαν στα αντικείμενα του ντοκιμαντέρ. Αυτά αναλύονται με βάση τις διαστάσεις της υπόρρητης γνώσης, ώστε να αναγνωριστεί ο μηχανισμός με τον οποίο ξεχωρίζουν ως δυναμικές δομές που ενεργοποιούν, καθοδηγούν ή νοηματοδοτούν τις πρακτικές. Η μέθοδος κινηματογράφησης παίζει ιδιαίτερο ρόλο καθώς τα αντικείμενα αποτελούν, μαζί με τα πρόσωπα, το κύριο ενδιαφέρον παρατήρησης. Η κάμερα κινείται συνεχώς μεταξύ προσώπων και αντικειμένων. Τα κοντινά κάδρα αποτελούν εδώ εργαλείο ανάδειξης των δυναμικών αντικειμένων. Με καθοδηγούν στο να επιλέξω τα αντικείμενα προς ανάλυση που αναλαμβάνουν ενεργό ρόλο στη πρακτική. Αυτά τα παρατηρώ και τα σκέφτομαι ως αυτόνομα σε αυτό το στάδιο σε σχέση με το υπόλοιπο πλαίσιο της πρακτικής (χρονικό, πρόσωπα και αλληλεπιδράσεις, σχέσεις με άλλα αντικείμενα) για να αναδείξω τη δική τους δύναμη διαμόρφωσης. Με αυτό το τρόπο επιδιώκω να θέσω το αντικείμενο ως διαμορφωτικό και να αναζητήσω τις δυνατότητές του στην εκάστοτε πρακτική. Αναπαριστώ τη μορφή του κάθε αντικειμένου με σκίτσα, ως τη κυρίαρχη δυναμική μορφή που αποτελεί μέρος του χώρου της κατοίκησης. Πάνω σε αυτές τις κυρίαρχες μορφές προσπαθώ να αναγνωρίσω τις χωρικές κατευθύνσεις που υποκινούν στις πρακτικές και επομένως στις μορφές στα σκαριά.

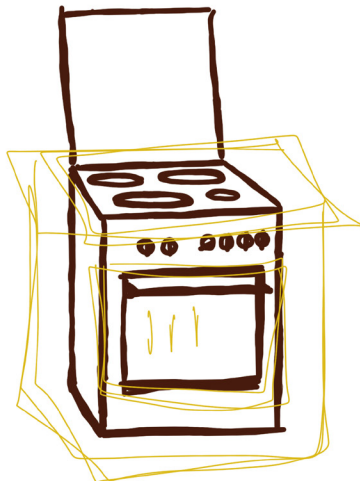
Σωτήρης

ΠΡΑΚΤΙΚΗ: μαγείρεμα χόρτων

ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΑ: φούρνος, κατσαρόλα, σουρωτήρι

Φούρνος: επίκεντρο και αναγνωριστικό

Ο φούρνος είναι απαραίτητος για το μαγείρεμα, καθώς αυτός παρέχει την ενέργεια για να μπορεί να υπάρξει η πρακτική. Ο φούρνος θέτει τις αναγκαίες συνθήκες ώστε να υπάρξει το μαγείρεμα. Αποτελεί επομένως κέντρο – πόλος ενεργειών, υποστηρίζοντάς την εκτέλεσή τους αλλά και καθορίζοντάς τες υπό τους δικούς του όρους. Με αυτό το τρόπο, οι ενέργειες που συγκεντρώνονται στον φούρνο και αναγνωρίζονται ως μαγείρεμα μέσω του φούρνου.

Κατσαρόλα: σημασία συνδυασμού

Η κατσαρόλα αποτελεί τον αποδέκτη των στοιχείων του μαγειρέματος. Του συνόλου των συστατικών, υλικών, κινήσεων που χωρίς αυτήν δεν θα αποτελούσαν ενότητα. Από μόνη της η κατσαρόλα, ανενεργή από την πρακτική, δεν αποτελεί αντικείμενο επιρροής, ωστόσο στον συνδυασμό (στο περιεχόμενο, τις κινήσεις ανακατέματος, δοκιμής, προσθήκης, την ικανότητα ζεστάματος και υποδοχής) δίνει τη σημασία του μαγειρέματος. Προσφέρει τη δυνατότητα του περιέχων για τα στοιχεία του μαγειρέματος και τα ενορχηστρώνει ως ενότητα. Υπό τους όρους της και μέσα στα όριά της γίνεται αυτή η ενορχήστρωση.

Σουρωτήρι: μορφή οδηγός

Το σουρωτήρι είναι σκεύος υποδοχής με πολύ συγκεκριμένα μορφικά χαρακτηριστικά. Η εξειδικευμένη του μορφή, μέσω της ενεργοποίησης της πρακτικής, το κάνουν να καθοδηγεί τη χρήση του. Οι τρύπες του και τα «πόδια» του υποδεικνύουν την υποδοχή, η οποία με το που συμβεί ταυτόχρονα σημαίνει και διαχωρισμό στοιχείων διαφορετικής σύστασης. Αυτό καθορίζει αλλά και υποκινεί χωρικές διευθετήσεις. Στα χαρακτηριστικά της μορφής (τρύπες, πόδια) εντοπίζεται η αντίληψη του τρόπου χρήσης του, αυτής της ιδιαίτερης υποδοχής, ως κατανόησης της σημασίας αυτών των στοιχείων στη πρακτική τους διάσταση. Ως διαχωρισμός, ως στήριξη, ως αφαίρεσης.

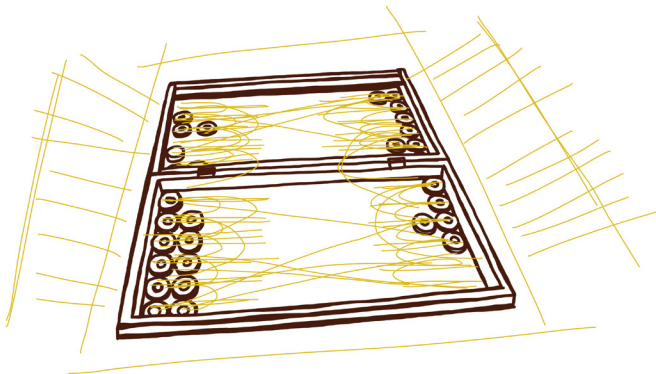

ΠΡΑΚΤΙΚΗ: παιχνίδι

ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΑ: τάβλι, τηλεόραση

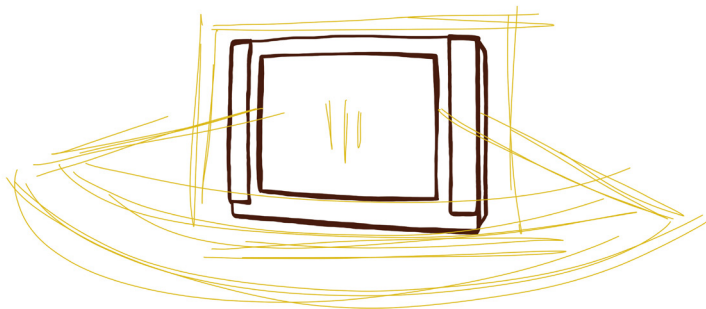
Τάβλι: νοηματοδοτικός αποδέκτης

Το τάβλι είναι αντικείμενο το οποίο δέχεται τις μεταβολές που προκαλεί το παίξιμο και ανάλογα με αυτές δίνει σημασία στο παιχνίδι. Η λογική της χρήσης του είναι η μεταβολή των στοιχείων του με τρόπο που να μπορεί να αναγνωστεί αυτή η μεταβολή. Αποτελεί ενεργή μετάδοση του νοήματος του παιχνιδιού, όσο αυτό συμβαίνει. Αυτό προϋποθέτει τη γνώση των κανόνων που θα ερμηνεύσουν το νόημα των μεταβολών στο τάβλι. Η επέμβαση στο τάβλι για την πρόκληση μεταβολών (οι αλλαγές θέσεων στα πούλια και το ρίξιμο του ζαριού) γίνονται υπό τους όρους του ταβλιού και η σημασία που αποδίδει το τάβλι καθορίζει και τις μετέπειτα κινήσεις, θέσεις, στάσεις ή το τέλος του παιχνιδιού.

Τηλεόραση: επίκεντρο και αναγνωριστικό

Η τηλεόραση είναι μια ιδιότυπη περίπτωση, καθώς δεν περιλαμβάνει τόσο έναν χειρισμό και μια σωματική αλληλεπίδραση, όσο μια νοητική. Την θεωρώ ως επίκεντρο και αναγνωριστικό, εφόσον ως υλικό αντικείμενο αποτελεί το απαραίτητο και κυρίαρχο στοιχείο της παρακολούθησης. Αποτελεί τον στόχο της προσοχής, το κέντρο του ενδιαφέροντος. Ακόμα, μπορούμε να αντιληφθούμε την παρακολούθηση ή ακόμα και αυτά που προβάλλονται διαμέσου της τηλεόρασης ως το αντικείμενο εκπομπής. Έχουν υπόσταση μόνο μέσω της τηλεόρασης.

Ναπολέων

ΠΡΑΚΤΙΚΗ: λιβάνισμα

ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΑ: λιβανιστήρι

Λιβανιστήρι: σημασία συνδυασμού

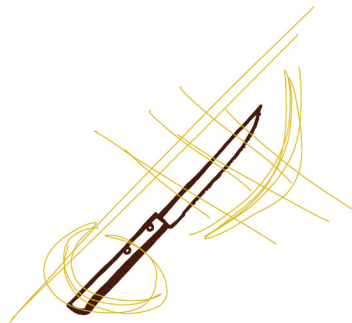
Το λιβανιστήρι δεν αποτελεί απλά μέρος της διαδικασίας του λιβανίσματος, αλλά ο συνδυασμός των στοιχείων του λιβανίσματος (το κάρβουνο, η κινησιολογία, η προσευχή) βρίσκει στο λιβανιστήρι την σημασία του στην ένωσή τους. Όλα αυτά τα στοιχεία συναρμολόζουν και το λιβανιστήρι φέρει το βάρος της πρακτικής, ως απαραίτητο για να έχει σημασία και νόημα η πρακτική. Παράλληλα έχει την ικανότητα να περιέχει τα στοιχεία της ενότητας και να αποτελεί τη συμπύκνωση του νοήματος του λιβανίσματος.

ΠΡΑΚΤΙΚΗ: προετοιμασία και προσφορά φαγητού
 ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΑ: μαχαίρι, πιάτο

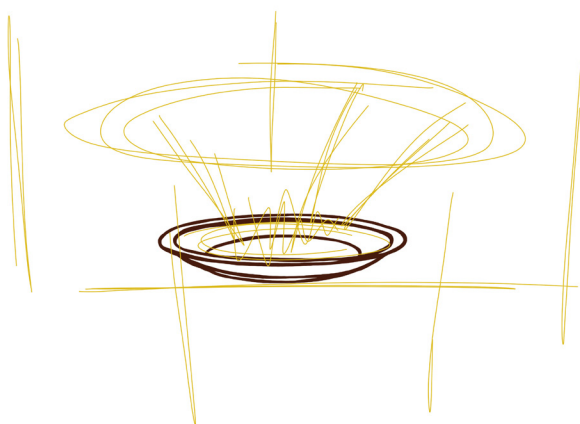
Μαχαίρι: επίκεντρο και αναγνωριστικό

Το μαχαίρι συγκεντρώνει τη προσοχή κατά τη πρακτική της προετοιμασίας για τον χειρισμό του, είναι απαραίτητο για να υπάρξει η προετοιμασία και γνωρίζουμε την πρακτική μέσα από τον χειρισμό του. Οι ιδιότητές του επιτρέπουν την προετοιμασία των ροδάκινων και είναι αυτές που ορίζουν και τη μεταχείρισή του στη πρακτική. Η διαδικασία απόβλεψης της πρακτικής προς το μαχαίρι καθιστά την πρακτική πραγματοποιήσιμη και αντιληπτή. Την καταλαβαίνουμε μέσω του χειρισμού του μαχαιριού, καταλαβαίνουμε την προετοιμασία, το κόψιμο των ροδάκινων μέσω του μαχαιριού, στοχεύοντας στο μαχαίρι.

Πιάτο: σημασία συνδυασμού

Το πιάτο μαζεύει και περιέχει ως σκεύος τα στοιχεία της προετοιμασίας και προσφοράς του φαγητού. Ο συνδυασμός των κινήσεων και υλικών βρίσκει στο πιάτο την σημασία του, υλική και νοηματική, ως ενότητα. Το πιάτο δεν προσφέρεται μόνο του, αλλά συνδυαστικά με το περιεχόμενο του και τις κινήσεις που το επέφεραν. Εδώ περιλαμβάνεται και όλο το βάρος της προετοιμασίας που προηγήθηκε της προσφοράς. Η όλη διαδικασία και χειρονομία της προσφοράς αποκτά το νόημα της στο πιάτο, επομένως συμβαίνει και υπό τους όρους του πιάτου και των ορίων του που προκύπτουν από τα χαρακτηριστικά και τις ιδιότητές του.

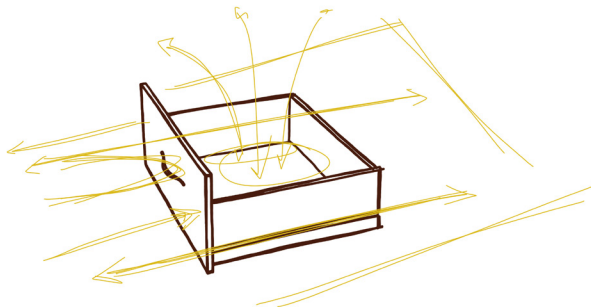
Θοδωρής

ΠΡΑΚΤΙΚΗ: πακετάρισμα

ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΑ: συρτάρι

Συρτάρι: μορφή οδηγός

Το συρτάρι είναι αποθηκευτικός χώρος που επιτρέπει το κρύψιμο και την αποκάλυψη λόγω των μορφολογικών χαρακτηριστικών του. Η μορφή του είναι κυρίαρχη και καθορίζει αυτές τις δύο συνθήκες και τον τρόπο με τον οποίο μεταβαίνουμε από την μία στην άλλη. Οι γραμμικές εσοχές στα πλαίσιά του συρταριού που επιτρέπουν την κατευθυνόμενη κύλιση, καθορίζουν και αυτή τη μετάβαση. Οι κινήσεις υπακούουν και ακολουθούν τις κατευθύνσεις της μορφής.

Πέτρος

ΠΡΑΚΤΙΚΗ: παιχνίδι

ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΑ: μπάσκετ

Μπάσκετ: επίκεντρο και αναγνωριστικό

Η μπάσκετ είναι ο στόχος στην πρακτική του παιχνιδιού. Το παιχνίδι δεν αφορά μόνο τη μπάσκετ, ωστόσο αυτή είναι το επίκεντρο των ενεργειών. Ο στόχος είναι να μπει καλάθι. Ακόμα, το παιχνίδι υφίσταται μόνο υπό τους όρους της μπάσκετας. Το να περάσει η μπάλα μέσα ή εκτός καλάθι αποτελεί δομικό στοιχείο του παιχνιδιού που αντίστοιχα σημαίνει κάτι (νίκη, πόντος, ήττα). Η μπάσκετ αποτελεί το αναγνωριστικό για την πρακτική του παιχνιδιού εδώ και οι ιδιότητές της την καθορίζουν.

ΤΡΙΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ.

**Ο ΒΡΟΧΟΣ ΤΗΣ
ΚΑΤΟΙΚΗΣΗΣ**

Η αντιστροφή της αντιστροφής

Η πρακτική στην κατοίκηση αποτελεί κινητήρια δύναμη για χωρικοποιήσεις. Φέρει μια υλοποίηση στη διαδικασία της που χωρικά ορίσαμε ως μορφές στα σκαριά. Οι μορφές στα σκαριά στην επανάληψή τους στο πέρασμα του χρόνου, και δεδομένου του σχήματος της ανατροφοδότησης της πρακτικής που έχουμε στήσει, διαμορφώνονται ως αποκρυσταλλωμένες χωρικές δομές. Αυτές, ως εξαντικειμενικεύσεις του habitus, των ενσώματων προδιαθέσεων, περιλαμβάνουν και τα αντικείμενα που ορίσαμε ως το υλικό απόθεμα. Η αντιστροφή της πορείας που επιχειρείται στο προηγούμενο κεφάλαιο, από τις αποκρυσταλλωμένες χωρικές δομές που αποτελούν τα αντικείμενα στις πρακτικές, δεν επέφερε πλήρη απενεργοποίηση της πρακτικής, ώστε να θεωρηθεί απλό αποτέλεσμα της διαμορφωτικής δύναμης των αντικειμένων. Με το σχήμα του Polanyi, η πρακτική ως πρώτος όρος του διμερούς είναι μεν εξαρτημένη από τα αντικείμενα, είναι ανοιχτή στην επιρροή τους. Με βάση τις τέσσερις κατηγορίες κατεύθυνσης των αντικειμένων, παρατηρήσαμε τους τρόπους με τους οποίους τα αντικείμενα αναλαμβάνουν διαμορφωτικό και παραγωγικό ρόλο ως προς τη πρακτική και τις χωρικοποιήσεις της. Το διμερές σχήμα όμως δεν εγκαθιδρύει σχέση αιτίου - αιτιατού. Ο όρος της πρακτικής είναι απαραίτητος για να υφίσταται ο όρος του αντικειμένου και αντιστρόφως. Ο όρος της πρακτικής είναι εσωτερικός, εντάσσεται στην αντιληπτική διαδικασία της εσωτερίκευσης, για να προσεγγιστεί ο εξωτερικός όρος του αντικειμένου. Η αντιστροφή της πορείας που έγινε για να στοιχειοθετηθεί η λειτουργία του αντικειμένου είναι προορισμένη να αντιστραφεί ξανά, όσο η πρακτική είναι η ενεργή διαδικασία εσωτερίκευσης και επιτελεστικότητας.

Στην πρακτική μελέτη του ντοκιμαντέρ που προηγήθηκε, οι δύο κατευθύνσεις μελέτης (πρώτα από τη πρακτική στο χωροχρονικό πλάσιμο και έπειτα από το αντικείμενο στις συνθήκες ανάπτυξης πρακτικής) απομονώνουν τα στοιχεία για την παρατήρησή τους. Στο πρώτο κεφάλαιο προσπαθούμε να αναγνωρίσουμε και να περιγράψουμε τις μορφές στα σκαριά μελετώντας τις πρακτικές ως προς τη χωρικότητα, τη χρονικότητα και την κατάσταση συγκατοίκησής τους, αποφεύγοντας να ορίσουμε ή να επιμείνουμε στις ήδη υπάρχουσες χωρικές συνθήκες. Στο δεύτερο κεφάλαιο, γίνεται εστίαση και απομόνωση σε συγκεκριμένα αντικείμενα που απαρτίζουν τις πρακτικές και ξεχωρίζονται ως δυναμικά. Αυτά μελετώνται αυτόνομα ως προς το είδος της διαμορφωτικής κατεύθυνσής τους, μη λαμβάνοντας υπόψη τη ροή δράσης του ντοκιμαντέρ. Δηλαδή την ακολουθία των ενεργημάτων και των συμβάντων και του υπόβαθρού τους. Μια τέτοια προσέγγιση, ενώ είναι χρήσιμη για την πρακτική εφαρμογή και μελέτη των διαμορφωτικών κατηγοριών των αντικειμένων, αποτελεί μια μονομερή κατεύθυνση, στατική, που φαίνεται επιρρεπής σε λανθασμένα συμπεράσματα. Η πρακτική είναι από τη φύση της εξελισσόμενη, εμπεριέχοντας τη χρονικότητα και το ρυθμό, και είναι ανοιχτή στο ενδεχόμενο του συμβάντος και την επιρροή του. Το ντοκιμαντέρ τονίζει αυτή την ιδιότητα. Λειτουργώντας ως αφηγηματικό

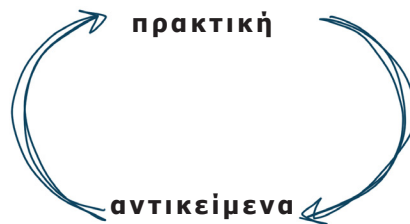
μέσο, εκτός από καταγραφικό, γίνεται έντονο το πλέξιμο των πρακτικών μεταξύ τους και των ενεργημάτων εσωτερικά της κάθε πρακτικής σε μια ιστορία, η οποία στοιχειοθετείται από γεγονότα, όχι από τυποποιημένες κινήσεις αέναα πανομοιότυπες. Η πρακτική δεν είναι προβλεπόμενη. Παρόλο που από προσωπική πείρα γνωρίζουμε τις πρακτικές που παρατηρούμε, δεν μπορούμε να είμαστε σίγουροι για την πορεία και την έκβασή της ή τον τρόπο της. Η μελέτη των αντικειμένων που έγινε υπολείπεται αυτής της δυναμικής σχέσης με την αλληλουχία των ενεργημάτων της πρακτικής.

Εκτός της παραπάνω αστοχίας, θα πρέπει να επιστρέψουμε και πίσω, στον αρχικό ορισμό του αντικειμένου-οργάνου κατά Heidegger για να αναγνωρίσουμε και μια δεύτερη αδυναμία στη μελέτη των αντικειμένων. Στο 2ο κεφάλαιο, στο οποίο το αντικείμενο ορίστηκε σε αντιστοιχία με το όργανο, αναδείχθηκε η σημασία του εξοπλισμού, της θέσης του αντικειμένου ανάμεσα στα υπόλοιπα αντικείμενα σε ένα σύστημα, ένα πλαίσιο. Η πρακτική μπορεί να συμπεριλάβει ένα δίκτυο αντικειμένων, τα οποία εκτός από την ίδια τη πρακτική, έχουν να συνδιαλλαγούν και μεταξύ τους μέσω αυτής. Η εστίαση του ντοκιμαντέρ στην αλληλουχία των αντικειμένων και η προσεκτική, εστιασμένη παρατήρησή τους ως κομμάτια της ιστορίας θέτουν την εφαρμογή του συστήματος αντικειμένων καίριο. Η συσχέτιση των υπόλοιπων αντικειμένων που απαρτίζουν την εκάστοτε πρακτική παραλήφθηκε στο πρακτικό μέρους του 2ου κεφαλαίου, χάριν της ανάδειξης της κατηγορίας του κάθε αντικειμένου. Ενώ εντοπίστηκαν, δεν μελετήθηκαν συνδυαστικά, αλλά μόνο αυτόνομα. Οι διαμορφωτικές κατευθύνσεις τους όμως δεν μένουν ανεπηρέαστες από την αλληλεπίδρασή τους.

Έγινε φανερό πως το ντοκιμαντέρ αποτελεί αφορμή και πηγή εμπλουτισμού και επέκτασης του θεωρητικού στησίματος που έχει συσταθεί μέχρι στιγμής. Όπως έχουμε θέσει, το ντοκιμαντέρ θέτει τη συνθήκη της επιτέλεσης στην παρατήρηση. Φαίνεται πως αυτή ακριβώς η συνθήκη αναδεικνύει τα δυσλειτουργικά σημεία στη μελέτη και οδηγεί σε προσέγγιση ανατροφοδότησης αντικειμένων και πρακτικής. Στη συνθήκη της επιτέλεσης ορίσαμε τις λειτουργίες και τα εργαλεία της. Εδώ, με τα εργαλεία της επιτέλεσης που χρησιμοποιούνται, το ντοκιμαντέρ έρχεται συνολικά να επιβεβαιώσει ή να ανατρέψει τις κατηγορίες των αντικειμένων και τους μηχανισμούς διαμόρφωσης που παρατήρησα μεμονωμένα. Τα αντικείμενα ενορχηστρώνονται στις πρακτικές και λειτουργούν συνδυαστικά μέσα σε αυτές. Η πρακτική λαμβάνει εκ νέου τον δυναμικό της ρόλο. Τα εργαλεία της επιτέλεσης χρησιμοποιούνται ως αποκαλυπτικά για μια αντιστροφή της αντιστροφής, μια ανατροφοδότηση στις πρακτικές που ακολουθούν τις διαμορφωτικές κατευθύνσεις των αντικειμένων ή τις μεταλλάσσουν. Ουσιαστικά τα εργαλεία της επιτέλεσης οδηγούν σε μια κατανόηση της δυναμικής σχέσης του κατοίκου με το πλαίσιο του. Αναγνωρίζω εδώ τον διπλό βρόχο ανατροφοδότησης της πρακτικής μέσω της εμπειρίας με το πλαίσιο της και τον κατευθύνω στη χωρική του διάσταση.

Ο βρόχος σαν αντιληπτικό σχήμα αποτελεί το συμπέρασμα πάνω στην προβληματική της χωρικοποιητικής ικανότητας του κατοίκου.

Ήδη από τον διπλό, εσωστρεφή και εξωστρεφή, βρόχο της ανατροφοδότησης της πρακτικής που στήθηκε (έξη -> εμπειρία -> έξη και πλαίσιο -> έξη -> πλαίσιο) αναδεικνύεται η δύναμη της προσωπικής πρακτικής για διαμόρφωση, επιβεβαίωση ή ανατροπή. Αυτός ο δυναμικός ρόλος της πρακτικής να πυροδοτεί αυτόν τον βρόχο της ανατροφοδότησης που μπορεί να επηρεάσει το πλαίσιό της αποτελεί τη βάση για την κατανόηση της σχέσης του χώρου με τον κάτοικο. Το πλαίσιο αφορά και το υλικό απόθεμα, τα αντικείμενα, όπως τέθηκε. Ο βρόχος της κατοίκησης στοιχειοθετείται ως πρακτική -> αντικείμενα -> πρακτική και πάλι πίσω και καθοδηγεί τις χωρικοποιητικές λογικές. Η πρακτική πυροδοτεί και ενεργοποιεί την ανατροφοδότηση ως χωρικά επιτελεστική. Η πρακτική διαμορφώνει και διαμορφώνεται από τα αντικείμενα. Οι παραγόμενες της μορφές στα σκαριά συμπλέκονται με τις χωρικές δομές των αντικειμένων.

Ο βρόχος της κατοίκησης

Πλέξη πρακτικής και αντικειμένων

Με βάση την κατεύθυνση ανατροφοδότησης που προτείνεται, τα αντικείμενα που μελετήθηκαν στο πρακτικό μέρος του προηγούμενου κεφαλαίου αναδιατυπώνονται στο συνδυασμό τους, στο πέρασμα του χρόνου και μέσα στα ενεργήματα της πρακτικής. Οι παρατηρήσεις προκύπτουν μέσω των εργαλείων της επιτέλεσης στην εξέλιξη του ντοκιμαντέρ. Αυτά λειτουργούν βοηθητικά για την μελέτη της εξέλιξης των αντικειμένων αντίστοιχα. Στη διαδικασία αυτής της επαναπροσέγγισης, κάποια αντικείμενα διατηρούν τον διαμορφωτικό χαρακτήρα τους (αυτόν δηλαδή που αναγνωρίστηκε ήδη όταν μελετήθηκαν αυτόνομα) και κάποια μεταλλάσσονται. Τα εργαλεία της επιτέλεσης που λειτουργούν σε κάθε περίπτωση αφορούν είτε επιλογές των κινηματογραφιστών και μηχανισμούς του ντοκιμαντέρ, είτε τρόπους των ίδιων των προσώπων κατά την επιτέλεσή τους. Αφορούν τη συνθήκη επιτέλεσης που καλλιεργείται από τους κινηματογραφιστές και τις επιλογές τους ή την επιτέλεση που διέπει τις πρακτικές των συγκατοίκων που δρουν λόγω της

κινηματογράφησης τους ή της μεταξύ τους συσχέτισης και αλληλεπίδρασης.

Η εξέλιξη των αντικειμένων σε παραλληλία με την εξέλιξη των ενεργημάτων και των χωρικοτήτων της πρακτικής (οι μορφές στα σκαριά που περιεγράφηκαν στο 1ο κεφάλαιο) αποτυπώνονται συνδυαστικά σε ένα αναθεωρημένο χρονοδιάγραμμα για κάθε πρακτική. Σε αυτό, οι μορφές στα σκαριά της πρακτικής έρχονται να «δέσουν» πάνω στην εξέλιξη των αντικειμένων, τότε κατευθυνόμενες από αυτά και τότε δίνοντας οι ίδιες κατεύθυνση, επιφέροντας αλλαγές στην κατεύθυνση των αντικειμένων. Τα ενεργήματα προστίθενται σε αυτά τα χρονοδιαγράμματα για να δοθεί βάρος στην εξέλιξη της πρακτικής και στα σημεία που αναλαμβάνει δυναμικό ρόλο. Ακολούθως, γίνεται μια συνολική χωρική αναπαράσταση της πρακτικής, στην οποία οι παραγόμενες χωρικοποιήσεις έρχονται σε συσχέτιση με τα αντικείμενά της. Έχουμε τη σύμπλεξη μορφών στα σκαριά με τις αποκρυσταλλωμένες χωρικές δομές του υλικού αποθέματος σε μια μορφή αναπαράστασης.

Σωτήρης

ΠΡΑΚΤΙΚΗ: μαγείρεμα χόρτων

ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΑ: φούρνος, κατσαρόλα, σουρωτήρι

Όταν ο Σωτήρης βράζει τα χόρτα στη κατσαρόλα, και η κατσαρόλα και ο φούρνος είναι κυρίαρχα αντικείμενα ως προς την επιρροή τους, λειτουργώντας συνδυαστικά. Η κατσαρόλα με πρωταγωνιστικό ρόλο που επικεντρώνει γύρω τις μορφές, και ο φούρνος με υποστηρικτική παρουσία που περνά απαρατήρητη, αλλά παραμένει καίρια. Ο επιτοπισμός στην συμπεριφορά του Σωτήρη αναφορικά με τη δοκιμή των χόρτων, εντείνει και αναδεικνύει τις θέσεις των δύο αντικειμένων. Στην πορεία, η κατσαρόλα μεταφέρεται στην αυλή, κάτι το οποίο αποκρύπτεται ως ενέργημα μέσω του jump cut¹³¹, αλλά είναι βασικό για τη διαφοροποίηση της διαμορφωτικής κατεύθυνσης της κατσαρόλας από σημασία συνδυασμού σε επίκεντρο και αναγνωριστικό. Τώρα αναλαμβάνει δευτερεύον και υποστηρικτικό ρόλο στο σουρωτήρι. Το σουρωτήρι εμφανίζεται πια έξω στην αυλή, στο στάδιο του στραγγίσματος. Η εστίαση του πλάνου στο αντικείμενο και την κίνηση που απαρτίζει το στράγγισμα καθιστά έντονη τη παρουσία του ως μορφή οδηγός. Οι κινήσεις ακολουθούν εγνωσμένες οδηγίες για το στράγγισμα που ακολουθούν την κατεύθυνση του αντικειμένου.

131. Το jump cut αποτελεί τεχνική του μοντάζ για την μετάβαση από τη μια σκηνή στην επόμενη. Το ιδιαίτερο σε αυτή είναι πως κόβει μια φαινομενικά ενιαία λήψη σε δύο κομμάτια, «πηδώντας» μπροστά στο χρόνο με αυτό το κόψιμο και αποκρύπτοντας την ενδιάμεση μετάβαση. <https://www.studiobinder.com/blog/what-is-a-jump-cut/> (τελευταία πρόσβαση 30/10/2024)

ΧΡΟΝΟΔΙΑΓΡΑΜΜΑ

ΧΩΡΙΚΟΤΗΤΑ ΕΝΕΡΓΗΜΑΤΑ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΑ

Φ Ο Υ Ρ Ν Ο Σ

επίκεντρο και αναγνωριστικό

εστίαση - υπερβολή

Κ Α Τ Σ Α Ρ Ο Λ Α

σημασία συνδυασμού

Κ Α Τ Σ Α Ρ Ο Λ Α

επίκεντρο και αναγνωριστικό

εστίαση - οδηγίες

Κ Α Τ Σ Α Ρ Ο Λ Α Σ Ο Υ Ρ Ω Τ Η Ρ Ι

επίκεντρο και αναγνωριστικό

μορφή οδηγός

ΧΡΟΝΟΣ

α ν α κ ά τ ε μ α

α ν α μ ο ν ή

δ ο κ ι μ ή

μεταφορά

δ ι α χ ω ρ ι σ μ ό ς

σ τ ά σ η

ΧΡΟΝΟΣ

μ

έ

σ

α

έ

ξ

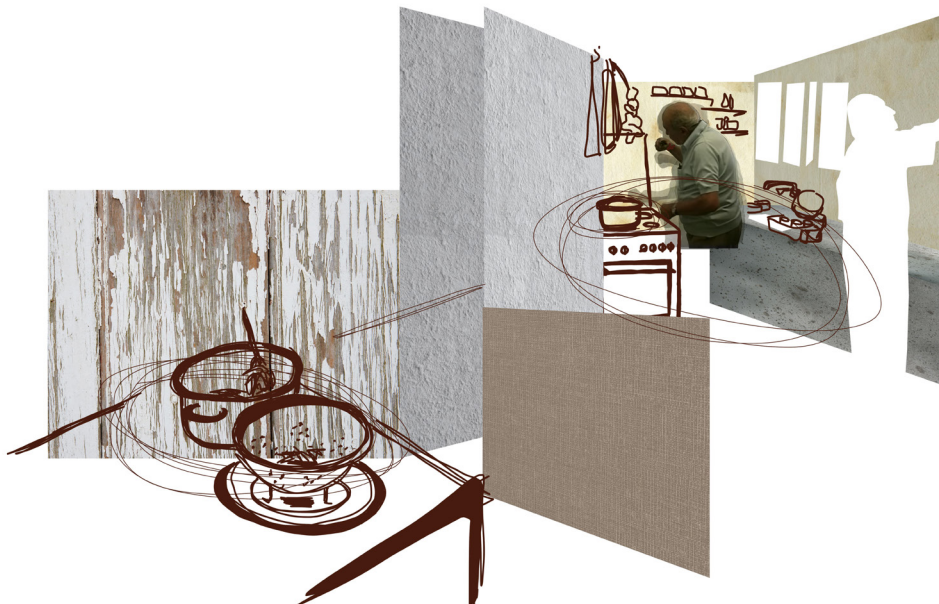
ω

κ ε ν τ ρ ι κ ό τ η τ α γ ρ α μ μ ι κ ό τ η τ α κ ε ν τ ρ ι κ ό τ η τ α

π υ κ ν ό τ η τ α

άνοιγμα

ΧΩΡΙΚΗ ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΗ

ΠΡΑΚΤΙΚΗ: παιχνίδι

ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΑ: τάβλι, τηλεόραση

Αρχικά η πρακτική εκτυλίσσεται ως ένα παιχνίδι-θέαμα. Το τάβλι συγκεντρώνει τη προσοχή τόσο των παικτών, όσο και των υπολοίπων που στέκονται σε θέση ώστε να αναλάβουν τον ρόλο του θεατή. Η εστίαση σε αυτό το καθιστά κυρίαρχο, αλλά αναδεικνύει και τη σειρά των κινήσεων του κάθε παίκτη που απαρτίζουν το παιχνίδι. Ρίξιμο του ζαριού, μετακίνηση στα πούλια, αλλαγή σειράς. Ο μηχανισμός των εσωτερικευμένων οδηγιών του παιχνιδιού, σε συνδυασμό με την εστίαση σε αυτό, καθιστούν το τάβλι νοηματοδοτικό αποδέκτη, επιβεβαιώνοντάς το. Παράλληλα, η τηλεόραση παίζει ως υπόβαθρο. Η εστίαση στον Πέτρο και τη θέση του ανάμεσα στο παιχνίδι και την τηλεόραση την φανερώνει και ως μια αφορμή να βρίσκεται ο Πέτρος εκεί. Κάθεται σε θέση και με φαινομενική διάθεση να παρακολουθήσει τη τηλεόραση, ενώ στη πραγματικότητα δεν έχει τη προσοχή του σε αυτή, αλλά στο παιχνίδι στο τάβλι που εκτυλίσσεται απ' έξω. Η τηλεόραση λειτουργεί ως σημασία συνδυασμού, συνδυασμού όλων των θέσεων και παράλληλων ενεργημάτων που συμβαίνουν ενώ αυτή προσφέρει το υπόβαθρο. Δίνει σημασία στη διευθέτηση των θέσεων, υπάρχει ως σίγουρη βάση ενδιαφέροντος, αλλά όσο η προσοχή στρέφεται αλλού, η σημασία της έγκειται στο σύνολο των παράλληλων ενεργημάτων και βλεμμάτων. Με jump cut βλέπουμε τη συνθήκη να έχει αλλάξει και τώρα το ενδιαφέρον να επικεντρώνεται στην τηλεόραση. Ως αποδέκτης όλων των βλεμμάτων, η εστίαση καθιστά τη τηλεόραση να λειτουργεί ως επίκεντρο και αναγνωριστικό. Ο μηχανισμός της αφήγησης που αναδεικνύεται από τα πλάνα (κοντινό στην τηλεόραση, κοντινό στα πρόσωπα-βλέμματα), διέπει εδώ τον ρόλο της τηλεόρασης ως τον πόλο έλξης των βλεμμάτων για την ιστορία που παρουσιάζει. Το τάβλι, παγωμένο σε μια ενδιάμεση κατάσταση, εδώ αναλαμβάνει τον ρόλο της σημασίας συνδυασμού με τον ίδιο τρόπο που νωρίτερα λειτουργούσε η τηλεόραση. Τώρα αποτελεί αυτό την αφορμή για τη στάση του Σωτήρη, του συμπαίκτη του και του Ναπολέοντα. Όλοι τους στέκονται με πρόθεση προς το τάβλι, αλλά με τη προσοχή τους στη τηλεόραση. Το τάβλι στην παγωμένη του κατάσταση είναι η σημασία των γύρω στάσεων και θέσεων.

ΧΡΟΝΟΔΙΑΓΡΑΜΜΑ

ΧΩΡΙΚΟΤΗΤΑ ΕΝΕΡΓΗΜΑΤΑ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΑ

Τ	Η	Λ	Ε	Ο	Ρ	Α	Σ	Η	Τ	Α	Β	Λ	Ι				
			σημασία συνδυασμού							σημασία συνδυασμού							
			εστίαση - οδηγίες							εστίαση	-	αφήγηση					
Τ		Α		Β		Λ		Ι	Τ	Η	Λ	Ε	Ο	Ρ	Α	Σ	Η
			νοηματοδοτικός αποδέκτης						επίκεντρο και αναγνωριστικό								

ΧΡΟΝΟΣ

π α ί ξ ι μ ο παρακολούθηση
σ τ α σ η

ΧΡΟΝΟΣ

έ ξ ω μ έ σ α
άνοιγμα άνοιγμα
π α ρ α λ λ η λ ί α κατεύθυνση
κ ε ν τ ρ ι κ ό τ η τ α

ΧΩΡΙΚΗ ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΗ

Ναπολέων

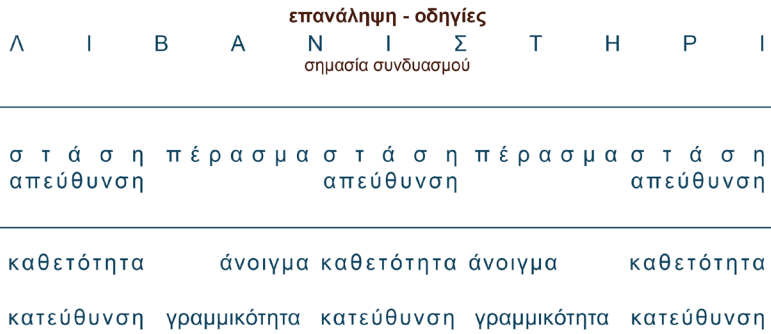
ΠΡΑΚΤΙΚΗ: λιβάνισμα

ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΑ: λιβανιστήρι

Το λιβανιστήρι, σε όλη τη πορεία του Ναπολέοντα μέσα στο σπίτι και από άτομο σε άτομο, λειτουργεί ως κυρίαρχη δομή και κατευθυντήρια, επιβεβαιώνοντας τον ρόλο του ως σημασία συνδυασμού. Η επανάληψη και οι οδηγίες, οι οποίες ως μηχανισμοί δίνουν και την συμβολική φόρτιση στην πρακτική, ενορχηστρώνουν τις κινήσεις και τον τρόπο χειρισμού του λιβανιστηριού, με τρόπο που αυτό προβάλλει ως η συμπύκνωση της ενότητας και σημασίας τους. Το λιβανιστήρι πηγαίνει μπροστά και μαζεύει το βάρος του συνδυασμού των στοιχείων της πρακτικής.

ΧΡΟΝΟΔΙΑΓΡΑΜΜΑ

ΧΩΡΙΚΟΤΗΤΑ ΕΝΕΡΓΗΜΑΤΑ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΑ

ΧΩΡΙΚΗ ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΗ

ΠΡΑΚΤΙΚΗ: προετοιμασία και προσφορά φαγητού
ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΑ: μαχαίρι, πιάτο

Στο καθάρισμα και κόψιμο των ροδάκινων, το μαχαίρι και το πιάτο λειτουργούν συνδυαστικά με διαφορετικής βαρύτητας ρόλους. Το μαχαίρι με την εστίαση που γίνεται σε αυτό, λειτουργεί ως επίκεντρο και αναγνωριστικό, ενώ το πιάτο σε δευτερεύοντα ρόλο, ως σημασία συνδυασμού, καθώς μαζεύει το σύνολο των επαναλήψεων του χεριού και τους δίνει νόημα. Στη πορεία της πρακτικής που ο Ναπολέων μπαίνει με το πιάτο στο δωμάτιο που κάθεται ο Σωτήρης με τον φίλο του για να το προσφέρει, το μαχαίρι δεν παίρνει πιά διαμορφωτικό ρόλο στη πρακτική. Έχει μείνει πίσω, ανενεργό, στον έξω χώρο της προετοιμασίας. Στο πιάτο από την άλλη, μεταλλάσσεται η διαμορφωτική του κατεύθυνση και λειτουργεί ως επίκεντρο και αναγνωριστικό. Η εστίαση στο πιάτο που αφήνεται ως προσφορά, αλλά και η αφήγηση που στήνεται από τη ροή του ντοκιμαντέρ σχετικά με την προσφορά του Ναπολέοντα, αναδεικνύουν αυτή τη μετατροπή του πιάτου, άπαξ και αφήνεται στο τραπέζι ως προσφορά, αποκομμένη από τα ενεργήματα της προετοιμασίας και μεταφοράς του. Το πιάτο τώρα καθιστά αναγνωρίσιμη την προσφορά με τη θέση του εκεί και το περιεχόμενό του, ακόμα και μετά την απόσυρση, με την απουσία του Ναπολέοντα που το πρόσφερε.

ΧΡΟΝΟΔΙΑΓΡΑΜΜΑ

ΧΩΡΙΚΟΤΗΤΑ ΕΝΕΡΓΗΜΑΤΑ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΑ

Π Ι Α Τ Ο

σημασία συνδυασμού

εστίαση - επανάληψη

Μ Α Χ Α Ι Ρ Ι

επίκεντρο και αναγνωριστικό

εστίαση - αφήγηση

Π Ι Α Τ Ο

επίκεντρο και αναγνωριστικό

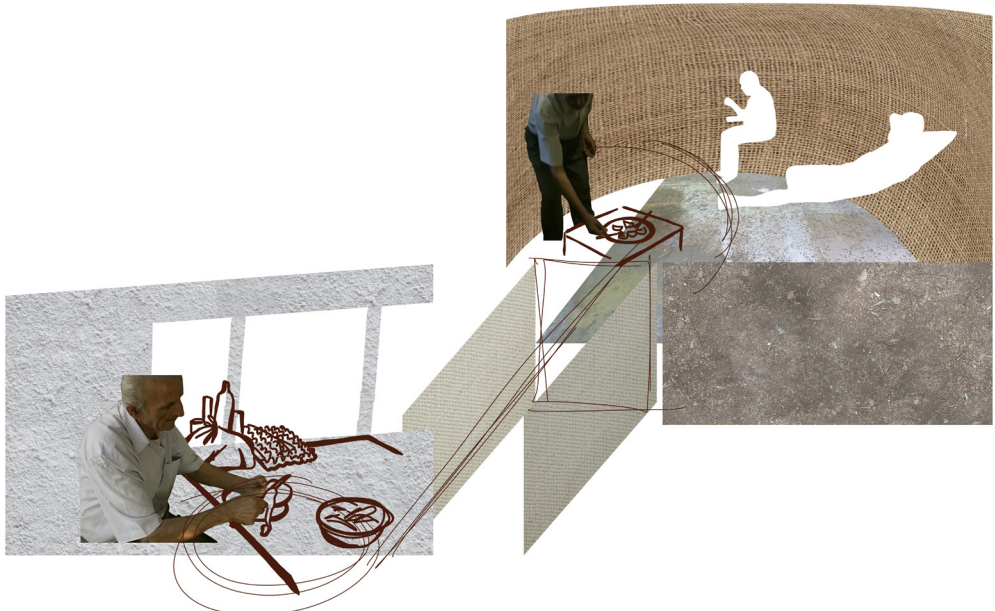
ΧΡΟΝΟΣ

κ α θ ά ρ ι σ μ α μεταφορά απόθεση
σ τ ά σ η

ΧΡΟΝΟΣ

καμπυλότητα
άνοιγμα κλείσιμο άνοιγμα
έ ξ ω μ έ σ α έ ξ ω
κ ε ν τ ρ ι κ ό τ η τ α κατεύθυνση

ΧΩΡΙΚΗ ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΗ

Θοδωρής

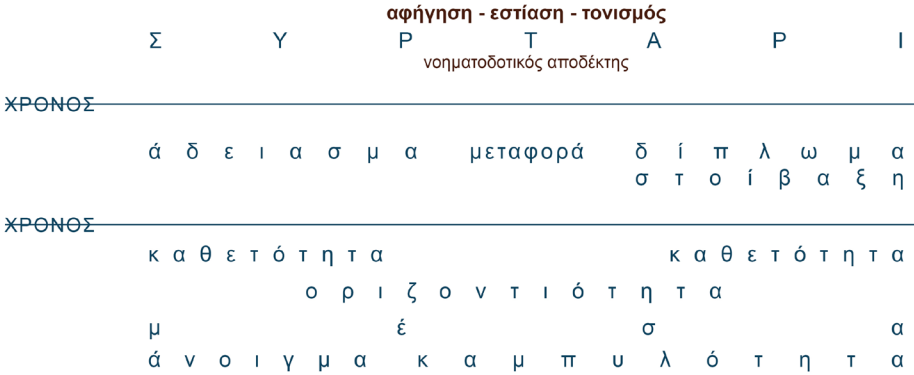
ΠΡΑΚΤΙΚΗ: πακετάρισμα

ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΑ: συρτάρι

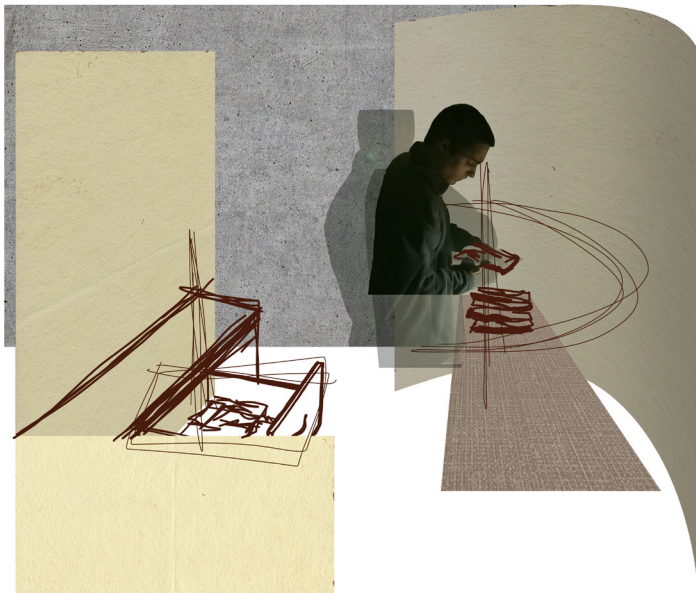
Το συρτάρι, ενώ τυπικά ως αντικείμενο αναγνωρίστηκε ως μορφή οδηγός, στη προκειμένη περίπτωση οι συνθήκες, το συμβολικό φορτίο της πρακτικής, η εξαιρετική περίπτωση (η κατάταξη στον στρατό) οδηγούν να θεωρήσουμε δυναμικότερη την κατεύθυνσή του ως νοηματοδοτικό αποδέκτη. Με κύριο το εργαλείο της αφήγησης που στήνει το ντοκιμαντέρ ώστε να καταλάβουμε πως ο Θοδωρής ετοιμάζεται να φύγει για τον στρατό, το συρτάρι δεν έχει πια να κάνει τόσο με την καθοδήγηση της χρήσης του, όσο με την σημασία που αποδίδει στις κινήσεις αδειάσματός του. Το άδειο συρτάρι φορτίζει την πρακτική με το βάρος της αλλαγής, της αναχώρησης. Ακόμα, η εστίαση στο ιδιωτικό περιεχόμενο που αποκαλύπτεται από το άδειασμα του συρταριού, καθώς και ο τονισμός του ιδιωτικού από την συμπεριφορά του Θοδωρή, φανερώνει ακριβώς τη νοηματοδότηση που κάνει το συρτάρι στην πρακτική ακριβώς ως ιδιωτική και προσωπική, και το περιεχόμενο του συρταριού αντίστοιχα.

ΧΡΟΝΟΔΙΑΓΡΑΜΜΑ

ΧΩΡΙΚΟΤΗΤΑ ΕΝΕΡΓΗΜΑΤΑ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΑ

ΧΩΡΙΚΗ ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΗ

Πέτρος

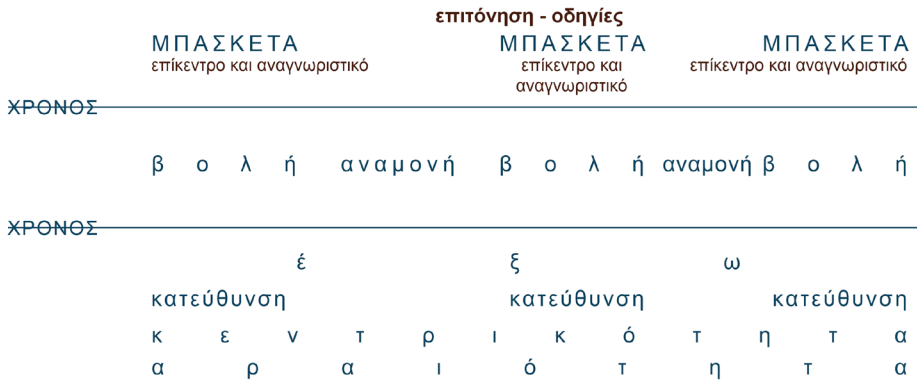
ΠΡΑΚΤΙΚΗ: παιχνίδι

ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΑ: μπάσκέτα

Η μπάσκέτα στο παιχνίδι του Πέτρου με τον Θοδωρή αποτελεί τον κύριο στόχο, αποτελώντας κέντρο της πρακτικής και επιβεβαιώνοντας τη διαμορφωτική της κατεύθυνση ως επίκεντρο και αναγνωριστικό. Σε αυτό λειτουργούν υποστηρικτικά οι ενσωματωμένες οδηγίες του παιχνιδιού, που καθορίζουν τις κινήσεις ανάλογα με τους κανόνες και θέτουν τη μπάσκέτα ως αναγνωριστικό της έκβασης (το μέτρημα πόντων). Ακόμα, η επιτόνηση που προέρχεται από τα συνεχή καλάθια, που μαρτυρούν την υπερβολή στις φορές που αυτή η μπάσκέτα έχει αποτελέσει σημάδι βολών, φανερώνει ακόμα πιο έντονα τη δύναμη της μπάσκέτας ως επίκεντρο των επαναλαμβανόμενων κινήσεων σε βάθος χρόνου.

ΧΡΟΝΟΔΙΑΓΡΑΜΜΑ

ΧΩΡΙΚΟΤΗΤΑ ΕΝΕΡΓΗΜΑΤΑ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΑ

ΧΩΡΙΚΗ ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΗ

ΚΑΤΑΛΗΞΗ.

**ΤΟ ΕΠΙΤΕΛΕΣΤΙΚΟ
ΠΕΔΙΟ**

Εργαλεία περιγραφής

Συστηματοποιώντας τα αποτελέσματα της πρακτικής μελέτης της θεωρίας επί του ντοκιμαντέρ, βρισκόμαστε μπροστά σε ένα σύνολο λέξεων και μορφικών κατευθύνσεων. Τα χρονοδιαγράμματα λειτούργησαν και ως μηχανισμοί παραγωγής λέξεων. Λέξεων που μπορούν να περιγράψουν τις μορφές στα σκαριά, τις χρονικότητες, τις συνθήκες αλληλεπίδρασης των πρακτικών. Η δύναμη του λεξιλογίου περιγραφής έγκειται στην δυνατότητα εφαρμογής του πέρα από το συγκεκριμένο αντικείμενο μελέτης που επιλέχθηκε εδώ, για ορισμό των συνθηκών της χωρικής επιτελεστικότητας των πρακτικών κατοίκησης εν γένει. Μια περιγραφή του χώρου ως επιτελεστικού πεδίου. Ορίζεται η χωρικότητα των πρακτικών του κατοίκου, η οποία βρίσκεται σε έναν βρόχο ανατροφοδότησης με το υλικό απόθεμα που συναντά.

Υπό αυτή τη κατεύθυνση, μπορώ να καταλήξω και στις βασικές διαμορφωτικές κατευθύνσεις των αντικειμένων και τις δυναμικές μορφές που καλλιεργούν. Μέσω της παρατήρησης των αντικειμένων του ντοκιμαντέρ, συστηματοποιώ τις διαμορφωτικές τους κατευθύνσεις σε μορφές, σε χωρικές συνθήκες που προκαλούν. Συμπληρώνονται με αυτόν τον τρόπο τα εργαλεία περιγραφής του χώρου των πρακτικών κατοίκησης. Του χώρου που ο ίδιος ο κάτοικος πλάθει, διαμορφώνει και ενεργοποιεί, νοηματοδοτεί.

ΛΕΞΙΛΟΓΙΟ ΠΕΡΙΓΡΑΦΗΣ

Χ Ω Ρ Ι Κ Ο Τ Η Τ Α

μέσα - έξω
 άνοιγμα - κλείσιμο
 κεντρικότητα - διάχυση
 παραλληλία - γωνία
 οριζοντιότητα - καθετότητα
 γραμμικότητα - καμπυλότητα
 πυκνότητα - αραιότητα
 κ α τ ε ύ θ υ ν σ η

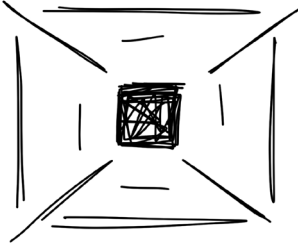
Χ Ρ Ο Ν Ι Κ Ο Τ Η Τ Α

επανάληψη - μοναδικότητα
 σύνηθες - εποχικό - εξαιρετικό
 υπόμνηση παρελθόντος /
 σχεδιασμός μέλλοντος -
 παροντικό συμβάν

Σ Υ Γ Κ Α Τ Ο Ι Κ Η Σ Η

συμπλοκή - γειτνίαση - απουσία

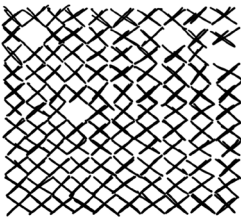
ΔΥΝΑΜΙΚΕΣ ΜΟΡΦΕΣ ΤΩΝ ΔΙΑΜΟΡΦΩΤΙΚΩΝ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΕΩΝ

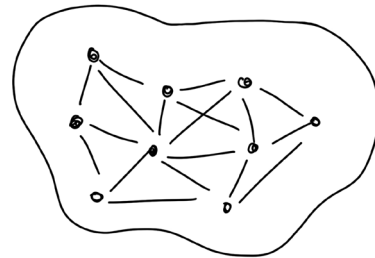
ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΗ
αντικείμενο ως επίκεντρο και αναγνωριστικό

ΦΑΙΝΟΜΕΝΙΚΗ
αντικείμενο ως μορφή οδηγός

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ
αντικείμενο ως νοηματοδοτικός αποδέκτης

ΟΝΤΟΛΟΓΙΚΗ
αντικείμενο ως σημασία συνδυασμού

Επίλογος

Το τέλος της παρούσας έρευνας με βρίσκει σε μια συνθήκη δημιουργικής προβλεψιμότητας. Καταλήγω σε έναν κλειστό βρόχο πρακτικής και αντικειμένου, με τον οποίο αποτυπώνεται η κατοίκηση ως δυναμική συνθήκη, διαμορφωτική και διαμορφούμενη. Ο αένας κύκλος αλληλοεπηρεασμού και ανατροφοδότησης είναι ένα σχήμα και μια διαδικασία που θα μπορούσε μάλλον εύκολα να γίνει αντιληπτή χωρίς τη μελέτη που έγινε. Ονομάζω όμως δημιουργική αυτή τη προβλεψιμότητα γιατί ανοίγει πεδία τρόπου αντίληψης και ορισμού.

Η μορφή στα σκαριά μπορεί να οριστεί ως μορφή της πρακτικής, αποτέλεσμα της χωρικής επιτελεστικότητας των πρακτικών κατοίκησης. Παράλληλα, το σχήμα ανατροφοδότησης που στήθηκε στη θεωρία του *habitus* και της επιτελεστικότητας σκιαγραφεί τις δυνατότητες της πρακτικής του κατοίκου και των παραγόμενων μορφών της, καθώς και τη βαθιά συσχέτισή της με το πλαίσιο, προσωπικό και συλλογικό. Στο ζήτημα του υλικού αποθέματος, οι κατηγορίες κατεύθυνσης των αντικειμένων θέτουν κανόνες στη δυναμική τους και τα καθορίζουν ως συστατικά του ενεργού σχήματος που θέτει η πρακτική.

Σε αυτό το στάδιο, η μελέτη αφήνει ανοιχτά ερωτήματα σε σχέση με το τί σημαίνουν αυτά τα συμπεράσματα για μια θεωρία του σχεδιασμού. Η όλη αναζήτηση είχε εξ αρχής το «άγχος» του αρχιτέκτονα, το πώς σχεδιάζω για κάποιον άλλον, τί σημαίνει να σχεδιάζω για τον άλλον. Με τη προσέγγιση που ακολούθησε η μελέτη, το κέντρο βάρους πέφτει στον ρόλο του κατοίκου ως ενεργού διαμορφωτή και χωροπλάστη. Μια τέτοια κατεύθυνση θα μπορούσε να οδηγήσει σε μια καθαρά και αυστηρά προσωποποιημένη, ατομοκεντρική σχεδιαστική λογική, έναν σχεδιασμό βασισμένο στο εκάστοτε άτομο. Μια κατεύθυνση με κινδύνους, όπως ο ελιτισμός και ο σχεδιασμός για λίγους, και με δυσκολία στην προσαρμογή στα πρότυπα και τις ανάγκες της συλλογικής κατοίκησης ή της σύγχρονης νομαδικής, βραχυχρόνιας κατοίκησης. Από την άλλη, η κατεύθυνση μελέτης που ακολουθήθηκε θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί σε μια πιο γενικής φύσεως αναζήτηση. Μια εφόρμηση για επαναπροσέγγιση, αναθεώρηση και ανανέωση γενικότερων χωρικών μοτίβων που αναπαράγονται στην αρχιτεκτονική πρακτική της κατοίκησης ως πρότυπα και παραδεδεγμένα. Έναν εμπλουτισμό του τυπικού αρχιτεκτονικού λεξιλογίου που τροφοδοτείται από το άτομο, αλλά θα μπορούσε να εφαρμοστεί ανεξάρτητα από το συγκεκριμένο άτομο, σε πιο γενικευμένο πλαίσιο.

Κλείνοντας, αυτό που κρατώ είναι η δύναμη που κρύβεται στο καθημερινό, στο συνηθισμένο, στο πρακτικό. Η χωροπλαστική δύναμη του κατοίκου και η αντίληψη του χώρου ως διαδικασία.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΒΙΒΛΙΑ

- Austin, J.L.** 1962. *How to Do Things with Words*. London: Oxford University Press.
- Bourdieu, Pierre.** 2006 [1980]. *Η Αίσθηση της Πρακτικής*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Butler, Judith.** 1997. *excitable speech: a politics of the performative*. New York & London: Routledge.
- . 2008 [1993]. *Σώματα με Σημασία*. Αθήνα: Εκκρεμές.
- Goffman, Erving.** 1956. *The Presentation of Self in Everyday Life*. Edinburgh: University of Edinburgh Social Sciences Research Center.
- Heidegger, Martin.** 1978 [1927]. *Είναι και Χρόνος*. Αθήνα: Εκδόσεις Δωδώνη.
- Kaprow, Allan.** 1993. *Essays on the Blurring of Art and Life*. California: University of California Press.
- Merleau-Ponty, Maurice.** 2016 [1945]. *Φαινομενολογία της Αντίληψης*. Αθήνα: νήσος.
- Polanyi, Michael.** 1967. *The Tacit Dimension*. New York: Anchor Books.
- Schechner, Richard.** 1985. *Between Theater and Anthropology*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- . 2013 [2002]. *Performance Studies: An Introduction*. New York: Routledge.
- . 2004 [1988]. *Performance Theory*. Taylor & Francis e-Library.
- Scott, Lady Dusilla.** 1985. *Everyman Revived: The Common Sense of Michael Polanyi*. Cambridge: Wm. B. Eerdmans Publishing Co.
- Sennett, Richard.** 2011 [2008]. *Ο Τεχνίτης*. Θεσσαλονίκη: Νησίδες.
- Sheets-Johnstone, Maxine.** 2015 [1966]. *The Phenomenology of Dance*. Philadelphia: Temple University Press.
- Turner, Victor.** 1986. *The Anthropology of Performance*. New York: PAJ Publications.
- . 2015 [1982]. *Από την Τελετουργία στο Θέατρο*. Αθήνα: Ηριδανός.
- Zmyslopy, Iwo.** 2010. «Various Ideas of Tacit Knowledge - Is There a Basic One?» Στο *Knowing and Being: Perspectives on the Philosophy of Michael Polanyi*, επιμ. Tihamer Margitay, 30-49. Newcastle: Cambridge Scholars Publishing.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Βασιλείου, Φωτεινή. 2022. «Ζ.-Π. Σάρτρ και Μ. Μερλω-Ποντύ: Το βιωμένο σώμα.» Στο *Φιλοσοφία και Επιστήμες στον Εικοστό Αιώνα II*, συλλογικό, 243-277. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.

Καρύδας, Δημήτρης, και Σταύρος Σταυρίδης. επιμ. 2017. *Θεατρικότητα και Θεωρία*. Αθήνα: νήσος.

Κωνσταντινίδης, Άρης. 2011 [1987]. *Για την Αρχιτεκτονική*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.

Σταυρίδης, Σταύρος. 2018. *Από την πόλη οθόνη στην πόλη σκηνή*. Αθήνα: νήσος.

Στεφανή, Εύα. 2007. *Δέκα Κείμενα για το Ντοκιμαντέρ*. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.

—. 2016. *Ντοκιμαντέρ: Το Παιχνίδι της Παρατήρησης*. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.

ΑΡΘΡΑ

Butler, Judith. 1988. «Performative Acts and Gender Constitution: An Essay in Phenomenology and Feminist Theory.» *Theater Journal* 40, no. 4, 519-531. <https://doi.org/10.2307/3207893>.

Harman, Graham. 2010. «Technology, Objects and Things in Heidegger.» Στο *Cambridge Journal of Economics* 34, no.1, 17-25. Oxford University Press.

Holt, Robin, και Jorgen Sandberg. 2011. «Phenomenology and Organization Theory.» Στο *Philosophy and Organization Theory (Research in the Sociology of Organizations, Vol.32)*, των Haridimos Tsoukas και Robert Chia, 215-249. Emerald Group Publishing Limited.

Γεωργιάδου, Ζωή, και Παναγιώτης Ηλίας. 2017. «Ψηφιακή Μνήμη και Ιδιωτική Πολιτιστική Κληρονομιά: Η Περίπτωση του Σπιτιού του Ροδάκη στην Αίγινα. Digital Memory and Private Cultural Heritage: Rodakis House Case in Aegina Island.» *2ο Συνέδριο Ψηφιοποίησης Πολιτιστικής Κληρονομιάς*. Βόλος.

ΔΙΑΔΙΚΤΥΑΚΕΣ ΠΗΓΕΣ

Schechner, Richard. *Performance Studies: An Introduction - Performativity*. Πρόσβαση 09 29, 2024. <https://www.youtube.com/watch?v=Wm-3kvxRFS58>.

Wainwright, L.S. 2011. *Encyclopedia Britannica*. 15 April. Πρόσβαση 10 22, 2024. <https://www.britannica.com/art/performance-art>.

Τερζόγλου, Νικόλαος-Ιων. 2017. *Maurice Merleau-Ponty "Δρόμοι της Φιλοσοφίας"* στο Πανελλήνιο Συνέδριο Φιλοσοφίας. 4 10. Πρόσβαση 10 23, 2024. <https://www.youtube.com/watch?v=QzqoE5MSq8o>.

2022. TACK Communities of Tacit Knowledge. Πρόσβαση 10 10, 2024. <https://tacit-knowledge-architecture.com/object/what-is-tacit-knowledge-2/>.

Πρόσβαση 10 23, 2024. <http://10aagff.tainiothiki.gr/roommates/>.

Πρόσβαση 10 23, 2024. <https://terracomputerata.wordpress.com/2012/08/31/%CF%83%CF%85%CE%B3%CE%BA%CE%AC%CF%84%CE%BF%CE%B9%CE%BA%CE%BF%CE%B9-%CF%84%CE%B7%CF%82-%CE%B5%CF%8D%CE%B1%CF%82-%CF%83%CF%84%CE%B5-%CF%86%CE%B1%CE%BD%CE%AE/>.

Πρόσβαση 10 30, 2024. <https://www.studiobinder.com/blog/what-is-a-jump-cut/>.

Το ντοκιμαντέρ της **Εύας Στεφανή** και του **Νίκου Ζωιόπουλου**, υλικό του οποίου χρησιμοποιείται στην πρακτική έρευνα, βρίσκεται ελεύθερα διαθέσιμο στο YouTube:

Πρόσβαση 10 23, 2024. <https://www.youtube.com/watch?v=8fivZKDaX-VM>.

